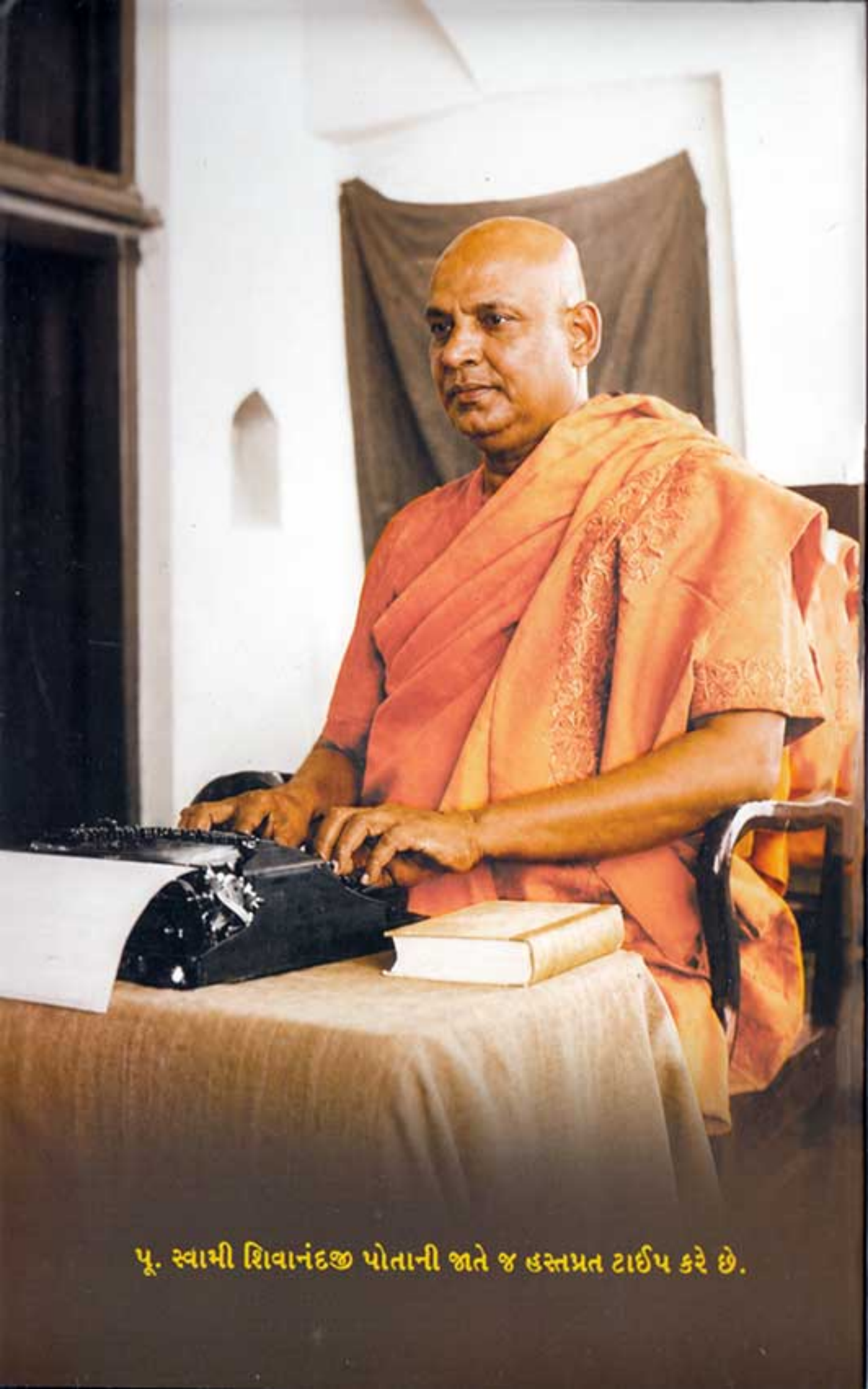
ભારતીય સંસ્કૃતિનો વારસો

સ્વામી કૃષ્ણાનંદ

પૂ. સ્વામી શિવાનંદજી પોતાની જાતે જ હસ્તપ્રત ટાઈપ કરે છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિનો વારસો

સ્વામી કૃષ્ણાનંદ

અનુવાદક
શ્રી નરેન્દ્ર પ્ર. શુકલ

-: પ્રકાશક :-
દિવ્યજીવન સંઘ
અમદાવાદ

THE HERITAGE OF INDIAN CULTURE
- SWAMI KRISHNANANDA

પ્રકાશિત : પૂજ્ય શ્રી સ્વામી યોગસ્વરૂપાનંદજી મહારાજ - પ્રમુખ
ધી ડિવાઈન લાઈફ સોસાયટી દ્વારા ગુરુ પૂર્ણિમા
તા. ૨૯-૦૭-૨૦૨૬ના દિવસે શિવાનંદ આશ્રમ
ઋષીકેશમાં આ પુસ્તકનું વિમોચન કરવામાં આવ્યું.

પ્રથમ આવૃત્તિ : જુલાઈ ૨૦૨૬, ગુરુ પૂર્ણિમા

પ્રત : ૧૦૦૦ નકલ

નિઃશુલ્ક વિતરણ માટે

પ્રકાશક : © ડૉ. આનંદ નરેન્દ્ર શુકલ
બંગલા નં. ૩૦, પંચામૃત બંગ્લોઝ વિભાગ-૨,
સરસ્વતી વિદ્યા મંદિર પાસે, સાયન્સ સિટી રોડ, સોલા,
અમદાવાદ, પિન-૩૮૦૦૬૦.
મો. ૯૪૨૬૩૯૫૦૯૭

મુદ્રક : પ્રિન્ટ લાઈન, અમદાવાદ
મો. ૯૮૨૫૦૭૧૮૩૧

પ્રસ્તાવના

સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીનું જીવનચરિત્ર પુસ્તક પૂરુ થયા પછી આપવામાં આવ્યું છે. સ્વામી કૃષ્ણાનંદજી વિશે જેટલું લખીએ તેટલું ઓછું પડે છે. તેમના જીવન અને કાર્યનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરી શકાતું નથી તેમાં આપણે વામણા છીએ.

સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીને તેમના પિતાએ આખી ગીતા કંઠસ્થ કરાવી હતી. તેઓ જ્યારે વારાણસીમાં હતા ત્યાં એક સંન્યાસીએ તેમને કહ્યું કે એક મારવાડી શેઠ તેમની આગળ આખી ગીતા બોલી જાય તેને પાંચ રૂપિયા આપે છે. તમે મારી સાથે ચાલો શેઠને બતાવું. શેઠ પાસે લઈ ગયા ને તેમની આગળ આખી ગીતા બોલી ગયા. શેઠે ઈનામ આપ્યું તે પૈસામાંથી તેમનું અને પેલા સંન્યાસીનું ભોજન મળી ગયું.

ગુરુદેવ સ્વામી શિવાનંદજીએ તેમને પુષ્કળ કામ આપ્યું હતું તો પણ ગુરુદેવ કહે કે મારે તમને વધારે કામ આપવું છે. સ્વામીજીની ગુરુ પ્રત્યેની નિષ્ઠાએ સ્વામીજી સવારે પાંચ વાગે ઊઠીને ગુરુદેવનું કામ શરૂ કરી દેતા હતા. એટલે તેઓ પોતાની વ્યક્તિગત સાધના માટે સવારે ૩.૦૦ વાગે ઉઠતા અને સવારે ૩ થી ૫ પોતાની સાધના કરતા હતા.

એક સ્થળે ગુરુદેવે કહ્યું છે કે જેમના ઘણા જન્મોના પુણ્ય હોય તે જ સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીની પાસે બેસી શકે. સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીના જીવનના અનેક પ્રસંગો છે તે લખવા બેસીએ તો

એક આખું પુસ્તક થાય. એટલે એમના પ્રસંગોનું આચમન આપ્યું છે.

આ પુસ્તકમાં ડિઝાઈન માટે શ્રી નિલેશ સી. દવે સ્ટ્રેટસ ઈન્ક શ્રી સુરેશ અમરેલિયા અને શ્રી બાદલસિંહજી ગોહિલનો આભાર માનું છું. આ પુસ્તકનું કોમ્પ્યૂટર કામ માટે કેતન પટેલનો આભાર માનું છું.

આ પુસ્તક અમારી શાખા વિનામૂલ્યો બધા ભક્તોને ભેટ મોકલાવે છે. આ ઉપરાંત ગુજરાત રાજ્યના રજીસ્ટર થયેલા પુસ્તકાલયોને પણ ભેટ મોકલાવે છે.

આભાર.

શ્રી પ્રવીણભાઈ આર. વ્યાસ
પ્રમુખ

ડૉ. રાજેન્દ્ર વી. વ્યાસ
ઉપપ્રમુખ

ડૉ. આનંદ એન. શુકલ
મંત્રી

શ્રીમતી ભાવના આર. વ્યાસ
ઉપમંત્રી

દિવ્યજીવન સંઘ, અમદાવાદ

પ્રકાશકની નોંધ

આ પ્રવચનની હારમાળાનું શીર્ષક ''ભારતીય સંસ્કૃતિનો વારસો''નું નામ સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીએ આપ્યું હતું. ઈ.સ. ૧૯૮૦માં આઠ રવિવારના સાંજના સત્સંગની વ્યાખ્યાનમાળા આપવામાં આવી હતી. અહીંયા સ્વામીજી ભારતની દૃષ્ટિને પ્રકાશિત કરે છે. જે સંપૂર્ણ રીતે જુદી જુદી જીવનની અભિવ્યક્તિ ઘણામાં એક અને માનસિક ચિત્ર ખડું કરે છે અને આજના આપણા જીવનની અંદર પ્રત્યેક વિષય સાથે કેવું સુસંગત છે. સ્વામીજીએ સંપૂર્ણ તપાસ્યું છે. સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાના વિકાસનો અર્થ અને ભૂમિકા કે તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ અને ધર્મગ્રંથ ભાગ ભજવે છે. અને સમય પસાર થવાની સાથે કેમ ભારતીય સંસ્કૃતિ આવી સમૃદ્ધ અને જીવનોપયોગી રહી જ્યારે બીજી સંસ્કૃતિઓ નાશ પામી. સ્વામીજી એ પણ ચર્ચા કરે છે કે સમાજમાં એક વ્યક્તિની ભૂમિકાને પૂર્ણ કરવી. આ આપણી ઉત્ક્રાંતિની પ્રક્રિયા આખરી સચ્ચાઈને મેળવવાના તરફ છે.

સ્વામીજી કુશળ વિશ્લેષણ અને ઊંડાણની અંદર બધું જ વ્યાપક, સમજણ તેમની કુશાગ્ર બુદ્ધિથી રજુઆત, આ અગત્યના વિષયમાં ઊંડું જ્ઞાન સાથે આપે છે.

— ધી ડિવાઈન લાઈફ સોસાયટી

અનુક્રમણિકા

	પાના નં.
પ્રકરણ ૧ : ભારતનું દૂરંદેશીપણું	૭
પ્રકરણ ૨ : સાચા ધર્મની સૂઝ	૨૭
પ્રકરણ ૩ : સભ્યતા અને સંસ્કૃતિનો અર્થ	૪૮
પ્રકરણ ૪ : ભારતની સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિકોણનો આધાર	૬૬
પ્રકરણ ૫ : વર્ણ અને આશ્રમની વ્યવસ્થા	૮૫
પ્રકરણ ૬ : વેદમંત્રો	૧૦૬
પ્રકરણ ૭ : વેદોની રૂપરેખા	૧૧૮
પ્રકરણ ૮ : માનવી અને ઈશ્વર વચ્ચેનો સંબંધ	૧૩૬
સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્રને લગતું રેખાચિત્ર	૧૫૨

૧.
ભારતનું દૂરંદેશીપણું

આપણે અહીંયા વિચારવા માટે આપણા જીવનના કેટલાક સામાન્ય લક્ષણો કે જે સીધા અને આપણા માનવીય સંબંધોને નક્કી કરે છે અને પરિણામે માનવજાતની એકતા, માનવીય સંબંધોને દુનિયાના સંગઠનમાં પ્રાથમિક વિચારવા જે ''રાષ્ટ્ર''ને અથવા ''સરકારો''ના નામે પસાર થાય છે અથવા આના કરતાં પણ ઓછી સંસ્થાઓ આપણને વ્યવહારું પ્રયોગો દ્વારા શીખવવામાં આવ્યું છે કે આપણે દરરોજ જીવનમાં જરૂરિયાત છે. અને આપણી વર્તણૂક પણ આની સાથે સંબંધ રાખે છે. વિદ્યાપીઠમાં કરેલા કામને, અભ્યાસને લગતું અને યુનિવર્સિટીઓમાં આ વિલક્ષણ લોકોની સાથે જોડાયેલાં છે. તેને ''માનવજાત'' કહેવાય છે તે ઊંડાણનો વિષય છે કે અભ્યાસની વિશાળ શ્રેણીમાં આનો સમાવેશ કરવો. માનવશાસ્ત્રીય રીતે અને માનવીય વર્તણૂકના સમાજશાસ્ત્રમાં.

માનવીની વર્તણૂક અથવા લોકોના શરીરનું આચરણ તે સામાન્ય રીતે તેમની સંસ્કૃતિ તરીકે ઓળખાય છે. ઈતિહાસના વિદ્યાર્થીઓ અને માનવજાતના લોકો દુનિયાની મોટી સંસ્કૃતિથી પરિચિત હોય છે અને માનવીના મનની વર્તણૂક પસાર થતા, સમય સાથે જે જવાબદાર અને વિદ્યાર્થીઓ માટે માનવશાસ્ત્રની સાથે સાથે માહિતી આપે છે. જ્યારે આપણે દુનિયાની સંસ્કૃતિના

ઈતિહાસ વિશે વાંચીએ છીએ. આપણે માનવીઓ પ્રવૃત્તિઓના નાટક દ્વારા વાંચીએ છીએ. જેવા કે શેક્સપિયરના નાટકો અથવા કાલિદાસ. જ્યાં માનવીની વર્તણૂક અને માનસશાસ્ત્રીય યોજનાપૂર્વક કરેલી તેનું એવું રસદાયક રીતે વર્ણન કરવું કે તે આપણા હૃદયને સ્પર્શે છે અને તે પ્રસંગવશાત આપણા રોજે રોજના કામ બાબતમાં વધુ દોરવણી આપે છે. ઈતિહાસ એ આપણે માટે મોટો બોધપાઠ તેમજ આજે પણ આપે છે. આપણે માનવજાતના ઈતિહાસનો અભ્યાસ કરતા નથી. જૂના સમયની વાર્તાઓથી ફક્ત આપણી જાતને ખુશ કરવા આ જ ક્ષણે આપણી સામાજિક વર્તણૂકની બાબતમાં તે આપણને શીખવે છે.

જ્ઞાન આપણે પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો અભ્યાસ કરીને તેમાંથી મેળવ્યું છે – તે શરૂઆતમાં બેબીલોન અથવા એસ્સિયરીન, ઈજિપ્તની, ગ્રીક, રોમન, ચાઈનીઝ, ભારતીય અને પછીથી તેમાંથી ફણગો ફૂટીને આ મોટી માનવીય વર્તણૂકની - માનવીના સ્વભાવની અંદર થોડીક સારી સમજશક્તિ આપે છે. મને માનવીના પ્રકૃતિના વર્તણૂકની સંસ્કૃતિ માટે માન છે. તે સામાજિક એકમને ઊંચે લઈ જાય છે કે માનવી જે સંસ્કૃતિની ભાષા તે વ્યક્તિની બોલે છે. આપણે સામાન્ય રીતે કહીએ કે અમુક અને અમુક સુશિક્ષિત સુસંસ્કારી વ્યક્તિ છે. જો કે તે સમયે આપણે શિક્ષણની રીતે સંસ્કૃતિની વ્યાખ્યા આપી ન શકીએ. આપણા મનમાં કેટલાક વિચારો છે. કે સંસ્કૃતિ એટલે શું? આપણે ભલાઈ, રાજ્યદ્વારીઓને, વિનમ્રતા, સેવાથી ભૂરપૂર અને સમજવાના

શક્તિશાળી અને સંજોગોને અનુભવી શકે અને બીજા લોકોની સ્થિતિને જ્યારે આપણે રચનાની કલ્પના કરીએ છીએ અથવા સંસ્કૃતિનું ચારિત્ર્યની મોટા ઈતિહાસકાર જેવા કે એચ.જી. વેલ્સ જેમણે ઈતિહાસની રૂપરેખા લખી હતી અને તેઓ પેલા જેમણે આ દુનિયાનો અભ્યાસ કર્યો. જેવા કે આર્નોલ્ડ ટોયાનબી તેમણે વિસ્તાર ઘેરી લીધો જેને કહી શકાય કે દરેક મિનિટની ઊંડાણમાં રચના માનસશાસ્ત્રીય વર્તણૂકની હતી.

આપણે આશ્ચર્ય પામીએ છીએ કે આમાંની ઘણી સંસ્કૃતિઓ નાશ પામી છે અને અરે બાકી રહેલો અલ્પભાગ કે જથ્થો આ દિવસોમાં ભાગ્યે જ દેખાય છે. આપણે પૃથ્વીના પેટાળ ભાગમાં ખોદકામ કરવું જોઈએ અને શોધી કાઢવું જોઈએ કે બહુ જ જૂના સમયની વાત છે.

આ પ્રાચીન સંસ્કૃતિની કંઈ યાદી છે કે નહિ. સંસ્કૃતિઓ નાશ પામે છે. સમયના પસાર થતા તેઓ જીવતા રહેલા જોવા મળતા નથી. તેની પાછળનું કારણ છે જે તે આપણા અભ્યાસનો વિષય રસપ્રદ બની શકે છે. સંસ્કૃતિના વિદ્યાર્થીઓ અને ઈતિહાસ બહુ સાવચેતીથી સમાપ્તિમાં આવ્યા છે. કે જ્યારે સંસ્કૃતિ પોતાની જાતે અનુકૂળ થઈ ન શકે. પસાર થતા સમયની જરૂરીયાત સાથે તેઓ મરવા પડેલી છે અને મૃત્યુ પામે છે.

દુનિયા ઈતિહાસના સોંસરવા માર્ગ દ્વારા પરિવર્તન કરે છે. આપણે તેને સમયનો એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જવું કહી શકીએ. આ દુનિયામાં થોડા વર્ષો રહ્યા પછી આપણે જોયું કે

સમય કેવો પસાર થાય છે. આપણે અનુભવતા નથી. જરૂરીયાત આપણી દૈનિક અસ્તિત્ત્વમાં અનુકૂળ બનવું અને સમાધાન કરવું. આપણી જાતને સમયની જરૂરિયાત સાથે? આપણે જૂની માન્યતાને વળગી રહ્યા છીએ. જે વીસ વર્ષો પહેલા યોગ્ય હતી? તે યોગ્ય આદર્શ હોઈ શકે. શંકા નથી. પરંતુ તે વ્યાજબીપણું પરિસ્થિતિની નીચે જૂનવાણી થઈ ગઈ છે. જે આજે પ્રચલિત છે.

આની જેમ તે છે કે મહાન શિક્ષક આચાર્ય શંકરાચાર્યજી તેમના વિવરણમાં જણાવે છે કે ધર્મ જે જીવનનો સિદ્ધાંત છે. તે સ્થળ આસ્થા સમય અને સંજોગો સાથે સંકળાયેલ છે. વ્યક્તિ ગમે તે હોય ક્યાંય પણ હોય. ધર્મ એ તેના પર રૂઢિચુસ્ત રીતે પરાણે ઠોકી બેસાડેલ વ્યવસ્થા નથી. તે ગમે તે હોઈ શકે અને ગમે ત્યાં હોઈ શકે. આ સમયથી સંસ્કૃતિઓ આ સમયથી અનુકૂળ અને પરિકલ્પના અથવા અમુક ભૌગોલિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિઓમાં માનવજીવન તરફ જોવાની રીતો છે.

આપણે ભૂતકાળના પ્રાચીન ઈતિહાસને રસપૂર્વક વાંચીને તેમાંથી ભેગું કરી શકીએ – જેવા કે ગ્રીસનો ઈતિહાસ અથવા વધારે રસ પડે તેવો નાટકીય ઈતિહાસ જેના લેખક એડવર્ડ ગીબ્લોન છે. તેમણે શીર્ષક આપ્યું છે. રોમન શહેનશાઓની ચડતી અને પડતી - કે આ બધી ફક્ત વાર્તાઓ આપણને કહેવામાં આવી છે પરંતુ માનવજાતની સંસ્કૃતિનો ભયાનક પાઠ આપણને કહેવામાં આવ્યો છે. કેમ તે નાશ પામ્યો.

ભારતને પણ તેની પોતાની સંસ્કૃતિ હતી. અને તે સંસ્કૃતિ આજે પણ છે. તે ઈતિહાસના ઘણા વિદ્યાર્થીઓને આશ્ચર્યમાં મૂકે છે કે કેમ સમયની પરિસ્થિતિમાંની અંદર અને દુશ્મનાવટભર્યા બળો દ્વારા ઝનૂની ભાષણ હુમલો, ભારતીય સંસ્કૃતિ હજુ સુધી તેનું પૃથ્વીની સપાટી ઉપર તેનું માથું ઊંચું રાખી શકી છે. અને જમીનના કાટમાળના ભંગારમાં દટાઈ ગઈ નથી. જેવી કે બીજી સંસકૃતિ પ્રારબ્ધમાં જે લખ્યુ હોય તે પ્રમાણે મળ્યું. શ્રી અરવિંદો એ ભારતીય સંસ્કૃતિના વિખ્યાત વિદ્યાર્થી હતા. અને આપણી પાસે ઘણા આ પ્રકારના ઘણા જોરાવર બહાદુર માણસો તેઓએ અભિપ્રાય આપ્યો કે એક રાગ મૂળભૂત જરૂરિયાત સાથે તેના પોતાની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ ભારતીઓ આજે જીવે છે તે છે. કારણ કે આધ્યાત્મિકતાના તેના માણસની જીવન તરફ જોવાની રીત. અહીંયા ઈરાદાપૂર્વક અથવા હુમલો કરીને મારીને ઘણી સાવધ નોંધ. જ્યારે આપણા ભારતનો આધ્યાત્મિક બાહ્ય દેખાવ વિશે બોલીએ છીએ – કે જેના માટે આપણી પાસે સમય હોય તેના ઉપર વધારે ઊંડાણમાં વિચાર કરવા માટે – કારણ કે આપણે બનવા જોગ એક એક કહીને સમાપન – સમાપ્તિ કે આધ્યાત્મિકતા એટલે માણસની ભગવાનને શોધવાની માનસિક રીત. જે પરિણામે પણ લાગુ પડે છે. કદાચ સામાજિક અને વાસ્તવિક જીવનના મૂલ્યો ઉદાસીનતાનો પ્રકાર છે. આ બાબત જે આમાં ઊંડો બીજાની લાગણીનો વિચાર કરી આપણા પોતાના વ્યક્તિગત સામાજિક અને રાજકીય હિતમાં કરવો જરૂરી છે.

રોમન અને ગ્રીક સંસ્કૃતિઓ શક્તિશાળી હતી. શંકા કરવી નહિ. પરંતુ તેઓ એક જ કારણે લાંબા સમય સુધીનું તેનું અસ્તિત્વ ન હતું એટલે કે તેઓની પસાર થતા સમયની જરૂરિયાત પ્રમાણે તેઓ અનુકૂલન રાખી ન શકી. તેથી તેઓ અશક્ત નિર્બળ થઈ ગઈ. જ્યારે સમય પ્રમાણે તેઓએ તેમના આદર્શો અને વિચારશ્રેણી બદલવાની જરૂર હતી. તેઓએ ના પાડી અને કુદરતના લોખંડી હાથે કચડાઈ ગઈ. કુદરત માનવીઓને માન નથી આપતી. કુદરતને કોઈ મિત્ર નથી. તેમજ કુદરત તરીકે તેનો કોઈ દુશ્મનો નથી. કુદરતનો હેતુ છે. તે થોડો કે ઘણો અગત્યનો યાદ રાખવા જેવો છે. કુદરત ફક્ત તેના હેતુ અને એના સિવાય કોઈને પ્રેમ નહિ કરે અને તે પણ તે લોકોને પ્રેમ કરે છે. જેઓ તેના હેતુઓને પૂરેપૂરા મદદ કરવા માટેની સ્થિતિમાં છે. જેઓ જક્કી થઈને આ આદર્શોને વળગી રહે છે કે જે એક વખત કુદરતની અમુક પ્રવૃત્તિઓને તેના પોતાના હેતુની પરિપૂર્તિના રસમાં અનુસરતી હતી. પરંતુ કે જે અત્યારે તેની જરૂર નથી અને તેનાથી દૂર રહે છે.

ખોરાક એ માનવ શરીર માટે જરૂરી છે. પરંતુ તેનો અર્થ એ થતો નથી કે શરીરને એક જાતનો ખોરાક દરેક સંજોગોમાં આપવો. દરેક સમયે શરીરની સ્થિતિ કહેશે કે આ પ્રકારનો ખોરાક જોઈએ છે. અથવા અગર કોઈ ખોરાક જરૂરી છે. બધી જ આ પરિસ્થિતિ નીચે, આથી જ્યારે કુદરતને જરૂર હોય છે કે દરેક વ્યક્તિનું અસ્તિત્ત્વ હોવું અને એવી ઈચ્છા ન રાખવી કે વ્યક્તિગત

રચના તે નાશ પામે. કુદરતનો હેતુ દરેક ચિરસ્થાયી બનવાનો નથી. પરંતુ આદર્શનો અને વિચારશ્રેણીનો આ છે. ફરી વખત ઊંડી બાબત કે માનવજાતિના બહારના ઈતિહાસની રચના અને સર્જન આની પાછળ છુપાયેલી છે. માનવીય ઈતિહાસ જ્યારે તેને તત્ત્વજ્ઞાનની રીતે ભણવામાં આવે – અને પણ નહિ જેવા કે આપણે હાઈસ્કૂલમાં ભણીએ છીએ પરંતુ ઊંડાણની સમજણથી – આદર્શો અને વિચારસરણીના અભ્યાસ થાય છે. સાચું કહીએ તો રાજાઓ અને રાણીઓની પ્રવૃત્તિઓ કરતા અથવા લડાઈની તારીખો કે જે જગ્યા લે છે. વગેરે ઈતિહાસનો અર્થ રાજાઓ અને રાણીઓની વાર્તા નથી તે કંઈક બીજું છે. કુદરતની દૃષ્ટિથી અથવા સાર્વત્રિક જેમ કે સંપૂર્ણ. જો રાજાઓ અને રાણીઓ એકલા અગત્યની વસ્તુઓ હોય તેઓ મૃત્યુ ના પામત. પરંતુ તેઓ અગત્યના ન હતા. તેઓ અમુક વાહન તરીકે જરૂરી હતા અથવા હેતુની પરિપૂર્તિના સાધન તરીકે કે જે તેમના કરતા તેઓ વધારે વ્યક્તિ નિરપેક્ષ હતા.

પરંતુ સંસ્કૃતિઓ જેવી કે રોમન, તેનો ઘણામાંના એક ઉદાહરણ વ્યક્તિમત્તાઓ સાથે લાંબા સમય સુધી યાદ રહેવું અને અમુક વ્યક્તિઓના આદર્શો વ્યક્તિગત રીતે સમૂહો તે કરતાં વધુ કુદરતની સ્થિતિસ્થાપકતા કે કુદરત આશા રાખે છે. મોટા હેતુના રસ માટે કે જેઓ ફક્ત રોમના ન હતા. કુદરત એ રોમન અથવા ગ્રીક નથી. તેની વિશાળ આંખો છે. તેથી કોઈ પણ વ્યક્તિ કુદરતની આંખો વડે એ જોતો નથી. તેને જીવવા માટે અધિકાર

નથી. આ કંઈક વસ્તુ ઘણી અગત્યની જાણવાની છે. આપણે વસ્તુઓ પ્રત્યે જોઈએ છીએ. તેનો ઉપયોગ નથી અને પછી આગ્રહ કરીએ છીએ કે દશ્ય કાયમ વિરોધ કે મુશ્કેલીઓ કે નિષ્ફળતા સામે મક્કમતાપૂર્વક ટકી રહેવું. આપણે બચી ગયા છીએ. ફક્ત જો પ્રકૃતિના આદર્શ સાથે આપણે એ સ્થિતિમાં બીજાની સાથે મળીને કામ કરવું.

આ સંસ્કૃતિઓ જે આજે દેખાતી નથી. તેઓ નાશ પામી છે. કારણ કે કુદરતને તેઓ જોઈતી નથી. તેઓ આકારને વળગી રહી. કારણ કે પ્રકૃતિને ફક્ત પ્રકારો જોઈતા ન હતા. જેમ કે આપણને મોટરકાર ગમે છે. કારણ કે અમુક હેતુઓ માટે જરૂરી છે. પરંતુ જો હેતુ ન સચવાય તો મોટરકાર રાખવાથી તેની કોઈ કિંમત નથી. વાહન પોતે જ અગત્યનું નથી. ફક્ત તેનો હેતુ કામના હેતુથી અથવા તેની સેવા આપે તેવી આશા રાખવામાં આવે છે અગત્યતા છે. તેથી જ્યારે એક વ્યક્તિગત અથવા વ્યક્તિગતોનો સમૂહ – અથવા સંસ્કૃતિ જેથી આપણને તેને કહી શકીએ – હેતુની જરૂરિયાત પૂરી પાડતું નથી. કે કુદરતનો મોટો ઈરાદો જેવા કે સંપૂર્ણ, તે બાજુની તરફ ફેંકાઈ ગઈ છે. તેને બહાર જવાની આજ્ઞા કરવામાં આવી છે. નાટકના દિગ્દર્શકની માફક અભિનેતા પર પડદો પાડી દે છે. જેની ભૂમિકા પૂરી થઈ ગઈ છે.

બધા મહાન માણસો જતા રહ્યા છે અને તેમાંના કોઈ એક પણ રહી શક્યા નથી. કોઈ પણ એક રહ્યા નથી. કારણ કે આ

બધા ''કોઈક એક'' અથવા ''કોઈ પણ માણસ'' કુદરતના ઈરાદાઓ પરિયોજના તેની જરૂરિયાત માટે પોતાની ઉચ્ચ વ્યક્તિગત હેતુ માટે સ્વરૂપ આપ્યું છે. આપણે આ કુદરતનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજવાને અશક્તિમાન છીએ. આપણે વિચારીએ છીએ કે તે શરીરના પોતાનો નામના માટેનો પ્રેમ છે અને આપણે વિચારીએ છીએ કે જીવન એ કંઈ જ નથી. પરંતુ મકાનો, જમીનો, ચલણી નાણું વગેરેનો માલિકી છે. પરંતુ જીવન એ મકાનો, જમીન અને ચલણી નાણું નથી આ છે. ફરી વખત મોટરકારની માફક આપણા મકાનો, જમીનો અને પૈસાઓ એ સાધનો છે કે જેને આપણને રાખવાની રજા મળી છે. સિવાય કે તેઓ હેતુ પરિપૂર્ણ કરે છે – અથવા સાચું કહીએ તો જે હેતુ કે પ્રકૃતિનો ઈરાદો હતો નહિતર આપણે આ આદર્શોને નિકાલ કરવો પડે. આપણા પૈસા જતા રહે. આપણી મિલકત જતી રહેશે. આપણી જમીન જતી રહેશે. દરેક વસ્તુઓ જાય છે અને અરે આ શરીર પણ જતુ રહેશે. કારણ કે આખી દુનિયાનું જે વિશાળ છે, સર્વોચ્ચ ભગવાનની દૃષ્ટિમાં આગળ કલ્પનાથી માનસિક ચિત્ર ઊભું કરે છે અને આ મકાન કોઈ પણ વ્યક્તિ માટે બાંધવામાં આવ્યું નથી. આ સમયથી સંસ્કૃતિઓ જે જડ, જક્કી અને અહંકારી, આપણે કહી શકીએ કે – અને સમજવા માટે તૈયાર ન હતી – સમયની હલચલ જરૂરિયાત કુદરતની જરૂરિયાતે તેને ફટકો મારવો અથવા લાત મારી અને તેઓ જરાય પણ રહી નહી. આપણે તેમના

વિશે ફક્ત પુસ્તકોમાં જ વાંચીએ છીએ. પરંતુ તેઓને જ્યારે જોઈ શકાતી નથી. તેમના મૂળભૂત સ્વરૂપમાં નથી.

આપણું ધ્યાન અહીંયા અમુક સંસ્કૃતિઓ ઉપર છે કે જેનું આજે પણ અસ્તિત્ત્વ છે. અને રોમન અથવા ગ્રીસ સંસ્કૃતિની માફક નાશ પામતી નથી. એક મોટું દૃષ્ટાંત આપણી આગળ ભારતીય સંસ્કૃતિનું છે કે જે નાશ પામી નથી છતાં કે જે તે ઈતિહાસના દરેક સ્થળે બધે જ આમ બને. ખૂબ જ પીડા, ત્રાસ વર્તાવવામાં આવ્યો હતો. ભારતના ઈતિહાસના વિદ્યાર્થીઓ આ દુઃખને જાણે છે અને કઈ મુશ્કેલીઓ અને દુઃખમાંથી ભારતના લોકો પસાર થયા હતા તે આશ્ચર્યજનક છે. કે આનું પ્રકાશન કરવામા આવ્યું નથી. આની પાછળનું એક કારણ એ હોઈ શકે કે ભારતીય સંસ્કૃતિની મક્કમતા અને તેની અનુકૂલન સાધવાની ક્ષમતા કે જે ભૂતકાળના આદર્શોને નકારતી ન હતી અને આદર્શોની અવગણના કરતી ન હતી કે જે ભવિષ્યમાં આગળ વધતી હતી. અને વિશ્વની અન્ય સંસ્કૃતિઓ તરફ આદરભાવ રાખવો. તેઓ આજે પણ અસ્તિત્ત્વમાં ભારતની દૃષ્ટિ કહેવાય છે કે તે અવ્યક્તિગત દૃષ્ટિ કે જે તક દ્વારા અથવા ભગવાનની કૃપા દ્વારા અથવા ચમત્કાર દ્વારા આપણે કહી શકીએ કે તે વાત ધ્યાનમાં લેવી.

આજે ભારતના લોકોમાં વિવિધ સમસ્યાઓના શંભુ મેળાથી ભેળસેળ અને ભૂતકાળની સ્મૃતિઓથી ભવિષ્યની આશાથી અને વગેરે વગેરે જોવા મળે છે. આના બદલે તેમ છતાં એક નાની

મીણબત્તીની જ્યોત દુનિયાના એક ખૂણામાં સળગતી જોવા મળે છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિની ભાષામાં રડે છે. આમાંનું કારણ એ છે કે જેમ કે હું કહું છું સંસ્કૃતિની ક્ષમતાનું અનુકૂલન છે.

તમને આશ્ચર્ય થશે કે આ અનુકળ બનાવવું તે શું છે અને જરૂરિયાત શું હોય છે અથવા શક્તિશાળી છે કે આવા દશ્યને ધ્યાનમાં લે છે. કશાક માટે યોગ્યની શક્તિ પોતાની જાતે બીજા લોકોના વિચાર અને આદર્શો અને નહિ ફક્ત દાન કે આપણે બીજા સુધી લંબાવીએ છીએ તે દ્વેષ મહેરબાની બીજા લોકોની વર્તણૂક તરફ કરવાનો નથી. પરંતુ એક સમજણ અને પ્રેમ બીજાઓના બાહ્ય દેખાવ માટે અનુભવે છે. જ્યારે હું તમારી સાથે સહમત થાઉં છું. તેનો અર્થ એ નથી કે હું ગુસ્સે થાઉં છું. ગમે તેમ અથવા બીજા તમારા વિચારોની પરવા કરતો નથી. એ એક બીજી વસ્તુ છે. એ નકારાત્મક કશાક માટે યોગ્ય — એક હકારાત્મક કશાક માટે યોગ્ય તે વખાણવા લાયક તમારા દષ્ટિબિંદુથી છે. હું આનંદપૂર્વક તમારી સાથે જઈશ તેનું કારણ એ નથી કે હું ગમે તેમ અથવા બીજી રીતે મારે તમને સહન કરવા પડે, પરંતુ કારણ કે હું તમારામાં મૂલ્ય કે જે મને વહાલુ પણ છે. આ ખરેખર એક મહાન દષ્ટિ છે અને કોઈના મનમાં તેને સ્થાન આપવું મુશ્કેલ છે.

મોટા ભાગના લોકો પોતાના દુશ્મનના દષ્ટિકોણમાં કોઈ અર્થ જોઈ શકતા નથી અને કેટલીક વખત તેઓ અનુકૂળ બનતા નથી. જો કે તેમના પોતાના મિત્રોના દષ્ટિબિંદુથી મારે મારા મિત્રો

છે. જો કે હું તેમના વિચારો અને આદર્શોની બધાની પ્રશંસા કરતો નથી. પરંતુ જો તેઓ મારા દુશ્મનો છે. હું સંપૂર્ણ રીતે તેમને ધિક્કારીશ. આ સામાન્ય માણસના મનનું વલણ છે. પરંતુ ભારતની સંસ્કૃતિ ઉપર વિચાર કરતા ભાવિનો ખ્યાલ બધાનો જુદો જુદો સ્વભાવ છે. તિરસ્કાર એ તેની નીતિ ન હતી અને હું વિચાર કરતો નથી કે તે તેમજ આજે પણ ભારતને તિરસ્કારની નીતિ હોય તે કરતા કેટલાક લોકો છે. જેઓ વિચારે છે કે તેઓ બીજી સંસ્કૃતિ તરફનો પ્રેમ એ તેની નબળાઈ છે. તે નબળાઈમાં પરિવર્તન પામે છે. જ્યારે તેને અસ્પષ્ટ અથવા અજાણી રીતે દર્શાવવામાં આવે છે. પરંતુ તેનો અર્થ એ નબળાઈ નથી. તે તાકાત અને ભલાઈ છે. તેમજ માયાળુપણાને સારી રીતે રજૂ કરવું જોઈએ કારણ કે ડહાપણ એ જીવનનો કાયદો છે. આખરે અને તે નૈતિક સિદ્ધાંત નથી અથવા ફક્ત બહારની સ્થિતિ કે તે આપણા અસ્તિત્ત્વને ટેકો આપે છે. જીવનના નૈતિક સિદ્ધાંત અને સદાચાર એ જરૂરી છે. અલબત્ત પરંતુ જીવનનું શાણપણ તે મોટું છે. કારણ કે તેમાં નૈતિક સિદ્ધાંત અને સદાચાર તેમાં આવેલા છે. અને તેમની મર્યાદાઓ ઓળંગી જતા વિશાળ અર્થપૂર્ણ તેમને સમજાવવાનો સાચું કહીએ તો ફક્ત તેમના બહારના આકાર કરતા.

આમ આ મુદ્દા ઉપર ફરી વખત આવીએ. આ મેં આગળ જણાવ્યો છે. ભારતીય સંસ્કૃતિને અનુકૂળ બનાવવી માણસની જીવન તરફ જોવાની રીત. આપણે વિચારી શકીએ કે જે ભારતીય

સંસ્કૃતિ હિંદુ સંસ્કૃતિ છે. અહીંયા માટે તમારું ધ્યાન બીજી દિશામાં વાળું છું. આ નાના શબ્દ ''હિન્દુ'' બાબતે આવી કોઈ વસ્તુ ''હિન્દુ'' જેવી નથી. સાચું કહીએ તો હિન્દુ એ હિંદુઓ નથી. કારણ કે શબ્દ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં અસ્તિત્ત્વમાં નથી. તેને લોકો કહેવામાં આવ્યું છે કે જે લોકો ભારત દેશની બહારથી આવ્યા. ધરતી-જમીનને ઓળખવા અને લોકોને તેઓએ અહીંયા જોયા. પર્શિયનો અને ગ્રીકો તે લોકો જેઓ ભારતની બહારથી આવ્યા. અને તેમને સિંધુ નદી ઓળંગવી પડી. જેને અત્યારે ઈન્ડસ નામે ઓળખાય છે. તેઓને વિચાર પણ ન હતો. જેવો કે તેઓ કોઈ જાતની ફેલાયેલી જમીનમાં નદીની આગળ છે. આથી સિંધુ એ દેશને નામની બાબતમાં આપવામાં આવ્યું. તેમજ લોકો અને સંસ્કૃતિને પર્શિયન ભાષામાં ઉચ્ચાર ''એસ'', ''એચ'' જેવો થાય છે. તેથી ''સિન્ધુ'', ''હિન્દુ'' થયા. ગ્રીકમાં ''એચ''નો ''આઈ'' બને છે. તેથી ''હિન્દુ'' ''ઈન્ડ'' થયા. જેમાંથી ''ઈન્ડિયા'' અને ''ઈન્ડિયન્સ'' અને ''હિન્દુ'' હજુ સુધી ટકી રહેલું છે.

આ દેશનું નામ અને શું તેમની સંસ્કૃતિને કહેવામાં આવતી હતી. આ લોકો ઈન્ડિયામાં આવ્યા. પહેલા, એ જુદી વાત છે. હું તમને રજૂ કરું છું કે આ દેશનું નામ ઈન્ડિયા ન હતું અને ઈન્ડિયાના લોકો હિન્દુ ન હતા. આ નામ અકસ્માતથી ઈતિહાસમાં આવ્યું. એ કારણે આવી કોઈ વસ્તુ હિન્દુ સંસ્કૃતિ જેવી ન હતી. અથવા

તેમજ સુધ્ધાં ભારતીય સંસ્કૃતિ સામાન્ય રીતે બોલવાની ઢબ, ભાષા.

આ સંસ્કૃતિ હતી ક્યાં પૂર્ણતાની દૃષ્ટિ સાથે સંકળાયેલી હતી. અરે, આજે લોકો સનાતનની દૃષ્ટિએ કેટલીક વખત બોલાવે છે અથવા બહારનું અને સંસ્કૃતિ અથવા કાયદો આ બહારના સાથે સંકળાયેલો છે. તેને વારંવાર સમય સનાતન ધર્મથી બોલાવે છે. પરંતુ આજે તેનો અર્થ કે જે મૂળભૂત અર્થમાંથી કંઈક જુદો જ છે. સચિવાલયના કામના લગતો સિદ્ધાંત તે બીજા સિદ્ધાંતોનો વિરોધી હતો. આ દિવસોમાં મોટી સમસ્યા છે. આપણે કોઈને નામ ન આપી શકીએ કારણ કે જે ક્ષણે આપણે કોઈનું નામાભિધાન વસ્તુનું કરીએ છીએ કોઈ પણ અમુક નામ દ્વારા તે પોતાની જાતે જ વિરોધી વસ્તુમાં સ્થાપિત થાય છે. કે જેનું બીજું નામ હોય છે. આપણી મહેનતનો હેતુ વિરોધ વગરની સંસ્કૃતિ શોધવાનો છે. તે ઈન્ડિયા છે — ભારતીય સંસ્કૃતિ અથવા આપણે કહી શકીએ કે ઈન્ડિયાની સંસ્કૃતિ.

ભારતની સંસ્કૃતિ તેથી જેવી કે જીવનના મૂલ્યોની સંપૂર્ણ દૃષ્ટિ છે કે તે સામાન્ય ધર્મના બાહ્ય દેખાવ જેવો સંપૂર્ણ છે. આપણે કહી શકીએ કે ભારતીય સંસ્કૃતિ એ હિન્દુ ધર્મ નથી. જો ''ધર્મ'' વડે આપણે સમજીએ છીએ. શું હિન્દુત્ત્વ આ ક્ષણે આપણા મનમાં છે. તે ભારતીય સંસ્કૃતિ ફક્ત હિન્દુત્ત્વ તરીકે ઓળખાતી હતી. તે બીજા ધર્મોને અનુકૂળ થઈ શકે. પરંતુ આપણે બીજા ધર્મો અને પંથો અને વિશ્વાસ સાથે શાંતિથી જીવી શકીએ છીએ.

ભારતમાં મધ્યકાલીન સમયમાં (આશરે ઈ.સ. ૧૧૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધીનું) રાણી એલિઝાબેથના દરબારમાંથી એક એલચી (રાજદૂત) આવ્યો અને શિવાજીના રાજ્યના સમયમાં યુરોપના દેશોમાંથી રાજદૂતો આવ્યા. તેઓને સન્માન આપવામાં આવ્યું અને કેટલાય પ્રેમથી તેમની સરભરા કરવામાં આવી. કે તેઓ પુષ્કળ બોલવામાં કે લખાણમાં અતિ માત્રામાં કરેલા વખાણ ભારતની સરકારના જે સમયે રાજ્ય કરતી હતી. આપણે આ ઈતિહાસો વાંચવા જોઈએ. ઘણી મોટી સાવધાનીથી દરકાર લઈને. તે સમયે તીવ્ર અણગમો, તિરસ્કાર બીજા લોકોની દૃષ્ટિએ ન હતો. કારણ કે ગમે તેમ ભારતના લોકોના લોહીમાં ઊંડું જડ ઘાલીને બેઠેલું એક પ્રકારની સહનશીલતા સમજણપૂર્વક જન્મેલી કે સત્યએ બહુમુખી હોય છે.

હમણાં બહુમુખી વાસ્તવિકતાનું દૃશ્ય કુદરતી રીતે ગણવું જોઈએ. તે આકાર લે છે. બીજી સંસ્કૃતિઓમાં અને જીવનના બીજા દૃષ્ટિકોણમાં ધર્મોના પેયંગબરો જે દુનિયાની અંદર સર્વોચ્ચ શાસન કરે છે. આ દિવસોમાં કુદરતી મોટા સત્યો કહ્યા. પરંતુ આપણે વિચારતા નથી કે તેઓ એકબીજાથી જુદા પડે છે? આપણે વિચારીએ છીએ કે એક ધર્મ બીજા ધર્મોથી શત્રુતાવાળો છે. કારણ કે જુદી જુદી દિશામાં મોકલવું તેમના સૂચવેલા અનુક્રમે ઉપદેશોનો વ્યવસ્થિત સંગ્રહ કરવો કે તેની સંહિતા બનાવવી અને પરિણામે વર્તણૂંક તેમના પયંગબરોએ આપેલા આ ઉપદેશો આધાર રૂપ લોકો પોતાના દેશોમાં સ્વીકારે છે. ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ અને

ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિ આ સમયની જરૂરી ઉપદેશોનો પ્રકાર તે સમય દરમિયાન જે પેલા મહાન માણસોએ આપ્યો.

પયંગબરોના ધાર્મિક ઉપદેશ એ ડૉકટરે રોગગ્રસ્ત માનવજાત માટે ડૉકટરે દવા લખેલ. કાગળ જેવી હતી. જ્યારે આપણે અમુક ખાસ રોગથી બિમાર હોઈએ છીએ. અમુક ખાસ દાકતરની ચિઠ્ઠી આપણને આપવામાં આવે છે. પરંતુ જો આપણે બીજા કોઈ રોગથી બિમાર હોઈએ તે જ દાકતરની દવા લખેલી ચિઠ્ઠી આપવામાં આવતી નથી. અથવા નહિ. તે જ ડૉકટરની દવા લખેલો કાગળ બીજાને આપવામાં આવતો નથી. કંઈક આના જેવું પાછળ કારણ એ છે કે આ ધર્મોના પયંગબરની સૂચનાઓમાં તફાવત રહેલો છે. કે શાસન આજે સર્વોચ્ચ છે. અને લોકો માટે વિચાર કરતા કે અવિચારી ખોટા સાહસમાં ઝંપલાવનારું છે. કે સંપૂર્ણ સત્ય અનંતકાળ માટેની જરૂર હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારના પરિવર્તન વગર તેઓ રજૂઆત કરે છે. અથવા જે પણ હોય નજીવા સુધારા સાથે.

તે માનવું મુશ્કેલ છે કે પયંગબરો તેઓ પોતાની જાતે જ આમાં માને છે. જો વિવિધ ધર્મોના પયંગબરો સંમેલનમાં - અધિવેશનમાં એક સાથે બેસે તે શંકાસ્પદ છે કે તેઓ એક બીજા સાથે મતભેદ હોઈ શકે. તેઓ મળવાથી ઘણા જ ખુશ થશે. દરેક વ્યક્તિ મંદહાસ્ય, મલકાટ કરતા અને એક બીજાને ભેટશે. દૃષ્ટિમાં સરખાપણાને લીધે કે તેઓને પોતાની જાતની સ્પષ્ટ દેખીતા બહારનો અમુક મર્યાદાઓ જેવી કે જે ભૌગોલિક અને સામાજિક

પરિસ્થિતિની નીચે જેવી કે જરૂરિયાત હોય. પરંતુ પયંગબરોના અનુયાયીઓ ધર્મોને બગાડે છે. તેઓ મંદ હાસ્ય કરતા નથી. વાસ્તવમાં તેઓ બીજાઓની શ્રદ્ધા તરફ એક બીજા તરફ અણગમો કે નારાજગી દશવિ છે. આ મૂળભૂત દૃષ્ટિબિંદુ નથી અને દૃષ્ટિબિંદુ કે જેના ઉપર ભારત વેદના સમયથી સાચે જ ઊભું છે.

કોઈ પણ રીતે તે કારણ માટે કે જે આપણે આજે સહેલાઈથી જાણી શકાય નહિ. અનુકૂળતા સાધવાનો મોટો જુસ્સો અહીંના લોકાના મનમાં સહનશીલતા. આ છે તેથી સામાજિક સમસ્યાઓ, રાજકીય ઝનૂની કે જોરદાર હલ્લો અને વિવિધ જાતના અજ્ઞાનો કે જે પ્રચલિત અભણ, નિરક્ષર અને નિરંકુશ સત્તાવાદી વર્તુળો તેનો જુસ્સો હજુ પણ પ્રચલિત છે. બહારનું માળખુ હલી જાય છે. પરંતુ જુસ્સો હજુ સુધી દૃઢ અચલ છે. આ રીતે તે છે કે આશા છે કે જે ભારત તેનો સૂત્ર લખેલો વાવટો (ધજા) ઊંચો માથા ઉપર રાખે છે કે જેના પ્રકાશમાં લોકો દોરવણી માટે પાછા ફરે છે. જો કે આ ક્ષણે કહી શકાય કે જ્યારે આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ ઉત્પાત ખળભળાટ જેવી છે.

જ્યારે જ્યારે લોકો ભગવાનના ધર્મ અથવા યોગનો વિચાર કરે છે. તેઓ ભારતનો વિચાર કરે છે. આ કંઈક ઘણું જ રહસ્યમય છે. શા માટે તેઓએ ભારતનો વિચાર કરવો જોઈએ અને બીજા કોઈ દેશનો નહિ? તેનો અર્થ એ નથી કે ભારતમાં ફક્ત ધર્મ હોય છે અને બીજું કંઈ નહિ. તેમાં ધર્મ કરતાં કંઈક વધારે અંદર છે. આ તેનું કારણ છે. ભારત દ્વારા ધર્મને દત્તક લેવામાં આવ્યો

નથી. સંપ્રદાય તરીકે અથવા બે શાખામાં ફંટાવવાની રીતે, તેની સાથે વાહનના પૈડાથી પોચી જમીનમાં પડતો ઊંડો ખાંચો, ચીલો કે જે તેને પોતાના દૈનિક જીવનના વાહન ચાલવવા માટે ભારતનું દૂરંદેશીપણું – જે યોગ્ય રસ્તે થશે. આપણે ભારતની સંસ્કૃતિનું વર્ણન કરી શકીએ – ધાર્મિક સંપ્રદાયોનો ભક્તિભાવ અને શ્રદ્ધા તેને પોતાના દૈનિક જીવનના વાહન ચલાવવા માટે, ભારતનું દૂરંદેશીપણું – જે યોગ્ય રસ્તે થશે. આપણે ભારતની સંસ્કૃતિનું વર્ણન કરી શકીએ – ધાર્મિક સંપ્રદાયોનો ભક્તિભાવ અને શ્રદ્ધા તે ફક્ત જોવાની દૃષ્ટિ ન હતી. કે જે તે ઊંચે ધારણા કરી હતી, પરંતુ તે એવી વ્યાપક અસર હતી કે જેના કારણે જીવન ધર્મમાં પરિવર્તિત થઈ ગયું.

મેં શ્રી અરવિંદના મહાન કાર્યની એક રસપ્રદ લીટી વાંચી કે જે મને ઘણી જ ગમી. જે કહે છે કે લોકો સામાન્ય રીતે ફરીયાદ કરે છે કે ભારતની પડતી ધર્મને લીધે થઈ છે. પરંતુ શ્રી અરવિંદ કહે છે ભારતની પડતી થઈ ધર્મના અભાવના લીધે. ભારતને ગમે તેમ અથવા કાદચ કીચડવાળી જમીનની અંદર અને હોઈ શકે તેણીને કસોટીના સમયમાંથી પસાર થવાનું હતું. જ્યાં તેને આંખમીંચામણા કરવા – થોડી ઉપેક્ષા કરવી. સંપૂર્ણ ધર્મની દૃષ્ટિએ કે જે મૂળભૂત રીતે વેદ અને ઉપનિષદના સમયમાં તેનું સ્વાગત કરવામાં આવ્યું હતું. અને કોઈ ઘટનાનું આડકતું પરિણામ અવિચારીમાં તે બદલાઈ ગયું. કે તે તેને ઊગ્ર ચળવળ વખતે સહન કરવું પડ્યું. પસાર થતા સમયમાં જમીન ઉપર ખૂબ તોફાની

વા વંટોળવાયુ બેકાબૂ પવન જે આવ્યો. આખી જિંદગી દરમ્યાન તે સમયે ભગવાનની દૃષ્ટિ રાખવી ઘણી જ તકલીફ હતી. અરે, પયંગબરો પણ તે સમયે જાળવી શક્યા નહિ અને વિશાળ દેશ જેવા કે ભારત ટકાવી રાખવાની આ એકાગ્ર કરેલી સંપર્ણ દૃષ્ટિ તેના કાયમ ચાલે તેવું ધર્મના વર્તણૂંક જીવનના દરેક પગલે. બધા જ સમય માટે તે ખરેખર ભયાનક કામ હતું. તે ઘણી વખત ભાંગી પડ્યું તે સમજી શકાતું ન હતું. ''ઘણી વખત કહેવાય છે કે સુદ્ધાં નિષ્ણાત કેટલીક વખત ભૂલો કરે છે.'' જેમ આપણે કહ્યું અને ભારતે પણ હકારમાં માથું હલાવ્યું.

પરંતુ તેમજ હકારમાં માથુ હલાવવા સાથે ભારત ઊંઘતું ન હતું. તે જાગ્યું હવે અને પછી તેની શાંતિથી અને આરામથી કે સુખચેનથી નિંદ્રા લેવી કે ઊંઘવામાંથી તે ફરી પ્રાપ્ત કર્યું. આત્મસંતોષ અને કંઈક યાદ કરીને તેના પાયાના ભાવિના ચિત્ર યાદ કરીને તે તેની પથારીમાંથી ઊભો થઈ બહાર આવ્યો. આજે આપણે ૧૯૮૦ના વર્ષમાં છીએ. બેમાંથી કોઈ પણ એક સમાજને સ્પર્શતું રાજકીય અથવા આંતર રાષ્ટ્રીય કે જેમાં આનંદની પરિસ્થિતિ નથી. તેની પરવા કર્યા વિના આ બધી સમસ્યાઓ અહીંયા છે. આપણા હૃદયમાં આશાનું કિરણ નથી? આપણે આંસુ સારવા અને ખૂબ ખરાબ અને આઘાતજનક રડીએ છીએ કે આપણે નરકમાં છીએ? તેમછતાં ઘણી વખત તે દેખાય છે. જેવા કે જો આપણે નરકમાં છીએ

અને આપણે સંભવિત ભય કે દુઃખ વ્યક્ત કરવા મોટા અવાજ કરવા. ''તને મારી પાછળ લાવો.'' જેમખ્રિસ્તે સેતાનને કહ્યું છે હજુ સુધી તેમજ વધારે ઉદાસ, ખિન્નતા વ્યક્તિગત રીતે, હકારાત્મક આશાના કિરણ સાથે દેખાય છે. ક્યાંથી આ આશા આવી? આ આપણી મહાન સંસ્કૃતિનો પાયો છે. જેની અંદર કયું રહસ્ય છે. આપણે આગળનું થોડું વધારે સવિસ્તાર બોલીશું.

૨.
સાચા ધર્મની સૂઝ

જીવનની દૃષ્ટિ ભારતમાં આગતા સ્વાગતા કરવી તેને દર્શન અથવા સત્યને સમજવાની શક્તિ કહેવાય છે. જેની મનોદશા અને દેખીતું તેને સ્વીકારવા લોકોનો વાસ્તવિક અસ્તિત્ત્વ માટે જુદી જુદી કક્ષાએ અને માંગણી કરવી. આ દુનિયામાં કંઈ નહિ વધારે ગેરસમજ કરતાં ધર્મ છે. કારણ કે જે કંઈ ધમાલિયા માનવી મનનાં પ્રયત્નો અન્ય ધર્મની કિંમત કાયમી રીતે માન્ય કરે છે. જીંદગીના વાસ્તવિક મૂલ્યાંકનની પકડમાંથી તેઓ ગમે તેમ નાસી જવા માટે પ્રયત્ન કરે છે અને બાકીના એકલા અને ભવિષ્યમાં મેળવવા માટે કે જે ધર્મનિરપેક્ષ આધ્યાત્મિકતામાંથી બીજાઓથી અલગ પડે છે. જો કે બ્રિટનની સંસદમાં એ ઉમરાવ આધ્યાત્મિક અને ભૌતિક છે. ઉપલા ગૃહમાં અને નીચલા ગૃહમાં ઉમરાવ ઉપલા ગૃહમાં આધ્યાત્મિક નેતાઓનું બનેલું છે અને નીચલું ગૃહ દુન્યવીનું બનેલું છે. અથવા ધર્મનિરપેક્ષ નેતાઓનું છે. તે મુશ્કેલ છે. સામાન્ય રીતે ફરી સુલેહ કે એક રાગની સ્થાપના કરવી. દૃષ્ટિ અને જીવન વચ્ચે અને જો ભારતે કંઈ પણ મેળવવા માટે સંઘર્ષ કરવો. કંઈ પણ વસ્તુ જ્યારે તે કંઈ જ ઉપયોગી નથી. પરંતુ આ સંવાદિતા જીવવાની અને દૃષ્ટિ વચ્ચે કલ્પનાત્મક ગ્રહણ શક્તિ અને જેવા કે જીવનની ટેવ મુજબ દૈનિકની જરૂરી નિર્ણાયક બાબતને ઓળખી કાઢવો અંદરનો સાક્ષાત્કાર.

હવે જે રસ્તાની અંદર, જે જુસ્સો અથવા ધાર્મિક મૂલ્ય તેની અસર બનાવે છે. વ્યવહારુ જીવન ઉપર અને માનવી ઉપર આધાર રાખે છે અને નહિ આપણી આંખોની સામે જે જીવનની અંદર પોતાની જાતે જ પ્રગટ કરવું જીવન શું છે? જો આપણે જાણી શકીએ કે જીવનનો વાસ્તવિક અર્થ શું છે. આપણી પાસે પણ વિચાર હોઈ શકે કે જે રસ્તા માટે કે જેમાં જુસ્સો તેને ચેતનવંતુ કરવું કે પ્રફુલ્લિત કરે છે. જો જીવન જુસ્સાનો પીછો પકડે, કુદરતી દરેક જીવનની ટેવ મુજબ તે છે. જીવનના આકારમાં આ ઓળખી કાઢવાના જુસ્સામાં દરેક વ્યવસાય તે દોરી લઈ જાય છે અને એ કારણે દરેક જીવનનો પ્રકાર વાહન બને છે અથવા મંદિર કે જેમાં આ જુસ્સાની દેવ-ઈશ્વરની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

આ દેશનું સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય રહસ્યમય દૃષ્ટિ સાથે બધી જ રહસ્યમય આખી દુનિયા ઉપર છે. પ્રાચીન સમયના ભારતમાં લોકોને વિશેષ અધિકારની આ પ્રભાવી દૃષ્ટિ ન હતી. કારણ કે મહાન માણસો બેમાંથી કોઈ પણ એક પણ પૂર્વ અથવા પશ્ચિમના ભાગ રૂપે ન હતા. તેઓ પોતાની જાતે જ શ્રેણીમાં હતા. તેમને પોતાની રીતે ભાઈચારાનો પ્રકાર હતો અને તે તેઓ લાંબા સમય સુધી શાસનમાં રહ્યા હતા. જેમ તેઓ હતા. લોકો જે દુનિયાના સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો સાથે માહિતગાર રહ્યા હતા. જેઓએ દુનિયાના ઈતિહાસનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો હતો – ખાસ કરીને સાંસ્કૃતિક ઈતિહાસ – આના જેવા અસ્તિત્ત્વ મળતાપણું તેઓ પણ જાણતા હતા અને અસ્તિત્ત્વમાં હોવું જ જોઈએ. બધા જ સમયના અને

પ્રદેશ વિચારના પ્રભાવી હતા અથવા નહિ તે હતા. પૂર્વમાં સોક્રેટીસ, પ્લેટો, પ્લોટીનસ અથવા મેઈસ્ટર ઈકહાર્ટ અથવા પૂર્વમાં આચાર્ય શંકર, શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ, રમણ મહર્ષિ અથવા શ્રી અરવિંદ તેઓએ તફાવત કર્યો ન હતો. તેઓએ એક વસ્તુ તેમની પોતાની આંખોએ જોઈ હતી તે કે જે અંદરની અંદરથી ખેંચતા હતા. અને માંસલ આંખની કીકીની દૃષ્ટિની મર્યાદાથી ઉપર દૂર જોઈ હતી.

જીંદગીમાં સ્પષ્ટ દેખાતું એ સાધન વડે કયો જુસ્સો પોતાની જાતે જ સ્પષ્ટ દેખાતો હતો. આ ભારતીય સંસ્કૃતિની પ્રથમ ઓળખાણ હતી અને માન્યતા કોઈ પણ સાચી રીતે જે સુગમ કે પૈસા વગર એની પાછળ આપ્યું હોય તેનું વળતર આપે તેવું હતું. જ્યાં જુસ્સો ગેરહાજર છે. ત્યાં એક ફક્ત લાશ (મડદુ) છે. આને ઘણી સમજૂતી આપવાની જરૂર નથી. જો આપણે જીંદગીની કોઈ શાખા છે. જ્યાં જુસ્સાથી સાવ નિરધાર છે. તે મડદુ રહે છે. અને સડી જશે. કોહવું, વેરવિખેર પડેલા ભંગારમાં નાશ પામશે. અને ફક્ત એ યાંદદાસ્ત, સ્મરણ શક્તિ વાળા બનશે. શરીરના દરેક હાથ-પગ વગેરે પ્રાણશક્તિથી આપણી અંદર શક્તિ આપવામાં આવે છે કે જે જીવન શક્તિ છે. એ કારણે આપણા શરીરની અંદર જીવનવિહોણો ભાગ નથી કારણ કે જુસ્સો તેના દરેક ભાગમાં ચોમેર ફેલાયેલ અને અંદર બધે જ વ્યાપક છે. એ જ પ્રમાણે જો જીવનમાં જુસ્સા સાથે દાખલ થવું અને ચોમેર ફેલાવવું માનવીની સામાન્ય આકાંક્ષા તે સંપૂર્ણ સુમેળવાળી થશે.

ભારતના દેશના પ્રાચીન વિદ્વાનો દ્વારા – જે વિષય પર આપણે અહીં વિવરણ કરી રહ્યા છીએ – માનવ જીવનના વિવિધ પાસા તબક્કાની અભિવ્યક્તિ અને તેની અસરના પરિણામોનું ચિંતન કર્યું અને જીવન પ્રણાલી દ્વારા ભાવનાઓનો પ્રવાહ સદાય વહેતો રહે તે માટે કમર કસી જેથી ભારતીય સંસ્કૃતિ સનાતન સંસ્કૃતિ બને.

ધ્યેય સિદ્ધિનો માર્ગ શું છે તેના વડે જેના દ્વારા આપણે તેની જાતે જ જીવનને સ્પષ્ટ જોઈએ છે? આપણી જરૂરિયાતો માનવજીવનની આ બધી વિવિધ શાખાઓને આંગળી ચીંધવાની છે. જીવન જુદી જુદી શાખાઓમાં જોવા મળે છે. કારણ કે માનવી વડે જરૂરિયાત અનુભવાય છે અને માનવ અસ્તિત્ત્વની વર્તણૂક જુદી જુદી દિશાઓમાં તેની ઈચ્છાઓ અને આકાંક્ષાઓ માટે કહી શકાય કે તેના જીવનની જુદી જુદી બાજુ છે. આપણને સંરક્ષણની જરૂરિયાત છે – એક ઈચ્છા. આપણે કહી શકીએ કે જે ઉત્પન્ન થઈ છે. આપણા શારીરિક મર્યાદિત અમુક જગ્યાએ મૂકવું. ખરું કહીએ તો જે સત્ય શોધી કાઢવા માટે ઝીણવટથી તપાસ કરવી. સમજીને ચેતવણીને ભૂલી ન જાય. પ્રભાવી ઉત્કટ ઈચ્છા સંબંધ માટે સર્વોચ્ચ અસ્તિત્ત્વ કે તેની ચેતવણીની ઉપેક્ષા કરવી નહિ કે કયા માનવીનો સ્વભાવ તલ્લીન બનેલો અને નબળાઈ કે જે માનવીના સ્વભાવ અને સામાન્ય વિષય છે. – જરૂરિયાતો કે જે જુદા જુદા પાસાઓ માનવીનું વ્યક્તિત્ત્વની ઉપેક્ષા કરી શકાય નહિ. આમ શાણપણનો વિજય મેળવવો કે માનવીના

જીવનને વર્ગીકરણની જરૂરિયાત અનુભવાય છે. જુદા જુદા ક્ષેત્રોની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા જે માનવીના અસ્તિત્ત્વને જરૂરી છે. તે આવશ્યક આખી વસ્તુના ભાગમાં સંતુષ્ટ થઈ શકે.

આપણને રક્ષણ અને પોષણની જરૂર છે. આ જરૂરીયાત ઉદ્‌ભવે છે. તેને લીધે આપણા અસ્તિત્ત્વના ઘણા બધા વ્યક્તિગતો વચ્ચે આપણે લોકોના સમાજ છીએ. આ પ્રથમ અને સૌ પ્રથમ દૃષ્ટિ કે મળી શકે. કોઈને પ્રેરણા કે કલ્પના વિનાની જોવાની સાંભળવાની કે સમજવાની શક્તિ અને કંઈ હોવાને લીધે વધારે એક વ્યક્તિગત એક સમાન મહત્ત્વાકાંક્ષા અને નબળાઈ જુદી જુદી દિશામાં વેરવિખેર થયેલી છે.

ત્યાં લગભગ સંવાદિતા સહકાર લાવવાની જરૂરીયાત ઊભી થાય છે. જુદા જુદા પ્રકારના વ્યક્તિઓમાં આંતરિક કોઈને સમજાવવા માટે ખૂબ જ આગ્રહ કરવો. વ્યક્તિત્ત્વ શું છે પરંતુ એક અહંકાર નિશ્ચિતપૂર્વક કરેલું કથન – એક પોતાની જાતનો નિશ્ચયપૂર્વક કરેલું કથન – એક પોતાની જાતને નિશ્ચયપૂર્વક જણાવવાનું કે સરખા હકારાત્મક બીજા અન્ય લોકો કુદરતી રીતે પોતે જાતે હકારાત્મક સંઘર્ષ કરે છે. આ દુનિયામાં સાથે સંપૂર્ણ સ્વ હકારાત્મક જુસ્સા સાથે રહેવું અશક્ય છે કે જે જેને સમાન હકારાત્મક કેન્દ્રો સાથે સંબંધ કર્તા નથી.

વિદ્યાર્થીઓ અને રાજકીય વિજ્ઞાનના ઈતિહાસકારોનો અભિપ્રાય છે કે મૂળભૂત રીતે લોકો વનમાં જંગલી જાનવરની જેમ રહેતા હતા – જંગલી પ્રાણીઓની જેવા રહેતા હતા. કોઈ

પણ એક વ્યક્તિ સલામત ન હતી. જેમ કે જંગલમાં પ્રાણીઓ માટે સલામતી ન હતી. શું સલામતી, શાનું રક્ષણ, કેટલો ભય વગેરે સામે રક્ષણ આપનાર વસ્તુ જંગલમાં બિચારા હરણ માટે? તે કોઈ પણ સમયે જંગલી પ્રાણી ઓચિંતી તરાપ મારી હુમલો કરી મારી નાખે. કયું પ્રાણી ક્યાંક પેટે ચાલનારા જંતુઓ, જમીન પર ચાલનારા, તેમની પોતાની સલામતી માટે શું કાળજી રાખી શકાય? એક વખત આવી દયાજનક સ્થિતિ માણસની હતી. બ્રિટનના મોટા રાજકીય ફિલસૂફ થોમસ હોબ્સ રાજકીય વિજ્ઞાનની શાળાના આવું કહે છે. તેઓ જે કહે છે તેમાં એક મોટું સત્ય હોવું જોઈએ. શું તે કહે છે અને આ તેમણે ચર્ચાવિચારણા કે ઉકેલ માટે રજૂ કરવું. આ સિદ્ધાંત આપણને કહે છે. સરકારની રચના કેવી રીતે થઈ. આ જાતનો મત પ્રસિદ્ધ થયો – અમુક અંશે એવી જ રીતે જો કે સમાન ન હતું – મહાભારતના શાંતિપર્વના રાજધર્મ વિભાગમાં ભીષ્મ વડે, નિયમ, વહીવટ અથવા સરકારની જરૂરીયાત માટે એક બીજાની સલામતી માટે લોકો વડે અનુભવવું.

પરંતુ હિંદુઓના ધર્મશાસ્ત્ર – ભારતની ધાર્મિક દૃષ્ટિ આપણે કહી શકીએ કે – જુદી જ રીતે કંઈ વસ્તુ કહેવાની છે. બનાવોની પરંપરાના સમયના બીન મહત્ત્વનું જે તે માને છે. એક ઘણી જ શક્તિશાળી જીવવાની સ્થિતિનો નિર્ણય કરવો. આપણને ચાર યુગો વિશે કહેવામાં આવ્યું છે. ક્રિતા યુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપર યુગ, કળીયુગ. સત્યનો યુગ સત્ય અથવા પરિપૂર્ણતાને ક્રિતાયુગ અથવા સત્યયુગ કહેવાયો. સંપૂર્ણ સંવાદિતા અને સર્વોચ્ચ શાંતિનો તે

એક હજાર વર્ષનો ગાળો સુવર્ણ સમયનો હતો. ભીષ્મએ કહ્યું ક્રિતાયુગામાં સરકાર ન હતી અને કદાચ શ્રીમદ્ ભાગવતના અગિયારમાં સ્કંદમાં શ્રી કૃષ્ણે પણ આ જ કહ્યું હતું. ધર્મશાસ્ત્રો ન હતા અને ધર્મના શિક્ષકો પણ ન હતા. કોઈ પણ વહીવટી તંત્ર પણ ન હતું. કારણ કે દરેક એક વ્યક્તિ સ્ફટિક જેવો તે હતો. જે દરેક સ્ફટિકને વ્યક્તિગત રીતે પ્રકાશિત કરતા. દરેક બીજા વ્યક્તિગતના સ્ફટિકને. આથી બધી વસ્તુઓ પરાવર્તિત દરેક મદદ વગર થતી હતી. તેવી સજ્જડ-શારીરિક બંધનની વિચક્ષણ એકલતા ન હતી. કે આજે આપણે જોઈએ છીએ. લોકો અરીસા જેવા હતા. જે પહેલા હતા — શુદ્ધ કાચ, સ્ફટિક - તેમની નજીકતામાં દરેક વસ્તુ હાજરી અનુભવી શકે. આ જીવનની સ્થિતિ કુદરતી હતી અને તેને માટે કોઈ બહારનું નિયંત્રણ અથવા આદેશની જરૂર ન હતી.

બહારના નિયંત્રણની જરૂરિયાત ઊભી થઈ. જ્યારે કે તેઓ નિયંત્રણ કરવાની રીત જાણતા ન હતા કે તેમણે પોતાની જાતે જ બીજાના સંબંધમાં કરવાનું હતું. જ્યારે કોઈ અમુક વ્યક્તિગત અથવા વ્યક્તિઓનો સમૂહ લક્ષ્યની જોવાની શક્તિ ગુમાવે છે. જે સંપૂર્ણ માનવતા હૃદયદ્રાવક લાગણીઓ પર ખૂબ અસર કરનારું જરૂરિયાત ઊભી થઈ. માનવજાતના ભાગની આ પોતાની જાતિથી જુદું પડનાર ચળવળને નિયંત્રણમાં રાખવા માટે અને પછી સરકારની વ્યવસ્થા તંત્રની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. મહાકાવ્ય અને પુરાણો આપણને કહે છે કે આ ત્રેતાયુગની શરૂઆત હતી.

કેટલાક પુરાણોમાં જેવા કે વાયુ પુરાણમાં એવી ઉટપટાંગ વિચિત્ર કલ્પનાવાળી વસ્તુઓની અવસ્થા વિશે કહેવામાં આવ્યું છે. તે ક્રિતાયુગ અથવા સત્યયુગમાં પ્રચલિત હતી કે આપણે આશ્ચર્ય પામીશું અથવા નહિ. આવી વસ્તુઓ બધી વખત હોવી શક્ય બની શકે. જમીનને ખેડવાની જરૂરત ન હતી. પાક પોતાની જાતે જ આપોઆપ તેની પોતાની રીતે ઊગતો હતો. લોકો સમય પૂર્વે મૃત્યુ પામતા ન હતા. ન્યાય આપવાનું કાર્ય કે વ્યવસ્થા અને કાયદાની મળેલી સત્તા કે કાયદાથી મળેલો અધિકારવાળી અદાલતો ન હતી. કારણ કે લડાઈ ઝઘડા થતા ન હતા અને લોકોમાં અભિપ્રાયોમાં મતભેદ ન હતા. ન્યાય માટે અદાલતો ન હતી. કાયદાના વકીલો ન હતા. કોઈ કાયદાકીય ભાગ ભજવવાનો ન હતો. નીતિશાસ્ત્ર અને નીતિમત્તાની ઘોષણાની વ્યવસ્થા ન હતી. બધા જ મુદ્દાની બહાર હતા. મૂલ્યોના રાજ્યમાં જ્યાં દરેક વસ્તુઓ પૂર્ણપણે પૂરેપૂરી હતી. પ્રકાશિત સૂર્ય પોતાની જાતે જ જોઈએ તેટલો પ્રકાશ હતો અને વરસાદ પોતાની જાતે જ જોઈએ તેટલો જ પડતો હતો. આવું અત્યંત આનંદિત કરતું દૃશ્ય આપણને આ પુરાણના કેટલાક વિભાગોમાં આપવામાં આવ્યું છે.

વસ્તુઓનો બગાડ થતો હતો અને પછી લોકોને શાસક જોઈતો હતો. વહીવટની વ્યવસ્થાની શરૂઆત એ એક વાર્તા છે કે જે જુદા જુદા લોકોએ જુદી જુદી રીતે કહી હતી. પશ્ચિમના મહાન તત્ત્વમીમાંસક જેવા કે હેગલ તે મતના છે કે સંવાદિતાની જરૂર રાજકીય વહીવટીતંત્રથી ઊભી થાય. તેને લીધે સંપૂર્ણપણે

પ્રતિબિંબિત અમુક રીતે થાય. આ ઉચ્ચ ફિલસૂફી તત્ત્વજ્ઞાન કામ કરતી. રાજકીય સરકારનો બંધાયેલો અભિપ્રાય એકના જીવનમાં અને આ અભિપ્રાયની અંદર પણ મહાન સત્ય છે. સંવાદિતાની જરૂરિયાત એ સરકાર માટે જરૂરીયાત છે. કારણ કે દરેક એક વ્યક્તિના પ્રત્યે કડવાશ અનુભવવી કે ગુસ્સો કરવો, વેરવિખેર, અવ્યવસ્થિત અસ્તિત્ત્વની સ્થિતિ છે. બીજા સાથે કોઈ પણ સંબંધમાં જીવન સાવ નિરાધાર છે. જો કોઈ એક જીવનમાં કોઈ વસ્તુને ચાહે છે તે સંવાદિતા અને સુવ્યવસ્થિતતા છે. તત્ત્વજ્ઞાનીઓનો અભિપ્રાય છે કે જીવનમાં સુવ્યવસ્થિતતાની જરૂર દરેક વ્યક્તિની અંદર પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ છે.

ભગવાન સંપૂર્ણ છે. સંપૂર્ણપણે, સર્વોચ્ચ સંવાદિતા કે એક માનસિક છાપ તે વધારેમાં વધારે અંદર જેવી કે તે શાશ્વત હાજર છે. તે અમુક રીતે વિખરાયેલું પણ હાજર છે. જો કે સૌથી દૂર માનવ અસ્તિત્ત્વની વ્યક્તિગત શારીરિક પોતાની જાતિથી જુદી પાડતી ચળવળ સત્યના કેન્દ્રમાંથી તેમજ માનવીના અલગ વ્યક્તિત્ત્વના વિશાળ પ્રસ્થાન જ્યાં તે જાય છે. સત્ય એક વ્યક્તિને છોડતું નથી. તે તેની પાછળ પડે છે. એક વ્યક્તિની સૌથી ખરાબ ભગવાનની હાજરી હોય છે અને બ્રહ્મ તેની સાથે જ ગતિમાન કરે છે. તેના નિશ્ચયપૂર્વક જો કે માનવીથી સૌથી વધુ દૂરના ખૂણામાં પ્રયાણ કરે છે. આ તત્ત્વજ્ઞાનીય સમજૂતી હેગલ દ્વારા આપવામાં આવેલી છે અને બીજા બધા લોકોની લાગણીની જરૂરિયાત રાજકીય સલામતી માટે અને તે સત્ય હોઈ શકે તે જ સમયે કે આ

તત્ત્વજ્ઞાનની ભૂમિકાની લોકો વડે લાગણીની જરૂર વહીવટની વ્યવસ્થા માટે વહીવટી વર્તુળની પ્રયોગમૂલક શરૂઆત હોઈ શકે જેવી કે હોબ્સે વર્ણન કર્યું છે. લોકો સાથે ભેગા થઈને બેઠા અને સંમત થયા કે આપણે અંદરો અંદર લડીએ છીએ. એ મુદ્દા વગરની આપણી પોતાની લડાઈ છે અને તેથી તેઓને હુકમના પ્રકારની જરૂર પડી અને વ્યવસ્થા તેઓની અંદર અસ્તિત્ત્વમાં આવી. તેઓએ સત્તાધીશની નિમણૂંક કરી કે જેને આપણે રાજા કહી શકીએ અથવા ગમે તે પ્રકારનો વ્યવસ્થા કે વડો કે જેની બીજી વ્યવસ્થા સાથે મળીને કામ કરી શકે. આ વ્યવસ્થા આદર્શો અને વિચારધારાઓના અમલ માટે કરવામાં આવી કે માનવીની મહત્ત્વાકાંક્ષા અને કોઈ પણ સમૂહના વ્યક્તિઓ માટે.

આ નિરસ, શુષ્ક અને કદાચ સૌથી વધુ માનવીના પ્રકારની જરૂરતને અવગણના ન કરી શકાય. પ્રાચીન ભારતનું અર્થશાસ્ત્ર તેને મોક્ષશાસ્ત્ર જેટલું જ સરખું માન અને અગત્યતા આપવામાં આવે છે. અથવા બીજા વિજ્ઞાનો કારણ કે જ્યારે મોક્ષ એ આત્માની મુક્તિ છે. પ્રાચીન સમયના શાણા માનવીઓમાં મનમાં આનો જન્મ થયો કે આ મુક્તિની અસર ધીમે ધીમે ગાંઠને ઉકેલવાની છે. એક પછી એક નીચેથી ઉપર ઉચ્ચે સુધી. આ ખરેખર તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળું દૃશ્ય હતું. કે જે જીવનની સમસ્યાઓના સાચા મર્મ ભાગ સુધી ગયા હતા અને કોઈ પણ વસ્તુની અવગણના સહન કરી શકાતી ન હતી. કે સંબંધિત આ આત્માના સ્વતંત્ર્યતાને કે જે આખરે તેનો હેતુ હતો.

પરંતુ સમયની અધોગતિ, અધઃપતન સાથે દૃશ્ય ધીમે ધીમે ઝાંખુ થયું અને કમનસીબે ઈન્દ્રિયો સાથે ભેળસેળવાળું થયું અને અહંકાર શરીરના નિશ્ચયપૂર્વક અહંકાર આત્મામાં જીવન થયું. ગમે તેમ ભવિષ્યની દૃષ્ટિ ઓળખવા માટે અને વ્યવહારું જીવન વર્તમાનનું થયું. જો કે તેના માટે ફરી વખત કહેવામાં આવ્યું છે અને ફરી વખત કે જીવનનો હેતુ શાશ્વત હાજરી અને નહિ કે ભવિષ્યનું પ્રાપ્ત કરવું. ગમે તેટલી વાર હોય. આપણને આ સત્ય કહેવામાં આવ્યું છે. તે સહેલાઈથી ભૂલી જવાય છે. જીવન માટે જરૂરી સગપણ કે વ્યવહારું સામેલ હોવું અને આદર્શ મહત્ત્વાકાંક્ષા.

સત્યના સાધકો, યોગના વિદ્યાર્થીઓ અને ધર્મના ઉપદેશકો આ ભૂલ સહેલાઈથી ઊંચા પ્રમાણમાં વધતું વિચારસરણીના ધર્મના પ્રભાવી અસરની કરે છે કે જે આ ધર્મનો વિનાશ છે – ભારતમાં ફક્ત નહિ પરંતુ કદાચ દરેક સ્થળે બેમાંથી કોઈ પણ એક આપણે ભગવાનના નામે રડીએ, બૂમો પાડીએ કે જે આ દુનિયામાં નથી અથવા તેની અવગણના કરવામાં આવી છે. તેનું (ભગવાન) સંપૂર્ણ અસ્તિત્ત્વ ખોટા વૈરાગ્યનો જુસ્સો આની સાથે મળે છે. ધર્મના ખોટા ખ્યાલ સાથે કે જે કમનસીબ પરિણામ તેનું પરિણામ ટીકા, નિંદામાં આવે છે. કે ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન - ફિલસૂફી એ વિશ્વની નકારાત્મક વિચારધારા છે. પરંતુ તે સત્યથી વધારેમાં વધારે દૂર છે.

માણસની જીવન તરફ જોવાની રીતનું અધઃપતન થયું છે. જે કોઈ પણ રીતે પોતાની જાતે જ રજુ થાય છે. કારણોને લીધે, માટે માનવીની નજર સામે કારણોને માટે જે તે આપણે અત્યારે તપાસી શકીએ નહિ તેનું કારણ બન્યું. આ ટીકા, નિંદાના ખોટા દોષ કાઢવામાં દરેક ટીકામાં તેની અંદર થોડું સત્ય હોય છે તે સંપૂર્ણ સત્ય નથી. આપણે વખાણી શકીએ કે ટીકાકારોનું સત્ય હકીકતમાં રહેલું છે કે આપણે હંમેશા દિવ્યતા ઉપર જોઈએ. જેવું કે કંઈક વસ્તુ છે. જેને આપણી અંદરની ઈચ્છા સાથે લેવાદેવા નથી. આપણે આપણી બધી ઈચ્છાઓને શેતાન જેવી માનીએ છીએ. અપવિત્ર, શેતાનની ઉત્કટ ઈચ્છા અને આથી આપણે ઓચિંતા સમાપ્ત કરવું કે ધર્મ એ કંઈ જ નથી પરંતુ મઠમાં ઉતાવળે જવું, માથુ ગરદન ઢાંકવા માટેની કાનટોપી મૂકીને અથવા ભગવા રંગનું કાપડ અને જેનો ખૂબ ભય હોય તેવી વસ્તુ દુનિયાની સાચી દૃષ્ટિ. આપણને વસ્તુઓની ગ્રહણ શક્તિનો ભય છે અને ખાસ કરીને ખૂબ જ અણગમતું, અલગ પાડવામાં આવેલી વર્તણૂક ઈન્દ્રિયોની વસ્તુઓ તરફ જે પરિણામે જેની અંદર આપણે વ્યવસાય કહીએ અથવા ધાર્મિક રીતે માણસનો ધંધો રોજગાર.

આજે આપણે દુનિયામાં રહીએ છીએ. જ્યાં આપણે ઘણા જ સાવધ રહેવું પડે છે. આપણે ખોટા સાહસમાં ઝંપલાવનાર, અવિચારી લાંબા સમય સુધી રહી ન શકીએ. દુનિયાએ તેના સાચા રંગો બતાવ્યા છે. થોડા ક્ષેત્રોમાં, તે આપણને લાંબુ દોરડું આપતા નથી. જે શરૂઆતમાં ઉપયોગ કર્યો હતો. તેણે દાંત અને

પંજાઓ દેખાડવાનું શરૂ કર્યું અને જો તેને કહેવામાં કંઈક સત્ય હોય તો ''કુદરત, લોહીવાળા દાંત અને લોહીવાળો પંજો'' કદાચ દાંત અને પંજાઓનો પ્રકાર આ દિવસોમાં જોઈ શકાય. થોડા વિસ્તારમાં જ્યારે કોઈ પણ માણસ તેના ઓશિકા ઉપર તેનું માથું સંપૂર્ણ સલામતિથી મૂકી ન શકે. આમ જીવનને સમજવાની જરૂરિયાત આ સમયની તાકીદની જલ્દી થઈ. જો આપણે સમાવેલી વસ્તુ અને આત્મસંતોષી આપણા રોજિંદા નસીબથી જુદું વલણ, આપણે આ રસ્તે સંપૂર્ણ પસ્તાવાની ભારે કિંમત આપવી પડશે. જ્યારે તે સમયે પુષ્કળ મોડું થઈ ગયું હશે.

આપણા ધર્મો ઠેકડી મજાકપાત્ર બન્યા છે. આ એક મહાન સત્ય છે. આપણે આપણા ધર્મથી બચી શકવાના નથી અને નહિ ધર્મ માનવજાતને બચાવી શકશે નહિ. જો વ્યવહારુ માણસનો ધંધો, રોજગારી, જીવનની અંદર ચલાવતા કોઈ કરીને નામ કમાય, ધાર્મિક માણસની જેમ, ધર્માધિકારી, આચાર્ય, ગુરુ, એક સંન્યાસી, એક યોગી, એક પ્રધાન, એક પોપ. જો આ આપણી મહત્ત્વાકાંક્ષા અંને ઉત્કટ ઈચ્છા ભગવાન મનાઈ કરે છે. આપણે જાણતા નથી કે આપણા ભવિષ્યનું શું થવાનું છે.

આપણે એક વખત મૂળ સ્રોત તરફ પાછા જઈએ. સાચા ધર્મને જોવાની શક્તિ જે બધા જ માનવજીવનના સમગ્ર વ્યવસાય બને છે અને જીવનનો ફક્ત એક ભાગ નથી. આપણા ધર્મો પ્રવચનોમાં વિશાળ ખંડ અથવા મંદિરોમાં છે. તે ટેક્ષી સ્ટેન્ડ ઉપર નથી અથવા ચાની હોટલોમાં, આપણા ધર્મો ખૂબ દૂર ગંદી સડકોની

બાજુમાંથી. જ્યાં ભિક્ષુકો લોકો તેમનો બનાવેલો માલ વેચે છે. ફક્ત વિશિષ્ટ શારીરિક વાતાવરણની નીચે આપણે ભગવાનના વિચારોથી ટેવાઈ ગયા છીએ. ઊભા થતા અને જ્યારે આપણે આપણો છેલ્લો શ્વાસ લઈએ છીએ તે ઘણો જ સંભવિત નથી કે આપણે તે વાતાવરણમાં જ્યાં આપણે જોઈ શકીએ અથવા આ ધાર્મિકતાને જાણવી.

મોટા નિષ્ણાતો જેમને ભારતની સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિ હતી. જીવનના ઘણા પાસાઓને અમુક રીતે જોતા હતા – રાજકીય – સામાજિક – નૈતિક આર્થિક, સૌંદર્યની કદર કરવાને લગતું, નાગરિક અને મૂલ્યવાદીની બાજુએ – જેવા જુદા પાસાથી જીવનની એક સંપૂર્ણતા. જો કંઈ પણ વસ્તુ વખાણવાલાયક હોય તો તેમની ભારતની દૃષ્ટિ. જીવનની જુદી જુદી રીતે સ્પષ્ટ દેખાતું આ સંપૂર્ણ દૃષ્ટિ છે.

આપણે કલ્પના કરી શકીએ કેટલી ભારતના ધર્મના ટીકાકાર માણસની જીવન તરફ જોવાની રીત તે સત્યથી બદલાઈ છે. જ્યારે આપણને ભાન થયું કે કોઈ શબ્દ પર ભાર મૂકવો. જીવનની અમુક શાખા પર મૂકવામાં આવી ન હતી. ભારતમાં આપણી પાસે ઘણા સંપૂર્ણ કલાકારો અને સંગીતકારો છે. ફક્ત સંન્યાસીઓ નહિ કે જે સર્વોચ્ચ ખૂબ મહાન બ્રહ્મ ઉપર ધ્યાન કરે છે. પૂર્ણતા કે જે સ્થાપત્ય કળાએ પહોંચ્યા છે. શિલ્પકળા એ મેળવેલી સંગીત નૃત્ય સાહિત્યનું જ્ઞાન થયું છે. તેને આશ્ચર્યજનક રીતે ઓળખવી અને લોકોને ભાન થવું જોઈએ. જેઓ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં નકારાત્મક મૂલ્ય ફક્ત જોવે છે.

કમનસીબે આપણા લોકો આજે તેને પુષ્ટિ આપતા દેખાય છે. આ ટીકાના મૂલ્યને તેમના ધાર્મિક મહત્ત્વાકાંક્ષાને દૃઢ કરીને મંદિરની અંદર પૂજા અને સામાન્ય રીતે માનવીય મૂલ્યો તરફ તિરસ્કાર અનુભવે છે. જ્યારે તિરસ્કાર બેકાબૂ અને કિન્નાખોરી દ્વેષીલુ માણસના હૃદયમાં જન્મે છે. કારણ ગમે તે હોય કેવી રીતે ધર્મ કોઈ વસ્તુનું કારણ કે તેનું મૂળ તેની પાછળ રહી શકે? જીવનનું નીતિશાસ્ત્ર કંઈ જ નથી. પરંતુ તેનો અર્થ વાંચતા અત્યારની વર્તમાન આદર્શના સમય કે તે તેની ઉપર છે. પરિસ્થિતિની નૈતિકતા આદર્શોના માપદંડ દ્વારા નક્કી કરી શકાય અથવા હેતુ તેના તરફ કે જે તે પરિવર્તન કરે છે અને તેના પ્રકાશમાં કે જે તેની ભવ્યતા વાંચી શકાય છે. આપણે કેવી રીતે જાણી શકીએ કે સાચું શું છે અને ખોટું શું છે. નૈતિકતા શું છે અને અનૈતિકતા શું છે. નીતિશાસ્ત્ર શું છે અને અનૈતિક શું છે? આપણા માપદંડોનો અભિપ્રાય શું છે? માપદંડ એ કંઈ જ નથી પરંતુ તુરતજ નું સ્થાન લેવું પૂર્ણતાની સ્થિતિ તેના પ્રકાશની અંદર જેના બંધારણ અને વિશિષ્ટ ગુણ તે ધ્યાન આપવા જેવો અને અર્થપૂર્ણ થશે. આ અસરકારક પાયા ઉપર આપણે આપણા પગ મૂકવાના છે. ઊભા થવું તે તુરતના પૂર્ણતાના સ્થળે જગ્યા લેવી. પૂર્ણતા તેના સરવાળો કરવો કે એકદમ તુરત જ પહોંચાતું નથી તે ધીમે ધીમે મેળવાય છે તબક્કા તબક્કા વડે.

જીવનમાં કોઈ સંપૂર્ણ નથી. બિન અગત્યના અથવા અર્થવગરના, કારણ કે જો કંઈ પણ સંપૂર્ણની જગ્યા લેવી અને

સૌથી મહત્ત્વ વગરનો, આપણે તેનું ભાન થતું નથી. કેટલીક મૂલ્યની વિશિષ્ટ પ્રકારની વ્યક્તિ કેટલીક વખત જોવા મળે છે. કેટલાક વ્યક્તિઓ વડે અમુક પરિસ્થિતિની અંદર એ જ સરખા સમયે – એ કારણે એક તેની પાછળ છે. એક સંપૂર્ણ કંઈ નહિ અથવા શૂન્ય કોઈ પણ એક વ્યક્તિને આકર્ષિત કરવાનો હેતુ નથી. તે ખરાબમાં ખરાબ કદરૂપું અને વિકૃતિમાં પણ સત્ય એ હાજર છે. અને ઉપનિષદના ઋષિઓ અગ્રણી હતી. જેઓએ જાહેરાત કરી કે અમારી ચળવળ અથવા ઉત્ક્રાંતિવાળી પ્રગતિ હંમેશામાંથી આનંદથી આનંદમાં – નહિમાંથી દુઃખથી આનંદ. જો કે આપણે સાંભળતા આવ્યા છીએ કે ફરીથી અને ફરીથી કે જીવન એ દુઃખ પીડાકારી, દિલગીરી છે. પરંતુ એક બાજુ અને આખુ જોવાની શક્તિ, દષ્ટિ તેના માટે.

જીવનની પીડાકારી નકારાત્મક બાજુ પર વિશેષ ભાર આપવો અને પરિણામે આ પીડાકારી કેન્દ્રોથી દૂર દોડી જવાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ. ફરી વખત ધર્મના અર્થમાં ખોટું વાંચીને તેના તરફ માનવતાની આગળ વધવું ખૂબ ઉતાવળ કરવી. કોઈ વિચક્ષણ બુદ્ધિની પાસે આ દષ્ટિ હોઈ શકે. હંમેશા આખા જીવન દરમિયાન મોટા પયંગમ્બરો પાસે નહિ તેઓની કઠિનતા આ દશ્યને સંપૂર્ણ ખાતરીપૂર્વક કહેવું. જે હંમેશા તેમની આંખો સામે હોય છે. દરેકના જીવનમાં પ્રગતિ કરવી અને પાછળ ખસવું કે બગાડવાનું હોય છે. પરંતુ ફક્ત તફાવત આ બધું આપી દેવાનું હોય છે. કારણ કે ''આત્મા તૈયાર છે પરંતુ શરીર નબળું છે.''

અને આપણે ઓછી કિંમતના તફાવતમાં માનવીના સ્વભાવમાં નાની એની ખામી આપવી પડે છે. સાથે સાથે મોટી તાકાત સાથે કે જે અંદર છે. જે ઊંડાણમાં આધ્યાત્મિક મહત્ત્વાકાંક્ષા છે.

જીવનની દષ્ટિ ભારતના જુદા જુદા રોજગાર જે નિર્ણાયક કારણભૂત નક્કી કરનાર થયો છે. દરેકની અંદર જોવાનો અર્થ અને દરેક વસ્તુ – सर्वम् खल्वं ईदम् ब्रह्म, तज्जलन ईति, शांन्त उपासिता છાંદોગ્ય ઉપનિષદ્ કહે છે. દરેક જગ્યાએ આશાનું કિરણ હાજર હોય છે. દરેક જગ્યાએ દિવ્યતાનો પ્રકાશ અંદર જોવા મળે છે. આથી દરેક વ્યકિત પૂર્ણતા તરફ જઈ શકે તેની પોતાની અથવા તેણી પોતાની રીતે અને ત્યાં ધાર્મિકતાના માપદંડો જોવા મળતા નથી. માનવીની જીવન તરફ જોવાની રીત માટે દરેક મિનિટે બધા લોકોનું વિગતવાર વર્ણન કરવું. ધર્મ, ભગવાનની પૂજા કરવી અથવા પૂર્ણતાની ઉત્કટ ઈચ્છા રાખવી. માણસની શારીરિક જરૂરિયાતો તરફ આંખ આડા કાન કરી શકતા નથી અને જીવનના સામાજિક ધોરણો અથવા રાજકીય સલામતી હું માહિતીના મૂળ પાસે મોકલીશ.

માનવ માનસશાસ્ત્ર આ પ્રશ્નનો જવાબ છે. તેના જેવું આપણે આપણા જીવનમાં કેવી રીતે આચરણ કરવું. આપણામાંથી પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે અને તેનો જવાબ પણ આપણી પોતાની અંદરથી આવે છે.

એ રીતે કે જેમ માનસશાસ્ત્રીય આવશ્યક હોવું તે પણ એક રીત કે જે આપણે સામાજિક જીવનની બહારની બાજુએ જવા

માટે જરૂરિયાત અનુભવીએ છીએ અને તે આપણે જે જોઈએ છે તે પ્રકારની સરકાર નક્કી કરશે અને નીતિશાસ્ત્રના પ્રકાર કે આપણે જીવનમાં અપનાવવાના છે અને એવી જ રીતે બીજું આગળ આ બધા ધોરણો વ્યક્તિગત રીતે માનસશાસ્ત્રીય રચનાની સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

આ ગુરુદેવ પાસે વિવિધ સ્તરોની દૃષ્ટિ હતી અથવા લોકોની (Lokas) અસ્તિત્ત્વ હયાતીની — ભૂલોક, ભૂવરલોક, શ્વરલોક વગેરે — અને આ બધા સ્તરે તેઓમાં જુદી જુદી પોતાની જાતની નૈતિકતા પ્રવર્તતી હતી. કારણ કે તેમનું વ્યક્તિગત બંધારણ તદ્દન જુદી રીતે આપણું નાશવંત મરણાધીન શરીર બનેલું છે. સ્વર્ગનું નીતિશાસ્ત્ર, બ્રહ્મલોકની નૈતિકતા તે એકદમ જુદા જ પ્રકારની નૈતિકતા કે આપણે તેને આપણા માટે ઘણી જ યોગ્ય રીતે માન આપવું. કેમ આગળ ઘણે દૂર જાઓ છો? તેમજ આ જ સાચી દુનિયામાં સંસ્કૃતિઓ જુદી જુદી હોય છે અને સિદ્ધાંતો અથવા નીતિશાસ્ત્ર ધોરણો અથવા નીતિમત્તાના ધોરણો બદલાય છે અને જે બીજાથી ભિન્ન હોવું એવા ક્ષેત્ર સુધી કે જુદા જુદા કારણોને લીધે જેવા કે ભૌગોલિક, માનસશાસ્ત્રીય અને વિચારસરણી કોઈ પણ તેના ઉપર બીજા જેવા ઘૃણાજનક રીતે જોશે. આપણે કહી ન શકીએ કે ફક્ત આપણા જ સરેરાશ ગુણવત્તા સંપૂર્ણ છે અને બીજાના પ્રમાણભૂત માપદંડ ખોટા છે. કારણ કે જે રીતે મેં તમારું ધ્યાન દોરવા પ્રયતન કર્યો. દરેક વ્યક્તિએ પોતાના સ્તરથી ઊંચે આવવાનું છે કે જેમાં એક છે અને હું તમારું યોગ્યસ્તર કહી શકું

નહિ. એક પણ નહિ તમે મારું. તમારું સંપૂર્ણતાનું ધોરણ – એક આદર્શ કે તમારે તમારી આંખ સામે કલ્પના કરવી – પ્રગટ થાય છે. ઉત્ક્રાંતિના વિશિષ્ટ સ્તરેથી તમારી અંદર કે જે તમે છો. તમે મારી પાછળ હોઈ શકો. અથવા તમે મારાથી આગળ હોઈ શકો છો. પરંતુ ભૂખ્યા માણસને પ્રાકૃતિક ખોરાકની જરૂર હોય છે. જ્યારે જેણે ભરપેટ ભોજન લીધું હોય તેને કદાચ તે ખાસ જરૂરિયાતની જરૂર ન હોય.

દરેક રાજ્ય બંધારણને તેની પોતાની વિવિધરંગી જરૂરિયાતો હોય છે. રાજ્યબંધારણ કે હું જેનો ઉલ્લેખ કરું છું તે ઘણું જ ગૂંચવાડાભર્યું અટપટુ છે. આપણે દેખાઈએ છીએ તેવા આપણે સાદા એક વ્યક્તિ નથી. આપણી જીવનની વ્યક્તિમત્તાને લીધે વિવિધરંગી આપણી જરૂરિયાતો બહુવિધ છે અને આપણા માટે કહેવું સહેલું નથી કે આપણી જરૂરિયાતો શું છે. આપણે કશી તૈયારી કે વિચાર કર્યા વિના જવાબ આપી શકીએ નહિ કારણ કે આપણામાંના દરેક વ્યક્તિ, દરેક વ્યક્તિગત રીતે સંજોગોમાં સંડોવાયેલા છીંએ. જે સામાન્ય માનવીય સૂઝ સમજદારીની પેલે પાર છે. આપણી પાસે ઘણી જ આ શારીરિક શરીરની અસંસ્કારી જરૂરિયાતો છે. ભૂખ અને તરસ દરરોજ આપણી પાછળ પડે છે. આપણે શારીરિક શરીરની તંદુરસ્તી જાળવવાની જરૂર છે. આપણને આપણી અંદર જુદી જુદી અંતઃપ્રેરણા છે. કે જે આપણને પોતાની રીતે આગળ ધપાવવા માટે દબાણ કરે છે. આપણું મન એક રીતે વિચારે છે. આપણી બુદ્ધિ બીજી રીતે દલીલ કરે છે.

આપણે એવા પ્રકારના માતાપિતા પાસે જન્મ્યા છીએ. આપણને સામાજિક વાતાવરણમાં મોટા કર્યા છે કે જેની પણ આપણા મન ઉપર અસર કરે છે. આપણે રાષ્ટ્રના સભ્ય છીએ. આપણે માનવ અસ્તિત્ત્વમાં એક પ્રકારના છીએ અને એવી જ રીતે બીજું આગળ આપણા સામાજિક જીવનના સામાજિક મંડળી અને આપણી વર્તણૂંક જુદા જુદા પ્રકારના વ્યક્તિગતો દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે.

એ કારણે પોતાની જાતની અંદર ઘણી સાવધપણે શોધ, તપાસ કરવી જરૂરી છે. આ મોટી સંખ્યામાં ભેગા થયેલાનું સામેલ થવું. આધ્યાત્મિક પગલુ લેવા માટે એ ઘણું જ જરૂરી છે. કારણ કે આખરે આવી કોઈ એકાંત આધ્યાત્મિક જીવનની કે તેની જીવનના સરવાળે વસ્તુ નથી. ફરી વાર આપણે મહત્ત્વ આપવું કે આ ''આધ્યાત્મિકતા''નો હાઉ કે જે આપણને અવળે રસ્તે સાચી દિશાથી દૂર દોરે છે. ખોટો અર્થ કરે છે. તેનો અર્થ તુરત જ આવવા દેવું, કારણ કે ભગવાન આધ્યાત્મિક સાધકના આત્માઓના કદાચ ફક્ત પિતા નથી. તે સુદ્ધાં શેતાન અને રાક્ષસના પિતા છે. પુરાણો આપણને કહે છે કે મોટા પિતા – માનવજાતના પૂર્વની અને દિવ્યતા માતાપિતા જેવા કે ઈન્દ્ર અને બીજા બધાઓ – તે પણ રાક્ષસોના પિતા હતા.

જેઓ દેવોનો વિરોધ કરતા હતા. પાંડવો અને કૌરવોએ કુરુના વારસદાર હતા. આથી બંને કૌરવો કહેવાયા. દિતી અને અદિતી તે કશ્યપની બે પત્નીઓ હતી. બ્રહ્માના મહાન વારસદારો,

સર્જન પોતાની જાતે જ અને આવા મોટા વડીલમાંથી અને આધ્યાત્મિક વિચક્ષણ બુદ્ધિવાળા હતા. આપણે આ ચારિત્ર્યની બે શાખાઓ પાડી છે. અથવા કુદરતનું આંદોલન સ્વર્ગીય અથવા આપણે કહી શકીએ કે તે દૈવી અને રાક્ષસ (દુષ્ટ) છે.

એક સાચું મૂલ્યાંકન એ ઘણી જ સુમેળવાળી રીતભાત છે. જે રીતે તેની જરૂરિયાત હોય છે. એ માનવીના મનમાં પૂર્વગ્રહ માટે મુશ્કેલ છે. તેને માટે તે જોઈએ છે. સંપૂર્ણ વર્તણૂંકમાં સુધારો કરવો, તેના પૂર્વગ્રહો, જાતિ કે કુળ સંબંધી, રાષ્ટ્રીય, શારીરિક, નીતિશાસ્ત્ર અને તેમજ બુદ્ધિ અંગેનું એ કારણે આપણે આધ્યાત્મિક જીવન. ફરીથી કહેવું. જ્યારે તે સર્વોચ્ચ આદર્શ અને વિચારસરણી ભારતની દૃષ્ટિએ મહાન સાંસ્કૃતિક હતી. પૂર્ણતાની દૃષ્ટિ હતી. આ કારણને લીધે કેમ આજે ભારત જીવતું ઊભું છે અને શ્વાસ લે છે. યુગો પસાર થઈ ગયા. વર્ષો અને વર્ષોના પહેલાની શ્વાસોચ્છવાસ કરે છે. જ્યારે આજે ઘણા જ અનપેક્ષિત હોવાને કારણે આશ્ચર્યજનક અને કમનસીબ જુદા પડવું આ પૂર્ણતાના ધોરણોમાંથી શોધી કાઢી શકાય. આપણા વાસ્તવિક રોજિંદા જીવનના આપણે પણ ખુશ થવું જોઈએ કે સદ્‌ગુણોનું ઉત્પત્તિસ્થાન ભારતમાં હજુ પણ છે. અને એક માત્ર તેને લીધે ભારતીય સંસ્કૃતિનો વિનાશ નહિ થાય અને હું એક વાત માટે એવું માનતો નથી કે ભારતની સંસ્કૃતિ કોઈ પણ સમયે નાશ પામશે.

૩.
સભ્યતા અને સંસ્કૃતિનો અર્થ

જીવન, પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન ઘણા લોકો વડે ગણતરી કરવી અને પ્રકાશની અંદર મૂલ્યાંકન કરવું. આપણે શું જેમ સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ બારીકારઈથી જોવું કે આપણે રોજ બનતું હોય તે રીતે અને અવારનવાર, ભારતની સભ્યતાના વિશે બોલીએ છીએ. જેવું કે ખૂબ ઘણી પ્રગતિ કરી છે અને તેની સંસ્કૃતિ જેવું ખૂબ સરસ દરેક રીતે છે. પરંતુ સાંસ્કૃતિક અથવા સમાજશાસ્ત્રીય રીતે અભ્યાસ જેવો કે ઈતિહાસનો યોગ્ય રીતે થતો નથી. થોડા ઊંડાણમાં મુખ્ય મૂળભૂત પરિણામોનો વિચાર કર્યા વગર કે જીવનના જરૂરિયાત મૂલ્યને સંસ્કૃતિ બનાવે છે. કેમ કોઈ પણ વ્યક્તિ સુસંસ્કારી હોઈ શકે? સિવાય આ પ્રશ્નનો જવાબ છે, તે કહેવું ઘણું મુશ્કેલ છે. સંસ્કૃતિ શું છે. તેને બીજી રીતે પૂછી શકાય, ''કેમ કોઈ પણ વ્યક્તિ સારો હોઈ શકે?'' આપણે ઘણા પ્રેમાળ રીતે આપણે સુધરેલા, સુશિક્ષિત અને સારા છીએ એવું કહીએ છીએ. પરંતુ આપણને આ વિચાર કરવાનો સમય મળ્યો કે તેના શું પરિણામો આવશે. આ મૂલ્યોની ગેરહાજરીમાં આપણું જીવન બીજાને માથે નાખવાનું થશે?

સારા પ્રમાણમાં શારીરિક સંતોષ માટે આરામદાયક જીવન અને સામાજિક સુરક્ષિતપણું, મિત્ર સમાન સાથે સમાજના બંધારણમાં જે રીતે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. સમયના ગમે તે

ક્ષણે આપેલા સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાના ધ્યાન ખેંચતો ભાગ જેવી કે મોટી સંખ્યામાં હોઈ શકે. પરંતુ આપણે સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા વિષે કહીએ છીએ અને આ મોટી સંખ્યાના હાજર રહેલાઓને સ્વીકારીએ છીએ. આડકતરી રીતે સૂચવવું તેને લીધે એક જ સમયે બનવું. વ્યાજબીપણાનો સ્વીકાર, આ ગુણાકાર અને અર્થ તેને લીધે કે દરેક સંસ્કૃતિ કે પ્રસ્તુત વિષમ સંબંધિત તે સમાજના જેવા કે તેના આદર્શોને અમુક સંજોગોમાં જે તે ટેકો આપે છે. તેનો અર્થ તે નથી કે આખી માનવજાતને એક સંસ્કૃતિ, એક સભ્યતા, વિચાર કરવાની એક રીત છે. જો કે મિત્રતાભર્યા અભિનંદન આપવાની રીતે સ્થળે સ્થળે બદલાય છે. બીજી વસ્તુઓની શું વાત કરવી.

આ સમયથી જ્યારે આપણે નીતિશાસ્ત્ર નૈતિક અથવા સાંસ્કૃતિક સમાજ વિષે બોલીએ છીએ. આપણે ઘણી વખત જે બોલવામાં આવે છે તેને ગંભીરતાથી લેવાનો નથી. આ પ્રફુલ્લિત થવાના મૂળભૂત પાયાનું મૂલ્યાંકન કરી શકાતું નથી. બહારથી દેખાતી સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાને બાહ્ય દેખાવ જરૂરી છે. એક આરામપ્રદ સુખી જીવનને સુધરેલું સંસ્કારી અનિવાર્યપણે જીવનની જરૂર નથી. કોણ કહી શકે કે ઘોડાઓ અને હાથીઓ સુખી નથી. દરેક સમૂહને તેના પોતાના સુખ, સંતોષ અને તેમજ સુરક્ષિતપણાના સુખનો નિર્ણય કરવાના માપદંડો હોય છે. જંગલમાં રહેલા પ્રાણીઓને તેમને પોતાની રીતે તેમનો પોતાનો સંતોષ હોય છે. કયાં સમજણના પ્રકાર સાથે સપ્રમાણસર સાથે

કયો તેમની ઉત્ક્રાંતિની સ્થિતિની અંદર સત્તા આપવામાં આવેલી છે. આ રીતે સભ્યતા અને સંસ્કૃતિનો અભિપ્રાય બાંધવો. તદુપરાંત તેની તરફ ઉત્ક્રાંતિના તબક્કામાં કંઈક કહેવાનું છે.

દુનિયાની અંદર વિવિધ પ્રકારના લોકો હોય છે. માનવવંશશાસ્ત્રીઓ સામાન્ય રીતે માનવનીતિનું વર્ગીકરણ જાતિમાં (Race) કરે છે. આ ફક્ત વિશાળ અર્થમાં માનવ અસ્તિત્ત્વનું વર્ગીકરણ કરે છે અને તેનો અર્થ એ નથી કે આપણે લોકોના બાહ્ય દેખાવની વિવિધતાનો સ્પષ્ટ વિચાર અહીં આપેલો છે. તે મુખાકૃતિ અથવા હાડકાની રચનાના વિશિષ્ટ વર્ગીકરણ અને નાક-ચહેરાના દેખાવ પરથી ખાસ કરીને વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું. આ પ્રકારનું માનવ-વંશશાસ્ત્રીય વર્ગીકરણ તે સાંસ્કૃતિક વર્ગીકરણના સમાન સરખું નથી. માનવવંશશાસ્ત્રીઓનું મૂલ્યાંકન તે ભારતના લોકોને પણ લાગુ પડે છે. એક પ્રકારનું જોવા મળતું નથી અથવા એક સરખા સમાન લોકોની આખા દેશમાં જોવા મળતા નથી. ભૌગોલિક અસર શરીરની રચના ઉપર જોવા મળે છે અને ઘણા બીજી પરિબળો જે કંઈક કરવાની રીતથી તફાવત બતાવે અથવા લોકોના જીવનની રોજંદા જીવનનું આચરણ.

કેમ આટલા દૂર જવું? ભારતમાં ઘણા જ સ્પષ્ટ રસપ્રદ તફાવતો, અરે ધાર્મિક આદતોમાં જોવા મળે છે. દક્ષિણ અને ઉત્તર વચ્ચે, દાખલા તરીકે જેવા કે કેરાલાના રાજ્યની અંદર, વ્યક્તિ માટે પવિત્ર મંદિરોમાં ખમીશ પહેરીને દાખલ થવું તેને માટે અત્યંત ભયની લાગણી ગણાશે – અને પાઘડી ઘણું જ

ખરાબ. આ ફક્ત કંઈ અધાર્મિક (નાસ્તિક) ફક્ત નથી. તેનો વિચાર પણ ન કરી શકાય. કોટ પહેરીને જવું ભયંકર વર્તણૂંક અને મંદિરમાં પવિત્ર ઈશ્વરની મૂર્તિની પૂજા કરવી. પરંતુ જો આપણે જેવા કે કેદારનાથના મંદિરમાં જઈએ, આપણે પૂજારીને કોટ અને પાઘડી પહેરેલા જોઈશું અને તેને અપવિત્ર માનવામાં આવતું નથી. અથવા અધાર્મિક નથી. હવે કેમ આ વિચિત્ર તફાવત વ્યક્તિઓના આચરણમાં કેમ હોય છે — અથવા નહિ તે ધાર્મિક છે. અથવા બીજી બાબતોમાં — એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ? તે ફક્ત એક સ્થાનથી બીજા સ્થાન સુધી ફક્ત નથી, પરંતુ એક સંજોગોમાંથી બીજા સંજોગોમાં છે. કદાચ આ અમુક ખાસ દૃષ્ટાંત કે મેં થોડા જીવંત સંજોગો સાથે જોડાણો આપ્યા — આબોહવાની સ્થિતિ અમુક ખાસ કરીને અને એવી જ રીતે બીજું આગળ.

અમુક ખાસ એક વ્યક્તિનો ધર્મ અથવા લોકોનો સમૂહ સંસ્કૃતિ છે. તેને વિશાળ રૂપરેખામાં રજુ કરવું. વ્યક્તિની જરૂરિયાત અથવા લોકોના સમૂહની નીચે જરૂરિયાત આવેલા સંજોગોના સમાન, આદર્શના પ્રકાશની અંદર કે તેઓ ધાર્મિક દેવને તેઓ પકડે છે. કદાચ તેની તરફ નિરખવું જેવા કે નિર્ણય કરવાનું પરિબળ સંસ્કૃતિ અથવા સભ્યતાની અભિવ્યક્તિ કરવી.

આપણા ભારતમાં વિવિધ ભાષાકીય રાજ્યો છે. એક રીતે આપણે કહી શકીએ કે રાજ્યને તેની પોતાની સંસ્કૃતિ છે. — જો કે તત્ત્વ આખરે વિસ્તૃતમાં તત્ત્વ આપણે એક માત્ર એક જ સંસ્કૃતિ

કન્યાકુમારીથી હિમાલય સુધી છે કે જે કેમ આપણે હંમેશા બોલીએ છીએ. ભારતીય સંસ્કૃતિની, ભારતીય સંસ્કૃતિની પરંતુ સૂક્ષ્મ નાની એવી કોઈ વિગત આપણે જુદા પડીએ છીએ. આ સમયથી જ્યારે આપણા સંસ્કૃતિ અથવા સભ્યતા વિષે બોલીએ છીએ. આપણે સામાન્ય રીતે લેવાની છે. તેમજ ખાસ વિશિષ્ટ રીતે.

કેટલીક વખત તેમની વર્તણૂંકને લીધે લોકોમાં મતભેદ ઉભો થાય છે. જે દેખતો તે સ્પષ્ટ ઓળખી શકાય છે અને તેના પોતાના દૃષ્ટિબિંદુથી કાયદેસરનું છે – દૃષ્ટિબિંદુથી તેની પોતાની સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા – પરંતુ તે બીજા વાતાવરણમાં વધારાનું છે. આપણા ભારતમાં પોષાક એ અસંગત બધાનું ધ્યાન ખેંચતી વસ્તુ છે. બ્રિટન જેવા દેશોમાં દૃષ્ટાંત તરીકે અને આપણામાં બ્રિટિશ અથવા યુરોપિયન પોષાકો કંઈક તદ્દન જુદા જ દેખાય છે. જે રીતે આપણને આપણી જાતનો પોષાક પહેરવો ગમે છે. હવે પોષાક સંસ્કૃતિ બનાવે છે. ભાષા સંસ્કૃતિ બનાવે છે. અથવા ભગવાનની પૂજાની રીત સંસ્કૃતિ બનાવે છે? સંસ્કૃતિ એટલે શું?

જો આપણે જર્જરીત સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાની આ સમસ્યામાં જઈશું. આપણે જોઈશું કે તે એક, બે અથવા ત્રણ વસ્તુઓ નથી. પરંતુ તે બધી જ વસ્તુઓ છે. તાણા અને વાણાની માફક આ વણેલું કાપડ એકના જીવનનું તે કામ કરે છે અને માનવ સમૂહના સંપૂર્ણ અનુકૂળ કરી શકાય તેવું કદાચ સંસ્કૃતિના અભિવ્યક્તિ માટે કહી શકાય. જ્યારે માનવી મીઠું, મધુર, નમ્રતાથી વર્તન કરે અને દાનશીલ ઉદારતાની લાગણી મોટા મનની વ્યક્ત કરે

છે. એક વ્યક્તિ અનુભવે છે કે વ્યક્તિ સુસંસ્કૃત અથવા સભ્ય છે. આપણે સામાન્ય રીતે વ્યક્તિના સંસ્કાર વિશે સામાન્ય રીતે બોલીએ છીએ. જ્યારે દાનશીલતાનું વર્તન બારીકાઈથી જોઈને બીજાની લાગણીના માન માટે, શબ્દોમાં અને બહારની રીતભાતમાં એ વ્યક્તિના ભાગે કરવામાં આવ્યું હોય છે. પરંતુ જ્યારે આપણે બારીકાઈથી જોઈશું આ સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાનો અભિપ્રાયને માપવાનું પ્રમાણભૂત સાધન જેવા કે કંઈક ઘણા સુંદર લગભગ અંદાજે પૂર્ણ છે. કોઈને અમુક રીતે કામ કરવા પ્રેરવું આ રીતની અંદર માણસની વર્તણૂંક આપણે થોડા વધારે ઊંડાણમાં કારણની અંદર જવું જોઈએ.

શા માટે આપણે એકબીજા સાથે મૂદુવાણી બોલવા પ્રેરાઈએ છીએ? આપણે એ સ્વીકારીએ કે મૂદુવાણી એ સભ્ય સંસ્કૃતિનો ભાગ છે. પરંતુ કયું પરિબળ આ કરવા પ્રેરીત કરે છે તે અગત્યનું છે. જો મધુરવાણી બોલવાનું કારણ બીજા વ્યક્તિને ભરમાઈ તેનો ગેરલાભ ઉઠાવવાનો હોય તો તે સ્વાર્થવૃત્તિથી બોલાયેલ મધુરવાણી આપંણી સંસ્કૃતિ નહિ, પરંતુ આપણી કપટી વૃત્તિ છે. તેથી જ મૂદુવાણી, હંમેશા સંસ્કૃતિના ભાગ રૂપે ન પણ હોય જ્યારે તેના પાછળનો આશય સારો ન હોય. આવી જ રીતે આપણે ધર્માદા પ્રવૃત્તિ પણ ક્યારેક સ્વાર્થવૃત્તિથી કરતા હોઈએ છીએ. જ્યાં સુધી ધર્માદા પ્રવૃત્તિ નિઃસ્વાર્થ આધ્યાત્મિક આશયપૂર્વક ન હોય તો તેને સંસ્કૃતિ ન કહી શકાય. ઘણી વખત આપણે પણ સૌમ્ય ધર્મનિષ્ઠ અને વિનયી આચરણ પાછળ પણ

સ્વાર્થ છૂપાયેલ હોય છે. તે આશયની જાણ માત્ર વ્યક્તિ પોતાને જ હોય છે. ઘણી વખત આપણે પવિત્રતાનું આવરણ પહેરીને કરેલું આચરણ, ધર્મનિષ્ઠતા અને વિનયી વ્યવહાર પાછળ પણ સ્વાર્થ છૂપાયેલ હોય છે. તેની જાણ માત્ર વ્યક્તિને જ હોય છે. તેથી જ સંસ્કૃતિ એટલે નથી – માત્ર બાહ્ય આચરણ કે નથી પોષાક કે નથી મૃદુભાષા. પરંતુ તેની પાછળનો શુભાશય તે સંસ્કૃતિ અભિવ્યક્ત કરે છે.

ક્યારેક લોકો તેમની સંસ્કૃતિને તેમના ધર્મનો આધાર તેમના ધર્મગ્રંથો ગણે છે. આ ધર્મશાસ્ત્રો ધર્મ તરફ વળેલા છે. જેનું અર્થઘટન દરેક વસ્તુ તેમના જીવનની અંદર તે પવિત્ર પુસ્તકના દૃષ્ટિકોણથી ટેકો આપે છે. જો કોઈ વસ્તુ તે પુસ્તકમાં દર્શાવિલી ન હોય તો તે તેનું પવિત્ર વર્તન નથી. જે ક્ષણે તેઓ નિવેદન શોધી કાઢે છે. પુસ્તકમાં અમુક વર્તણૂંકને લગતી તેને માન્ય કરવામાં આવે છે. તેને માન્ય કરે છે. આથી પુસ્તક માર્ગદર્શિકા બને છે. આવા કેટલાક ધર્મો આ દુનિયાની અંદર છે. પરંતુ એક બીજા પણ ધર્મો છે. તેઓ યોગ્ય રીતે ધ્યાન આપે છે. તેઓની પાસે પુસ્તકો નથી, પરંતુ તેઓની પાસે નેતા છે. અને જ્યારે પણ વ્યક્તિ કહે છે. તે યોગ્ય અને અંતિમ છે. અમુક વર્તણૂંકની અંતિમ યોગ્યતા હોય છે. અગર તે પયંગબરથી અથવા પુસ્તકમાંથી પ્રેરણા મેળવે અને વ્યક્તિની વર્તણૂંકની યોગ્યતાનું આ આખરી અર્થઘટન છે અથવા માનવોના સમૂહ માનવજાતમાં એક સંસ્કૃતિ અને એક સભ્યતા બનવા માટે અશક્ય બનાવે છે.

કારણ કે તે દેખાતું નથી કે આપણી પાસે ફક્ત એક પુસ્તક આપણા માર્ગદર્શન માટે હોય છે અથવા ફક્ત એક જ વ્યક્તિ આપણા ફક્ત નેતા હોય છે. લોકોની મંજૂરી જુદા જુદા નેતાઓ માટે હોય છે – ધાર્મિક, રાજકીય અને સામાજિક તેમની પોતાની બોલચાલમાં અને જુદા જુદા પુસ્તકોના મુખ્ય ભાગને પવિત્ર માનવામાં આવે છે.

આથી આપણે કેવી રીતે જાણી શકીએ કે અથવા નહિ વ્યક્તિ સુસંસ્કારી અથવા સુધરેલો છે? સુધરેલા રાષ્ટ્રો આજે પેલા જેઓની પાસે છે. શારીરિક સગવડતાની છેલ્લામાં છેલ્લી ઢબના ઉપયોગી સાધનો છે. આ દૃષ્ટિકોણથી સંસ્કૃતિનું અર્થઘટન કરવું કે જેની પાસે સૌથી શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ કાર્ય માટેના સાધનો છે. ભારતને ઊંચી સંસ્કૃતિ માટે બારીકાઈથી જોઈ શકાય નહિ કારણ કે બીજા ઘણા દેશો છે કે જેઓ યંત્ર ઉદ્યોગ શાસ્ત્રમાં આગળ પડતા છે. જો યંત્ર ઉદ્યોગશાસ્ત્ર આગળ પડતું હોય તો તે સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાની નિશાની છે. ભારત પાછળ પડી જાય છે. પરંતુ આપણે કહી શકીએ કે સંસ્કૃતિ એ યંત્ર ઉદ્યોગશાસ્ત્રની આગળ પડતી છે? ચોક્કસ નહિ કોઈ પણ આને માટે કહી નહિ શકે. ''હા'' કારણ કે કંઈક વસ્તુ આપણી અંદર ગુપચુપ છુપાઈ ગયેલી છે અને આપણને કહે છે કે ગમે તે જે કોઈ શક્તિશાળી અને યંત્ર ઉદ્યોગની તાકાતવાળો હોય કે જે આપણા હાથમાં છે. તે આપણી સંસ્કૃતિનો માપદંડ ન હોઈ શકે. આપણે અસંસ્કારી માણસ આપણા દૃષ્ટિબિંદુમાં હોઈ શકે. તેની પરવા કર્યા વિના હકીકત કે આપણી

પાસે પુષ્કળ સામગ્રી મિલકત અને વિપુલ પ્રમાણમાં યાંત્રિક ઉદ્યોગની માલિકી છે.

પણ સંપત્તિને સંસ્કૃતિની નિશાની તરીકે જોઈ શકીએ નહિ. એક સંપૂર્ણ રીતે ગરીબ વ્યક્તિ જેને ફક્ત ખાવા માટે દાણો પણ ન હોય. ખાવા માટે નાનો કટકો, ગ્રાસ, કોળિયો ન હોય તે ઊંચી રીતે સુધરેલો સંસ્કારી વ્યક્તિ હોય છે અને પુષ્કળ સંપત્તિવાળો માનવી આવો ન હોઈ શકે. એ કારણે જ્યારે આપણે સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાનું માનસશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરીએ છીએ. આપણે ઊંડા પાણીમાં છીએ અને આપણે તુરત જ યોગ્ય જવાબ મેળવવા માટે શક્તિશાળી નથી. જેના વડે આપણે સંસ્કૃતિ અથવા સભ્યતાની હાજરીમાં ઓળખી શકીએ તે ખરેખર કોઈ પ્રકારનું બહારની માલિકી નથી. અથવા બહારની વર્તણૂંક ફક્ત દેખાતી નથી, કારણ કે રાજકીય ઊંડી સૂઝ કેટલીક વખત ઊંચી શિક્ષિત વર્તણૂંકમાં દેખાય છે. જ્યારે તે ફક્ત મુત્સદીગીરી છે. જે કદાચ એકાએક પક્ષપલટું અને બીજો જ રંગ ધારણ કરે છે. આથી મુત્સદીગીરી એ સંસ્કૃતિ નથી.

આના વિષે ઈતિહાસ, સમાજશાસ્ત્ર અને માનવવંશશાસ્ત્ર અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોના વિદ્યાર્થીઓએ પુષ્કળ આ વિષય ઉપર અભ્યાસ કર્યા છે. એક ઘણો જ હમણાં જ અભ્યાસ પ્રખ્યાત બ્રિટિશ ઈતિહાસકાર આર્નોલ્ડ ટોયનબીએ કર્યો છે. જેણે બાર મોટા કદના પુસ્તકો ઈતિહાસના વિષયના માનવજાતની સભ્યતા અને સંસ્કૃતિની ચળવળ ઉપર લખ્યા છે. આનાથી સંસ્કૃતિ અને

સભ્યતાની ચળવળના વળાંક દેખાય છે તે સીધી લીટીમાં જતો નથી અને તે જો કે સમાંતર ચળવળ માટે નથી. કેટલીક વખત ઘટમાળની જેમ ફરી ફરીને થતી ચળવળ દેખાય છે. દાખલા તરીકે કૃતયુગની, ત્રેતાયુગ અને દ્વાપરયુગની સંસ્કૃતિ આપણા યુગની સંસ્કૃતિ જેવી સમાન ન હોઈ શકે. આપણે આજે પૂર્ણતાના ગુણવત્તાના સાધન તરીકે જોઈએ છીએ. કૃત યુગમાં જીવતા વ્યક્તિ માટે તે કદાચ ઘણું જ ધૃણાજનક, અણગમતું અને અર્થ વગરનું હોઈ શકે છે. કારણ કે તેનો આ સંપૂર્ણ જીવનનો બાહ્ય દેખાવ તે આપણાથી ઘણો જ એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે લઈ જવા જેવો છે. આપણી વર્તણૂંક તેના વિચારોની પૂર્ણતાને મળતી આવતી કદાચ ન હોય.

આ બધી હકીકતોને સાથે કરીને યોગ્ય નિર્ણયના કાર્યક્ષેત્રને આપણે સલામતી રીતે સાર કાઢીએ તો બેમાંથી કોઈ એકે નહિ. સંસ્કૃતિ અથવા સભ્યતાની ઉપયોગાત્મક મૂલ્ય છે. તે અથવા નહિ વ્યવહારિક મહત્ત્વની દૃષ્ટિથી પ્રશ્નનો નિકાલ કરનાર વસ્તુઓની વધારે નજીક જવું. તે એ નથી કે ઊંચા અગત્યના આજે આપણે બારીકાઈથી નિહાળવું તે આવતી કાલે બદલાઈ જાય છે અને સંપૂર્ણ રીતે નાશ પામે છે. તે દિવસે અથવા આવતી કાલે આપણે સંસ્કૃતિઓનો નાશ પામતા જોઈ નથી અને અત્યારે નવી સંસ્કૃતિઓ બળવો કરે છે? શા માટે નવી સંસ્કૃતિઓ પેદા થાય છે. (ઊભી) જેવી કે જે જૂની એક અર્થ વગરની હતી?

આખી માનવના મૂલ્યોની ભાવના અને જીવન શૈલી મેળવવા માટે આવી રહી હોય તેવું લાગે છે. જે સાચી સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાના ધોરણો લગભગ પોતે જ થશે. આ દૃષ્ટિકોણથી આપણે કહી શકીએ કે આપણે સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાના પૂર્ણતા સુધી પહોંચ્યા નથી. આપણે હજુ સુધી રસ્તા ઉપર જ છીએ. સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાના જુદા જુદા પ્રકારના સ્વરૂપ ઉપર કુદરત અનુભવ કરતી દેખાય છે અને જ્યારે તે એક સ્વરૂપ શોધે છે પૂરતો છે. તે બહાર ફેંકી દે છે. જેવા કે કુંભાર ઘડાને ભાંગી નાખે છે. તેને નવો આકાર આપે છે. આથી આપણી પાસે સંસ્કૃતિઓ અને સંસ્કૃતિઓ સભ્યતાઓ અને સભ્યતાઓ હતી.

પાષાણયુગથી જીવનની રીતો અને આગળ વધવાની — અથવા આદમ અને ઈવના સમયથી હતી. આપણે કહી શકીએ કે — અને આપણે જાણતા નથી કે કેટલી બધી સંસ્કૃતિો આવી અને ગઈ. આજે આપણે આપણી આંખો દ્વારા તેઓમાંની થોડીને જોઈએ છીએ. તેના જો કે આપણે આંખમીંચામણાં કરવા અને ચિંતાથી આંખો તાકીને જોઈએ છીએ. સંશય વહેમ સાથે, આશ્ચર્ય સાથે અને કેટલીક વખત સંતોષ સાથે.

આપણે સંભવિત આપણા જીવનની પદ્ધતિથી સંતોષી છીએ. અને બીજાની જીવન જીવવાની પદ્ધતિ તરફ અટ્ટાહાસ્ય કરીએ છીએ. જેમ કે કંઈક સાચે જ વિચિત્ર, અનોખું. હવે બીજાની વિચિત્ર વર્તણૂંક ઊભી થાય છે. તેની પરસ્પર પ્રતિકૂળ માપદંડો સાથે કે આપણે ગોઠવાયા જેવા કે પૂર્ણતાના ધોરણો આ દૃષ્ટિબિંદુથી

જોતા એક આદર્શ કે જે આપણા મનમાં છે. દરેકની પાસે કોઈક આદર્શ હોય છે અને આ આખરી નિર્ણય નક્કી કરવાના મૂલ્યોને રજૂ કરવાનો. આપણી દૈનિક વર્તણૂંક આપણા પોતાની અંદર – બાહ્ય દેખાવ, મોઢેથી અને તેમજ આપણી લાગણીઓ – દોરવાયેલી દેખાય છે. જો કે અજાગ્રતતાની રીતે, કંઈક વડે કે જે આપણે જતન કરીએ છીએ. આપણી અંદરના જિગરી દોસ્તની માફક, ઊંચા ઉમદા આદર્શો કદાચ સૌથી વધારે ઉમદા આદર્શ જે લક્ષ્યે, આપણે પહોંચવા માટે ઈચ્છા રાખી હતી. તેમ છતાં આપણે ત્યાં સુધી પહોંચી શક્યા નથી. તે છે કયા આપણી વર્તણૂંકને આકાર આપશે. આપણે ખરેખર શું શોધીએ છીએ. જેમ કે આપણી શોધવાની વસ્તુ તાકાત. તે આપણી વર્તણૂંકને આપણી રોજિંદા જીવનને સુંદર દેખાવ આપે છે અને આપણી વર્તણૂંકને પણ. જ્યારે તે આપણા સમાજના બીજા લોકો સાથે જોડાય છે તે આપણી સુસંસ્કારી વર્તણૂંક દેખાય છે – અથવા આપણી સંસ્કૃતિ વગરની વર્તણૂંક – જેને આપણે તેને કહી શકીએ.

એ કારણે, પૂર્ણતાનું ધોરણ અથવા આદર્શ કે જે આપણને ઓછું કાબૂમાં રાખે છે. તેની પાછળનું કારણ આપણી વર્તણૂંકની વિવિધતા અને આપણે તે સંસ્કૃતિને નામકરણ કરીએ છીએ. આમ તે દેખાય છે. કે આખી માનવજાતિ એક એકથી વસ્તુને જેવા કે તેના આદર્શ તરીકે જોતી નથી – નહિતર તે ફક્ત એક જ જાતની વર્તણૂંક હશે. એક જાતની સંચાલન કરનારી અને લોકોમાં ઓછું ઘર્ષણ હશે. લડાઈઓ નાની ટુકડીઓ વચ્ચે ઝપાઝપી અને

યુદ્ધ કે આપણે સાંભળીએ છીએ અને જુદા જુદા અભિપ્રાયોનો આપણે દરરોજ સામનો કરીએ છીએ. તેની ગણતરી ફક્ત આદર્શો અને લોકોની વિચારસરણીના તફાવતોને લીધે થાય છે. તેનો એ અર્થ નથી કે દરેક વ્યક્તિ એક જ વસ્તુ માટે અભિલાષા કરે છે.

આ યુગની સભ્યતાનો કહેવાતો મોટો યશ નથી. તેમ ઘણો ખરો જેમ કે આપણે માનીએ. જુદા જુદા આદર્શોની પાછળ પડીએ છીએ. કુદરતી રીતે આપણી પાસે જુદી જુદી સભ્યતાઓ અને જુદી જુદી સંસ્કૃતિઓ હોવી જોઈએ. પછી વિશ્વશાંતિ થઈ શકે નહિ. અને તેની વાત થઈ શકે તે અશક્ય છે. જ્યારે હું તમારી સાથે સંપૂર્ણપણે આદર્શોમાં મતભેદ હોય છે કે હું પૂર્ણતાના ધોરણોને પકડુ છું. હું તમારો ખરેખર સાચો મિત્ર બની શકું? મારે તમારી સાથે અનુકૂલન સાધવું પડે, સામાજિક અસ્તિત્ત્વ માટે, પરંતુ મિત્રતાવાળું અનુકૂલન જુદું છે. આ દુનિયામાં લોકો ખરેખર મિત્રાચારી રાખી ન શકે, તેમના આદર્શો ભાતભાતના હોય છે. જેવા કે તેઓ આજે છે. જો આપણી પાસે સો ઉપરાંત સંસ્કૃતિઓ અને ધર્મો, હજારો વિચારસરણીઓ તેમની પાછળ હોય છે. સો ઉપરાંત સંસ્કૃતિઓ અને ધર્મો, હજારો, વિચારસરણીઓ તેમની પાછળ હોય છે. તેઓને આગળ ધકેલવી. પછી લોકોની વર્તણૂંકમાં વિરોધો છુપાઈ જાય છે અને કોઈ બીજાની માફક એક જ ટેબલ ઉપર ભોજન ન કરી શકે. વિષમભરી પરિસ્થિતિ કેટલીક પ્રમાણમાં સમજાવે છે. માનવજાતની ઉત્ક્રાંતિના આધુનિક તબક્કા દર્શાવે છે. આ સાચું નથી એ કારણે કે આજે માનવી સંસ્કૃતિ

અને સભ્યતાની સ્થિતિતાએ પહોંચ્યો છે. લાગણી અનુભવે છે કે સર્જનાત્મકનો તાજ છે. ભગવાનની પોતાની છબી તેની અંદર છે. જો ભગવાન જ આ પ્રકારનું મૂળ પ્રતિબિંબ હોય તો ખરેખર ભગવાનની ઊણપવાળી વ્યાખ્યા થઈ શકે. ગમે તેમ આ ગૂંચવાયેલી માણસની વર્તણૂંક તેને ભગવાનના સંપૂર્ણ પ્રતિબિંબની માફક સંભાળ રાખવી.

કારણ કે શા માટે માનવી તેના આદર્શોનો પીછો પકડ્યો છે તે પોતાની જાતને વિક્ષેપમાં નાખે છે — વહેતી નદી એ વિવિધ દિશાઓમાં જુદી પડે છે. જો કે આ બધી જ નદીઓનો આખરી લક્ષ્ય બધી મળીને સમુદ્રને મળે છે — માનવીની વર્તણૂંકની સમજણ વડે ખેંચાણ દ્વારા જે કામમાં લે છે. જે તેમના વ્યક્તિગત ધ્યેય ઉપર જુએ છે. આપણી પાસે બૌદ્ધિક સંસ્કૃતિઓ છે અને આ કેટલીક વખત પરગજુ માણસની સંસ્કૃતિઓ સાથે ઓળખાવે છે અને કેટલીક સંસ્કૃતિઓ શંકા નથી. સંપૂર્ણપણે ઈન્દ્રિયોને આનંદ આપનારી હોય છે. જે માનવીય મૂલ્યોનું ફક્ત દૃષ્ટિબિંદુથી અર્થઘટન કરે છે કે શું સમજણથી જાણે છે.

જ્યાં સુધી સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા આખરે પ્રકાશ ન બને ત્યાં સુધી મૂલ્યોની આધ્યાત્મિકતા દ્વારા તે પ્રગટાવવામાં આવે છે. તે માનવજાતિને એક કરી શકતી નથી. ભાષામાં, ધર્મગ્રંથોમાં, આહારમાં અને અરે બુદ્ધિમાં માનવજાતિ એક નથી. પરંતુ એવું શું માનવીઓને એકસરખી બનાવી શકે? બધી જ વસ્તુઓ જુદી જુદી દેખાય છે. એવી કોઈ શું કોઈ સામાન્ય છેદ છે? અથવા

સામાન્ય પરિબળ કે માનવજાતને એક સમાન સંઘ (મંડળ) લાવીને ઊંચા મૂલ્યોની આકાંક્ષા ઉપર પ્રકાશ પાડે. જો માનવીનું સાધન આહારનું કાર્ય હોય અને કપડા, યાંત્રિક ઉદ્યોગોનું શાસ્ત્ર, ભાષા, ધર્મશાસ્ત્રો અથવા બુદ્ધિનો તબક્કો કે જ્યાં વ્યક્તિએ પહોંચવાનું છે. જબરદસ્તીથી માનવજાતને સાથે લાવી શકાય નહિ. આ છે કારણ કે ફક્ત એક વસ્તુ તે કે બધાનું સહિયારું અસ્તિત્ત્વ એ મનોબળ છે અને દરેક વસ્તુ સિવાય કે જુદી છે. બુદ્ધિ જુદી છે. મન જુદુ છે. અને ઈન્દ્રિયો જુદા જુદા પ્રકારની વસ્તુઓ પાછળ દોડે છે. એ કારણે ઈચ્છાઓ બદલાય છે. આ સમયથી બધી જ માનવજાત માટે એક બધાનું સહિયારો મંચ ન હોઈ શકે. કે બધા સાથે આવીને એક જ જાહેર ચર્ચા સ્થાનમાં કાર્ય ન કરી શકે. સિવાય કે માનવજાત મૂળમાંથી જ અનુભવ પ્રવૃત્તિઓ કરવાનું મનોબળ બુદ્ધિ કરતા. મન, ઈન્દ્રિયો અથવા તેમની વસ્તુઓ પરંતુ તે દેખાતું નથી કે આપણે સ્પષ્ટપણે જણાવવાનું કે તે સ્થળે પહોંચ્યા નથી. તે દેખાતું નથી કે માનવીએ તેના જીવનમાં અર્થઘટન કરવા માટે શક્તિશાળી છે. આ દૃષ્ટિકોણથી મનોબળ જે બધી વસ્તુઓ છે કારણ કે મનોબળને આપણે આંખેથી જોઈ શકતા નથી.

આજે, આપણી સંસ્કૃતિ સંવેદનાવાળી થઈ છે. કારણ કે આંખો વડે જોવાની દૃષ્ટિકોણથી ફક્ત મૂલ્ય કરીએ છીએ. એક વસ્તુ કે આપણે આંખો વડે જોઈ શકતા નથી. તે સહેલાઈથી સ્વીકારતા નથી. છતાં પણ તે બુદ્ધિથી માન્ય કરવું, તત્ત્વજ્ઞાનની

રીતે સ્વીકારનું, આધ્યાત્મિક રીતે બારીકાઈથી જોવું એ ઘણું જ પ્રશંસાપાત્ર છે. તે આપણા દૈનિક જીવનના ભાગ બન્યા નથી. કારણ કે જીવન એ ફક્ત બુદ્ધિવાદી સ્વીકારવાથી તદ્દન જુદું છે. અથવા લાગણીની પ્રતિક્રિયા આપણા જીવનનો બાહ્ય દેખાવ એ જીવનની આપણી ઉત્કટ ઈચ્છા સાથે સુસંગત છે. તે તેની સંપૂર્ણતામાં, જ્યાં સુધી તે સમય સુધી પહોંચ્યા છે. ત્યાં સુધી આપણે એકબીજાથી અલગ પડીશું. અલગ પાડવામાં આવેલી સંસ્કૃતિ.

હમણાં પ્રસ્તાવના, વિષય પ્રવેશ સાથે આપણે સૂચવીએ છીએ કે પહેલા આપેલા આગળના પ્રવચનમાં આપણે પ્રયત્ન કરતા સમજવા માટે પ્રયત્ન કરતા હતા. અને ભારતીય સંસ્કૃતિનો દૃષ્ટિકોણથી અભ્યાસ કરવા માટે ખાસ વિશિષ્ટ અને આખરે એક જ માપદંડના નિર્ણયથી, તે આપણને દેખાય છે કે ભારતની સંસ્કૃતિમાં કોઈ ખાસ વિશિષ્ટ છે કે જે ભૂતકાળની સંસ્કૃતિઓમાં શોધી શકાયું ન હતું કે જે આપણી આજની દૃષ્ટિથી એકદમ સંપૂર્ણ રીતે અદૃશ્ય થઈ ગઈ હતી. પ્રાચીન સમયમાં મહાન અને યશસ્વી સંસ્કૃતિઓ હતી કે જે પુરાતત્ત્વ વિદ્યાએ જમીન ખોદીને તેમનો વિષય છે અને આપણી આંખે લાંબા સમય સુધી દેખાતી ન હતી. આ વિશેષતાને લીધે જ બીજા ઈતિહાસના વિપરીત સંજોગોમાં પણ ભારતીય સંસ્કૃતિને ટકાવી રાખી છે. જે આપણને સૂચવે છે કે માનવ સંસ્કૃતિની કંઈક સહજ વિશિષ્ટતા છે. તે કપરા સંજોગોમાં ટકી રહેનાર સંસ્કૃતિ, વાતા પવનની જેમ ન હોય અને તે બાકીના સમયમાં ઊભી રહી ન શકે.

આજે આપણે ભારતમાં તે જરૂરી છે કે એક સરખી સંસ્કૃતિ, ઋગ્વેદના સમયમાં હતી. દાખલા તરીકે તે બદલાઈ નથી ગઈ. આપણે પણ બદલાઈ ગયા નથી તેમજ આપણા જીવનના વલણનો, રજ માત્ર જો કે આને સૈકાઓ થયા કે ઋગ્વેદના સમયથી બનેલી હતી. અથવા જેમ ઈતિહાસકાર કહે છે, ત્યારથી ઈસુ ખ્રિસ્તના હજારો વર્ષો પહેલા ભારતમાં આર્યોએ રાજય કર્યું. પેલું કે જીવનને જોવાની રીત કે જે વિચાસરણીની મૂલ્યોનું અર્થઘટન કે જીવનમાં રસ ઘણો જ સરખો દેખાય છે. આજે અંદરની લાગણીનો વેગ ખૂબ આ સમયમાં, બીજા વિક્ષેપને છતાં કે આપણા ઐતિહાસિક કારણોના યોગ્ય ભોગવટો કર્યો છે. આપણે ઊંડાણમાં ગયા નથી એ જ વ્યક્તિઓ કે આપણા પૂર્વજો ઘણા, ઘણા સૈકાઓ પહેલા હતા. આપણે નથી વિગતે સવિસ્તારમાં જ આપણા વૈદિક યુગના ઋષિઓ જીવતા હતા. તેવા જ પ્રકારનું જીવન જીવીએ છીએ. આપણે બેમાંથી કોઈ એ કે નહિ એ જ આહાર ખાતા ન હતા. અથવા એક પ્રકારનો પોષાક કપડા પહેરતા ન હતા. કદાચ આપણે તે જ ભાષા બોલતા ન હતા અને આપણું બહારની કુટુંબમાં દૈનિક વર્તણૂંક સમાજ વગેરે સરખો ન હતો. જેવા કે વૈદિક સમયમાં તદ્દન સામાન્ય પ્રચલિત હતો. તેમ છતાં મૂળભૂત રીતે માર્ગદર્શન કરવું અને દૃષ્ટિકોણ જેવો કે આપણે ખરી રીતે અમલમાં મૂકીએ. જે ચાલુ રહેવું અને સતત આજે પણ છે અને આ વેદની સંસ્કૃતિએ ગોઠવણ કરી છે. લોકોની નસમાં ચોમેર ફેલાવવું એવી ઉત્કટતાથી કે

અત્યારે પણ આપણને છોડ્યા નથી. ભારતના નાગરિકને આવો જ દૃષ્ટિકોણ છે. જેવો કે પ્રાચીન સમયમાં હતો અને તે જ ધોરણો મૂકવા માટે તેને ગમશે. અથવા તે જ ધોરણો પોતાની સામે અગર અમુક પ્રકારની વર્તણૂંક સાચી અથવા ખોટી છે તેનો અભિપ્રાય આપવો.

આપણે હવે બીજા અઘરા વિષય ઉપર આવ્યા છીએ. વર્તણૂંકની સચ્ચાઈ અથવા ખોટું – જે તેને સુસંસ્કાર, સુશિક્ષિત અથવા સંસ્કારી બનાવવાની વર્તણૂંક સાથે ઘણી જ લેવા દેવા છે. ત્યાર પછી આપણે બીજો વિષય લઈશું.

૪.
ભારતની સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિકોણનો આધાર

આપણે કહી શકીએ કે દુનિયાના ઘણા રાષ્ટ્રોની વચ્ચે તે ભારત હતું. સૌ પ્રથમ વિચાર્યું કે ધર્મ અને દુન્યવી જીવન વચ્ચે યોગ્ય રીતે વિચારવું. પહેલા આપણને ધ્યાન આપવાનો પ્રસંગ કે વધારે ભાર મૂકવો દુન્યવી જીવનના હાનિ નુકશાન થયું. ધર્મના મનોબળથી સંપૂર્ણ રાજકીય સત્તાનું પતન થયું. આપણને બીજું કોઈ કારણ તેમના નાશ માટે આપી શકતા નથી.

આપણી પાસે ઘણું જ રસ પડે એવું બે ગણું વિશિષ્ટ લક્ષણ છે. યુરોપમા ઈતિહાસમાં અભ્યાસની વસ્તુ. રાજય અને ચર્ચ આ ધર્મ નિરપેક્ષતા અને ધર્મના બે મોટા દૃષ્ટાંતો છે. ખાસ વિશિષ્ટ યુરોપમાં મધ્યકાલીન યુગમાં પ્રકાશ પાડતી આ વિશિષ્ટ લક્ષણ અસંગતતા પોપ અને રાજય વચ્ચે – એકને દુન્યવી તરફ હોય તેના કરતાં મોટું દેખાય અને સત્તા અને બીજું અન્ય આગ્રહ કરવો. પાદરીની સત્તા ઉપર એ સમય હતો. જ્યારે બીજા બધા રાજાઓ કરતા પોપ એકદમ શક્તિશાળી હતા. ધર્મનો હાથ ઊંચો હતો. અને દુન્યવી શહેનશાહ પોપના સંપૂર્ણ નિયંત્રણ અને પ્રભાવિત હતા.

જ્યારે તે કહેવાય છે કે ચર્ચ રાજયનો કારભાર કરતો હતો તે ગર્ભિત રીતે છે કે ગમે તેમ કરીને કે દુનિયા તે છે ''ની ગજા બહાર'' દુનિયાનું રાજય કરવા લાગ્યા કે આ છે ''પાતાળ''.

બીજી દુનિયાદારીના મૂલ્યો પર ભાર મૂકવા કે દુનિયાની ઘટના ઉપર તેમની સત્તા ચલાવવાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ આ દુનિયા ''આ'' દુનિયા છે અને બીજી દુનિયા થઈ શકે નહિ. બીજી દુનિયા તે ''બીજી'' દુનિયા છે. અને ''આ'' દુનિયા થઈ શકે નહિ. તેમને ભેગા લાવવા ઘણું જ અઘરું કામ છે. આ સમયથી રાજ્ય અને ચર્ચ વચ્ચે સંઘર્ષ થયો. જેનાથી બેમાંથી એકનું પતન થયું. તેઓ સમાંતર જઈ શકતા ન હતા કારણ કે બેમાંથી એક બાજુએ કોઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા ન હતો. સાથે લાવવા માટે ફરી સુલેહ કે એક થવાની સ્થાપના બેમાંથી એક બાજુએ થઈ ન હતી. બે મૂલ્યો વચ્ચે ધાર્મિક અને દુન્યવી પોપને લીધે રાજા સંપૂર્ણપણે અધાર્મિક હતો અને સત્તા કે કાબૂમાં રાખતી હતી. પરંતુ તેમને પોપને કાઢી મૂકવા, બહિષ્કારની ધમકી નીચે કામ કરવું પડતું હતું. જે યુરોપના રાજ્યકર્તાઓ માટે મોટી મુશ્કેલી હતી.

બધી જ વસ્તુઓ તેમની પોતાની જગ્યાની અંદર અથવા પૂર્વાપર સંબંધની પાસે મોટી શક્તિ હતી. તે તેની શક્તિ ગુમાવતી હતી. જ્યારે તે જગ્યાની બહાર હોય છે. જ્યારે તે સંદર્ભની બહાર હોય છે. તેમજ એક હાથી તેની તાકાત ગુમાવે છે. જ્યારે તેને યોગ્ય જગ્યાએ સારી રીતે દોરડાથી બાંધવામાં આવતો નથી. તો તેની ઉપયોગિતા ગુમાવે છે અને રાજા દ્વારા દોરવાયેલો ધર્મ દુનિયામાં દુઃખી થાય છે અથવા રાજકીય વહીવટ કરનારાઓનો ઉકળતુ બિંદુ આવે છે. **તેમજ ઉંદર પણ પોતાની જાતે નિશ્ચયપૂર્વક જણાવે છે.** જ્યારે તે બધી બાજુએથી મુશ્કેલીમાં મૂકાય છે. પોપ

કે તેના પદની સત્તા તેને બહાર ફેંકી દેવામાં આવી હતી અને યુરોપના રાજાઓએ નિશ્ચપૂર્વક જણાવ્યું કે સ્વાતંત્ર્ય ફક્ત દુન્યવી વડાને નહિ પરંતુ આ ઉપરાંત ધાર્મિક વડાને પણ આપવું. તેઓ આધ્યાત્મિકતાના ઉમરાવો હતા. સાથે સાથે દુન્યવી ભૌતિક હતા. રાજા હેન્નરી ૮માં એ કદાચ સૌ પ્રથમ પોતાના પદની સત્તાને ઈંગ્લેન્ડમાં ફગાવી દીધી અને તેણે પોતાની જાતને ધાર્મિક સાથે દુન્યવી વડા તરીકે જાહેરાત કરી.

આજે આપણે જોઈએ છીએ કે અમુક તત્ત્વ ઉત્પત્તિ જીવનનું મૂલ્યાંકન દુનિયાના રાષ્ટ્રો વડે થાય છે. જે તેને દુન્યવી અથવા ધાર્મિક યાંત્રિકની સમજણ ન હતી. પરંતુ એક પ્રકારની અંધાધૂંધી વેરવિખેર કે જે ઊભી થઈ હતી. મોટા ખળભળાટવાળા તોફાની સમુદ્રની સપાટીએ પરપોટા થયા હતા. જ્યારે ચર્ચની સત્તાને રાજ્યની સત્તાએ ફેંકી દીધી હતી. રાજ્ય પોતે જ બીજા રાજ્યોના અસ્તિત્ત્વથી અસલામતી અનુભવતું હતું. દરેક મર્યાદિતને બીજા સીમિતના અસ્તિત્ત્વથી ધમકી આપવામાં આવતી હતી. તત્ત્વજ્ઞાનનો અર્થ રાજકીય પરિસ્થિતિએ રીતે વાંચવો.

મધ્યયુગમાં ઈ.સ. ૧૧૦૦ થી ૧૪૦૦ સુધીના સમયમાં રાજ્યની, ચર્ચની, સત્તાની પૂર્વગ્રહને લીધે તંગદિલી-ઉશ્કેરાટ હતો. પરંતુ અત્યારે તંગદિલી જુદા જ પ્રકારની બીજા રાજ્યોના અસ્તિત્ત્વને લીધે હતી. કે જે એક બીજા પર ખેંચાયેલા ખંજર વડે પોતાની કમર કસીને લડી રહ્યા છે. કારણ આપણે જાણીએ છીએ.

હવે ખામી ક્યાં રહેલી છે? તે ધર્મની અંદર છે. અથવા ધર્મનિરપેક્ષતામાં? કે તે બંનેમાંથી એકેયમાં નથી. શહેનશાહો અથવા રાજ્યકર્તાઓના તરફ આ ભૂલ ન હતી. અથવા આપણે કહી શકીએ કે થોડી ભૂલ પોપ તરફથી હતી. ભેગા કરવામાં સંવાદિતા રાખવામાં જીવનના બે મૂલ્યોની એ ભૂલ હતી કે જે એક સરખી અગત્યની હતી. માનવ એ શરીર છે અને આત્મા પણ જો કે આપણે કહી ન શકીએ કે માનવી એ શરીર નથી તે ફક્ત શરીર નથી. માનવીએ આત્મા પણ છે પરંતુ તે ફક્ત દિવ્ય આત્મા શરીર વગરનો. કઠોપનિષદ કહે છે, आत्मेन्द्रिया - मनो - युक्तम् भोक्ति अहुर मनिसिनाह।આત્માની જટિલતા એ વ્યક્તિગત છે. શરીરના સાધન તરીકે મન અને ઈન્દ્રિયો કામ કરે છે. એ કારણે માનવીય સંસ્કૃતિ પોતાની જાતે જ સંપૂર્ણ રીતે બીજી દુનિયાદારીના ધાર્મિક જીવનના દૃષ્ટિકોણ ઉપર સ્થાપી શકાય નહિ – કે જેમાં બનાવ, ઘટના આપણી પાસે પોપ અને ચર્ચના વ્યક્તિઓએ રાજ્ય કર્યાનું દૃષ્ટાંત છે. જેઓ સફળ થયા નહિ અથવા તેઓ આંપણે શરીર અને ઈન્દ્રિયોને સંપૂર્ણ મહત્ત્વ આપી શકતા નથી – જેમ આપણી પાસે રોમના સામ્રાજ્યના પતનનું દૃષ્ટાંત છે. અને ગ્રીક રાજ્યો અને ઘણા બધા આવા દૃષ્ટાંતો છે.

ભારતમાં આપણી પાસે પરમસુખમય દાખલો છે – ભગવાનનો આભાર માનો. દુર્ભાગ્ય કે આપત્તિ ટાળવા માટે લાકડાની વસ્તુ પર હાથ મૂકો (વિદેશમાં આવી માન્યતા છે) તે છોડી ન દેનારો પ્રવાહ વહે છે. આજે પણ અહીંયા જીવનની

પ્રવૃત્તિની બહારની સપાટીની નીચે લોકોનો કોલાહલ શોરબકોર છે. રાષ્ટ્રના આત્માની અંદર ઉછાળો મૂલ્યોના આધુનિક અસ્તિત્ત્વને પાછુ લાવવા માટે જે લોકો પ્રાચીન સમયમાં જીવન જીવતા હતા. સૌથી વધારે વૈજ્ઞાનિક બહારના બધા દૃષ્ટિકોણથી તે છે. જે ભારતના ઋષિઓએ કલ્પના કરી હતી. અહીંયા દુનિયાને એકબીજાની સાથે લાવવા માટે અને દુનિયા ભવિષ્યમાં પણ.

વૈશેશિકાના મહાન ગુરુએ તેમના જાણીતાં સૂત્રો સાથે જાહેર કર્યું છે. यतोम्युदय नीह् श्रेयासा – सिद्धिह सा धर्महः ।ધર્મ શું છે? તે છે જેના વડે આ દુનિયામાં આપણે સમૃદ્ધ બનીએ છીએ અને પછીથી મોક્ષ મેળવીએ છીએ. ધર્મ એ દૃઢ બનાવવાનું બળ છે. જેના વડે આપણે અહીંયા સમૃદ્ધ છીએ અને પછીથી પણ સ્વતંત્રતા ભોગવીએ છીએ. અભ્યુદય આ દુનિયામાં થાય છે અને નિઃશ્રેયાસા પાછળથી આપણને ખાત્રી આપે છે. યોગ્ય રીતે ધર્મનું મૂલ્ય કોઈના મનમાં વારંવાર પ્રયત્ન કરીને ઠસાવવું. એ કારણે ટીકા, નિંદાના સામાજિક કે બૌદ્ધિક કક્ષાના ધોરણો ભારતીય સંસ્કૃતિ સામે ખોટા દોષ કાઢવા વડે બિન અનુરૂપ કે જીવનને ના પાડવી અને ખોટો અર્થ કરવો.

ભારતે કદાપિ જીવનનો ઈન્કાર કર્યો નથી. અથવા તેણે અસલીપણાની અંદર પોતાની જાતે ખાતરીપૂર્વક કહ્યું છે. તેણે તેનું મૂલ્ય તેના પોતાના દરજ્જા પ્રમાણે લીધું છે. જેવાને જેવો હોય તેવું કહેવું તે રીતે તેઓ કહે છે. દરેક વસ્તુને ઓળખી

કાઢવી પડે છે. એ તેના હમણાના અસ્તિત્વના દૃષ્ટિકોણથી ઉત્ક્રાંતિના સ્તરમાં સ્પષ્ટ કરવી પડે છે. શરીરની ભૂખ અને તરસને આધ્યાત્મિક ભારત વડે ના મંજૂર કરવામાં આવી ન હતી અને જીવન જીવવાની રીતની જરૂરિયાત લોકો વચ્ચે પરસ્પરનું બીજાની સાથે મળીને સમાજમાં તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવી ન હતી. મોટા દેવળના અધિકારી पंचमहायज्ञस् અમુક કામ કરવાની આજ્ઞા કરવી. દરેક ગૃહસ્થ અથવા કુટુંબ પરિવાર માટે ભારતીય સંસ્કૃતિ વિરુદ્ધના આક્ષેપની ઉપેક્ષા કરી હતી કે તે બીજી દુનિયાનો સાધુ અને વ્યવહારુ મૂલ્યનો ઈન્કાર કરનાર જે ભારતીય સંસ્કૃતિના આત્માની બરાબર હોઈ શકે. જેની ભગવાનની માફક પોતાની જાતે જ અતિથિની જેમ પૂજા કરવામાં આવે છે? આ અતિથિ દેવો भव નો સિદ્ધાંત ભાગ્યે જ બીજા દેશોમાં જોવા મળે છે. જ્યાં આમંત્રણ વગરના મહેમાન વ્યક્તિને આવકાર આપવામાં આવતો નથી. પરંતુ ભારતમાં આમંત્રણ વગરના અતિથિ કે જેને વધારે માન આપવામાં આવે છે. આમંત્રણ આપેલા મહેમાન અભ્યાગત છે. જ્યાં આમંત્રણ આપ્યા વગરનો મહેમાન અતિથિ છે. અતિથિ અભ્યાગત નથી. અતિથિ દેવ છે.

પરંતુ દુન્યવીની સભ્ય રીતભાત કાયદો કે રિવાજ વગેરેનું પાલન કે અનુસરણ આ મહાન આદર્શ ઉપર પગતળે કચડી નાખી શકાય. કયા ભારતીય મન એક અલગ દૃષ્ટિકોણથી પોતાના હૃદયમાં સ્થાપિત થયું છે. શુદ્ધ સામાજિક નહિ અથવા અમુક પંથમાં વિશ્વાસ રાખનારું, પરંતુ મૂલ્યોના માન્યતાના આધ્યાત્મિક

પાયા ઉપર ભગવાનના કાર્યમાં પોતાની મેળે ગમે તે બની શકે છે. અને આ સિદ્ધાંતોનું વારંવાર કહેવું કે મહેમાન જે આમંત્રણ વગર આવે છે. તેને ખૂબ માન આપવામાં આવે છે અને તેને પોતાને નારાયણ ભગવાન તરીકે માન્યતા આપવામાં આવે છે. વિચાર છે કે આપણી વ્યક્તિમત્તાની ખલેલ વગર બને છે – અથવા વધારે યોગ્ય રીતે આપણા અહંકારના દરમ્યાનગીરી વગર – તેને દિવ્ય દરમ્યાનગીરી માની શકાય. કોણ પેલા માણસને આપણા દરવાજા પાસે લાવ્યો – જ્યારે તેને આમંત્રણ આપ્યું ન હતું અથવા બોલાવ્યો ન હતો? આપણે તેને આપણા દરવાજા ઉપર શિક્ષા કરી શક્યા હોત જો કંઈક બને નહિ તો કે શ્રેષ્ઠ-વ્યક્તિત્ત્વ? આ મોટી માન્યતા આધુનિક દિવ્યતાની બધી જ વસ્તુઓમાં આપણી સુખાકારી બધા જ જીવોની જુદી જુદી રીતે કામ કરે છે. ભગવાન માણસમાં જુદી જુદી રીતે રૂપમાં આધાર રાખે છે – પાયો નાખે છે. માટે આ બધાના સૌજન્યથી કે જે આપણે વિસ્તારી શકીએ જ્યારે આમંત્રણ આપ્યા વગરના મહેમાનને આવકારી શકીએ. શા માટે કોઈ આ દુનિયામાં ના પાડી શકે કે તેમના જીવનમાં આ કાર્ય પદ્ધતિ છે?

ભારતે ક્યારેય વાસ્તવિક જીવનને અવગણ્યું નથી. તેણે માત્ર ખોટી માન્યતા ભરેલા જીવનને રદિયો આપેલ છે. જો ભારતીયોએ વાસ્તવિક દુનિયાને નકારી હોત તો ભારતમાં મહાન ચિત્રકારો, સંગીતકારો, સ્થાપત્યકારો, મૂર્તિકાર, નૃત્યકળાના નિપુણો અને વિજ્ઞાન તજ્જ્ઞો પેદા થયા ન હોત. જો ભારતીયોએ

અન્ય દુનિયાની અવગણના કરી હોત તો તેઓ પીઠબળે ખૂણામાં બેસી અન્ય વિશ્વના મૂલ્યો સંસ્કૃતિની ચર્ચા વાતો કરતા હોત. જીવનની દરેક ક્ષણને ઈશ્વરીય ક્ષણ માનવામાં આવતી હતી. મહર્ષિ પતંજલિ એ અષ્ટાંગ યોગમાં વર્ણવેલ મુજબ ઉત્ક્રાંતિના વિવિધ તબક્કાના સંમત્ત્વ જાળવવા, સામાજિક સદ્‌ગુણો, શારીરિક શિસ્તબદ્ધતા, માનસિક સંતુલન અને ઈન્દ્રિયો પરનું નિયંત્રણ મહત્ત્વનું છે. જેનો અંતિમ ધ્યેય પરમાત્માનું મિલન છે.

પુરુષાર્થના સિદ્ધાંતનો ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ તરીકે જાણીતા છે. તેના સાંરાશમાં અનુભવ પર આધાર રાખનારું અને ખૂબ મહાન મૂલ્યોને સાથે લાવીને રીત અપનાવી. તેઓ ભારતીય સંસ્કૃતિના પાયા હતા. કે જેના ઉપર વર્ણ અને આશ્રમના સિદ્ધાંતોનો પાયો છે. આ બધા પુરુષાર્થો ભેગા થઈને વર્ણ અને આશ્રમનો ટૂંકમાં જણાવવાનું કે ભારતીય સંસ્કૃતિના સંપૂર્ણ સિદ્ધાંતો છે. દરેક વસ્તુ અહીંયા આ બધા થોડા જ શબ્દોમાં વાંચી શકાય છે. પૂરેપૂરી રીતે આની સિદ્ધિ જીવન સંપૂર્ણ રીતે સામાજિક રીતે, શારીરિક રીતે, માનસશાસ્ત્રીય રીતે, બુદ્ધિપૂર્વક આધ્યાત્મિક રીતે બને છે.

મહાન સંદેશામાં આપણને વારસામાં આપેલું છાંદોગ્ય અને બૃહદારન્યક ઉપનિષદોમાં આપણને સુંદર રીતે એક થઈ ગયેલું જોવા મળશે. આ દુનિયા અને બીજી અન્ય દુનિયાની તેઓ કલ્પના કરે છે. કોઈ પણ વસ્તુની અવગણવના કરવામાં આવી ન હતી. કોઈ પણ વસ્તુનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો ન હતો. બધી જ

વસ્તુઓને આત્મસાત્ કરવામાં આવી હતી. બધી જ વસ્તુને પુનઃનિર્માણ કરવામાં આવી હતી. દરેક વસ્તુ દિવ્યતાવાળી બનાવવામાં આવી હતી. ભગવાનની – દૃષ્ટિએ જાદુઈ સ્પર્શ આપીને જે નવી મહત્ત્વની દેખાતી હતી. દુનિયાની જુદા જુદા શારીરિક વિગતે – તેમજ આપણે દુન્યવી મૂલ્યોને સૌથી વધારે પ્રમાણમાં ખરાબ આપણે કહી શકીએ.

જીવનનું ભૌતિક મૂલ્ય કે જે એકના શારીરિક અસ્તિત્ત્વના ભરણપોષણ માટે જરૂરી છે. – સામાજિક રીતે સાથે સાથે વ્યક્તિગત રીતે – તેની સૌ પ્રથમ દરકાર કરવામાં આવી હતી અને સૌથી વધુ અગત્યનું મોટા પ્રતિબંધ અને સ્થિતિ નીચે. જો કે ડૉકટરે દવા અને તેના ઉપયોગ અંગે લખી આપેલી ચિઠ્ઠી કે યાદી પ્રમાણે દવા લેવામાં આવતી હતી. ડૉકટરો ધર્મશાસ્ત્રને મહાન બનાવનારા હતા. કોણ જાણે કોઈ વ્યક્તિ કેવી રીતે સૌંદર્ય અને જીવનનો આનંદનો લાભ કોઈ વ્યક્તિ લઈ શકે. જ્યારે ધર્મની વિસંગતિ નથી. ધર્મવિરુધ્ધો ભૂતેસુ કામોસ્મિ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ કહે છે. હું ઈચ્છું છું કે જે જે ધર્મની વિરુદ્ધ નથી. ધર્મ વડે (અથવા ધર્મની વિસંગતિમાં નથી) પરંતુ લોકોને માટે સમજવું મુશ્કેલ હતું. કે ધર્મ માણસની ઈચ્છાઓને પરિપૂર્ણતાને ધર્મ નિયંત્રિત કરે છે – અર્થ અને કામ શારીરિક અને જીવનોપયોગી. આપણને કહેવામાં આવ્યું ન હતું કે તડકામાં રહીને ખોટું દેહદમન કરીને આપણી જાતને સૂકવી નાખવી. આપણી જાતને પરિપૂર્ણતા કરવાની અને વખાણવાલાયક ફૂલોને ખીલવવા તે કરતા તપની અથવા કઠોર તપશ્ચર્યાના ખોટા ખ્યાલથી સૂકાઈને સમજવું.

ભારતની અસાધારણ પ્રતિભાઓ અને મહાન ગુરુઓએ વખાણવાલાયક સ્તુત્યવ્યક્તિમત્તાઓ હતી અને કોઈનો વ્યક્તિગત રીતે અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો ન હતો. મોટા રાજાઓ બ્રહ્મજ્ઞાનિસ હતા અને ગૃહસ્થીઓ આત્માની અસાધારણ પ્રતિભાઓ – જેના વડે આપણને શીખવવામાં આવ્યું હતું કે તે આ ફક્ત શક્ય નથી. પરંતુ જરૂરીપણા કે એકમાં અનેક જોવા જરૂરિયાત અને પાછળ એકમાં ઘણા છે. તેનો પાયા પાછળ મનમાં ઠસાવવાનું કે આ દેવળના અધિકારી જેવા કે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ તરીકે જાણે છે.

ભગવાનના સર્વોપરીની અંદર આત્માની મુક્તિ માટે માનવી જીવન જીવે છે. તે પરિપૂર્ણ છે. તેથી અને આ આદર્શ કરતા આનાથી કંઈ પણ વખાણવાલાયક નથી. આપણે તેના માટે જીવીએ છીએ. આપણે તેનું અસ્તિત્ત્વ ધરાવીએ છીએ અને આપણી બધી જ પ્રવૃત્તિઓ તેના તરફ જ દોરવાયેલી છે. પરંતુ – ઘણું જ અગત્યનું ''પણ'' – આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે તે ધીમે ધીમે ચઢાણ છે. કુદરત વ્યવસ્થિત રીતે ધીમે ધીમે ભાગ લે છે અથવા નહિ તે સાંખ્ય અથવા વેદાન્ત જે આપણું તત્ત્વજ્ઞાન છે. આપણને કહેવામાં આવ્યું છે કે આપણે ઉત્ક્રાંતિની પ્રક્રિયાના બાબતે ભગવાન સાથે દુનિયાના સંબંધોની કલ્પના કરી શકીએ નહિ એ કંઈ મજબૂત ખ્રિસ્તી દેવળની વિધિ દુનિયા તરીકે જાણીતી છે. એકાએક તેને નામ આપીને બીજી નક્કર વસ્તુને બ્રહ્મ કહેવાય છે. તે ઘણુ સુંદર અનુકૂલન જો તેને સંસ્કારી કે સુંદર બનાવેલા

ચૈતન્ય ધીમે ધીમે વ્યવસ્થિત રીતે નીચમાં નીચી રીતે સમાવેશ કરવો. સર્વોચ્ચની બાબતમાં ભગવાન ચૈતન્યને વિકસાવવું.

આમ વિષયના અસ્તિત્ત્વને ના પાડી ન શકાય, જ્યારે તેને પણ કહેવામાં આવી છે કે તે જરા પણ અસ્તિત્ત્વમાં નથી. આખરે ઘણું જ અપરિચિત આપણે તેને એક દિવસ સંપૂર્ણ જાણવું પડશે. કે કહેવાતી ભૌતિક દુનિયા અસ્તિત્ત્વમાં નથી. પરંતુ તેને ના પાડી શકાય નહિ. જ્યારે તે સીધા અનુભવની વસ્તુ છે. આપણી કક્ષાનો સીધો જ અનુભવ છે. જેની સમાન આ વસ્તુ સાથે સમજવાની છે. આપણે તેને ભૌતિક દુનિયા કહીએ છીએ. અનુભવનાર અને અનુભવ સાથે જ ઉત્ક્રાંતિની પ્રક્રિયામાં સાથે જ જાય છે. જ્યારે આપણામાં ફેરફાર થાય છે. આખી દુનિયાનો પણ આપણી સાથે સાથે પણ ફેરફાર થાય છે. જેવા કે આપણને વધુ લેવા દેવા છે. આપણી દુનિયા આપણી સાથે જ જાય છે અને પોતાના કાબૂમાં રાખવાની ઈચ્છા અને વસ્તુઓનો અનુભવ વાસ્તવિકતાના એક જ સ્તરે છે. બેમાંથી કોઈ એકે નહિ ચડિયાતું અથવા ઉતરતી કક્ષાનું બીજાથી છે અને તે છે કેમ તેઓ બેની વચ્ચે સાથે આવે છે. સ્વર્ગીય પ્રદેશ – ઈન્દ્રલોક, તપોલોક, બ્રહ્મલોક એ વાસ્તવિકતાના જુદા જુદા સ્તરે આવેલા છે અને કારણ કે આપણે ભૌતિક દુનિયામાં છીએ અને ભૌતિક શરીરનો સમાવેશ થાય છે. આપણે પ્રતિક્રિયા આપવાના અનુભવ કરીએ છીએ. ભૌતિક દુનિયાના સ્વરૂપમાં. એ કારણે આ પ્રતિક્રિયા આપણા વચ્ચે અને દુનિયાની બહાર ભૌતિક સ્વરૂપમાં તે એક

અનુભવ એક તબક્કો છે. તે અર્થ અને કામ. આપણે ના પાડી શકીએ નહિ સિવાય કે આપણે આપણી જાતને ના પાડીએ – કે જે આપણે કરી શકતા નથી. સ્પષ્ટ કારણોને માટે. દુનિયા ફક્ત અટકી જશે. જ્યારે આપણે અંત લાવીશું અને તે પહેલા નહિ. હું કહી ન શકું? ''હું છું અને દુનિયા નથી'' કારણ કે બંને સમાન કક્ષા ઉપર છે. એક કક્ષાની વાસ્તવિકતા ઉપર જતન કરવું અને તેઓ સમાંતર જાય છે. વિષય અને વસ્તુ એ બંને જુદા જુદા કક્ષાએ નથી. તેઓ એક કક્ષાએ છે અને એ કારણે જ્યારે આપણે એકને ના પાડીએ છીએ, બીજું પણ જાય છે.

પરંતુ ધર્મના અતિ ઉત્સાહી વ્યક્તિ દ્વારા ભૂલ થાય છે અને દુન્યવી જીવનના અતિ ઉત્સાહી વ્યક્તિ એ બાજુએ ધ્યાન આપતા નથી અને બીજી બાજુએ મહત્ત્વ આપે છે. કયાં દુન્યવીને બહારની દુનિયાને મહત્ત્વ આપે છે. ધર્મ વ્યક્તિગત દૃષ્ટિએ સર્વોચ્ચ દુનિયાની પેલે પાર શારીરિક દુનિયાને મહત્ત્વ આપે છે. તેમ છતાં હકીકત કે ભૌતિક દુનિયાની અંદર હતું અને તે ભૂલ હતી. ધર્મ એ મૂલ્યોને કાઢી નાખવાની વસ્તુ નથી કે આપણને વાસ્તવિક નક્કર મજબૂત પદાર્થ સાથે જોરથી પછાડે છે. જ્યાં સુધી આપણે તેઓમાં છીએ. આપણી મહાન એક કરેલી વ્યક્તિમત્તાની અંદર તે પેલા મૂલ્યોનું શોષણ કરે છે. આધ્યાત્મિક રીતે આપણી વ્યક્તિમત્તા ધીરે ધીરે વધારે છે. વિશાળ અને વિશાળ એકીકરણ કરે છે. જેના વડે આપણે આપણી જાતને પ્રમાણમાં બહારની

દુનિયાની અસર ઓછી કરીએ છીએ અને દુનિયાને કોઈ પણ પ્રમાણમાં ના પાડતા નથી.

આ સમયથી અમુકને અર્થ અને કામને સ્વીકારવાની ના પાડવા માટે કહેવામાં આવી ન હતી. પરંતુ તેઓને આત્મસાત્ કરવાની આશા હતી. એક વ્યક્તિના જીવનમાં અનુભવનો નિર્દેશ કરવો ધર્મની શરતો હેઠળ. આ કંઈક ઘણી અગત્યની વસ્તુ હતી. જ્ઞાનના અભાવને લીધે ઘણા ખરા લોકોની પડતી થઈ હતી. અગર ધર્મનું પ્રવૃત્તિનું ક્ષેત્ર અથવા દુન્યવી પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રે છેલ્લા ભાગમાં. ધર્મ એ વ્યવસ્થા છે. કે સિદ્ધાંત તે કાયદો તે નિયમો તેની પદ્ધતિ વડે કોઈ વ્યક્તિ ભેગા કરી શકે છે. સંવાદિતામાં વિષય અને વસ્તુને કોઈ પણ આપેલા ઉત્ક્રાંતિના સ્તરે આ સમયથી ધર્મ નીચેના કક્ષામાંથી ઊંચી કક્ષામાં પ્રગતિ કરી. ત્યાં સુધી કે ઊંચામાં ઊંચા ધર્મે કંઈ નહિ પરંતુ મોક્ષ છે. પરંતુ ધર્મના બીજા પ્રમાણો છે અને સર્વોચ્ચનો કાયદો બધો જ બધાનો સમાવેશ કરતા બ્રહ્મ કામ કરે છે. જેવા કે એક નાના અણુમાં હલનચલન કરે છે. તેમજ બ્રહ્મલોક જેવાની પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રનું સર્વવ્યાપી રીતે આશ્ચર્યજનક રીતે કાર્યનું નિયંત્રણ કરે છે. તે ધર્મનો કાયદો નાનામાં નાના ઈલેક્ટ્રોનના કાર્યનું નિયંત્રણ કરે છે અને કદાચ તે પણ કાયદાનું ચલાવે છે. જેના વડે પવન ફૂંકાય છે. સૂકા પાંદડાઓ અમુક દિશામાં જાય છે.

એ કારણે અસ્તિત્ત્વનું ચૈતન્ય અને નિયંત્રણ કરનાર વાસ્તવિક સર્વોચ્ચની શક્તિ યોગ્ય ધર્મ, વર્તમાન સંબંધો વિષય

અને વસ્તુથી ચડિયાતું હોય છે. આપણા સંબંધો અગર શારીરિક અથવા સામાજિક સ્પષ્ટ કરવું, ગોઠવણ કરવી, વ્યવસ્થા કરવી અને ઉપયોગ કરવો. ઊંચા નાજુક હેતુઓના જેના માટે સંબંધો જાળવવામાં આવ્યા છે. નિયંત્રણાત્મક અસર ઉત્પન્ન થાય છે. તેના વડે માહિતગાર ઊંચા આદર્શોની હાજરીમાં બંનેથી ચડિયાતા વિષય અને વસ્તુ એ ધર્મ છે. તે વિષય અને વસ્તુ બંનેનું નિયંત્રણ કરે છે. જો વધારે ઊંચા સિદ્ધાંત નીરખવાની દૃષ્ટિ ગુમાવે છે. વિષય અને વસ્તુ વચ્ચે સંઘર્ષ થાય છે અને યુદ્ધ થાય છે. તે યુદ્ધ બે વ્યક્તિઓ વચ્ચે અથવા બે રાષ્ટ્રો વચ્ચે યુદ્ધ થાય છે.

ધર્મની ગેરહાજરીમાં, મારામારી, નાની અથડામણ, ગેરસમજ, ઝઘડાઓ, યુદ્ધો, લડાઈઓનું કારણ હોય છે. જ્યાં ધર્મનું રાજ્ય છે. ઝઘડા ત્યાં થતા નથી, ત્યાં ફક્ત સંવાદિતા, સુમેળ જોવા મળે છે. પરંતુ ઝઘડવું દરેક જગ્યાએ હોય છે – એકાંકી શરીરની અંદર અને પણ બહાર સમાજની અંદર, જ્યારે ધર્મને ક્રિયાન્વિત થવું પડે છે અને એકાંકી અને બહાર સમાજની બહાર બંને કામ કરે છે. તેની ઘણી જ હાજરીને લીધે જોવાની શક્તિ ગુમાવે છે. શરીરની ઈન્દ્રિયોના અવયવોની માંગણીને વિશેષ ભાર આપે છે. શારીરિક વ્યવસ્થાની ઘણી બીજી રીતે બૂમ પાડીને માંગણી કરે છે અને માણસનો અહંકાર, મુખ્યત્વે તેથી જ્યારે અર્થ અને કામ ધર્મ સાથે જોડાયેલો છે. પોતાની રીતે અત્યંત પવિત્ર છે. તેઓને પરવાનગી આપવામાં આવતી નથી. સિવાય કે તેઓ આ દિવ્યતાનું જતન કરવાના વિચાર કે લાગણી

વ્યક્ત કરવાનું સાધન ખૂબ જ મહાન હાજરી તેમના કરતા વધારે પેલી પાર છે. સિવાય કે જ્યાં સુધી તેઓ પૂજા માટેનું મંદિર બને છે. આ ભગવાન કે જો દેખરેખ રાખનાર ઉપર જીવનના મૂલ્યોનો નહિ. બેમાંથી એક પણ નહિ. માનવી એકાંકી અથવા બહારનો સમાજને તેના અસ્તિત્ત્વ માટે કંઈ પણ સમજ હોય. તેઓ બધી જ રીતે મૃત્યુ પામેલા છે. જો તે આને પોતાના બહારના આકાર વડે લેવામાં આવે તો અને મૂલ્યો અને પ્રકાશમાં તે જે દેખાતા નથી અને તેમને આજ્ઞા પાળવા માટે તેમના પોતાના નિયમોમાં જે તેમને નિયંત્રણમાં રાખે છે.

આ ઘણો જ અઘરો ખ્યાલ છે. મનની અંદર ધ્યાનમાં લેવું ધર્મસ્ય તત્ત્વમ્ નિહિતમ્ ગૃહાયમ્ મહાજનો યેન ગતઃ સા પંથાય ॥ મહાભારતના મહાન માણસો આપણને કહે છે કે અમે જાણતા નથી કે ધર્મ શું છે. ધર્મસ્ય તત્ત્વમ્ નિહિતમ્ ગુહ્યાયમ્ ॥ તે ગુફામાં સંતાયેલો છે. જેમ કે તે હતો, વિસ્મરણના અંધકારમાં – કદાચ આપણા પોતાના હૃદયોની ગુફાની અંદર. સિવાય કે આપણા ઊંડાણમાં આપણા પોતાના હૃદયોમાં ડૂબકી મારીએ. આપણે જાણી શકીશું નહિ, ધર્મ શું છે. આપણા અંતરાત્મા તે ધર્મનો અવાજ છે. તટસ્થ ઊંડાણમાંથી આપણી જાતની અંદરથી અવાજ બોલે છે. તે ધર્મનો અવાજ છે. તે આપણી અંદર બોલે છે. તે આપણી અંદર બોલી શકે છે. અને સર્વસંમતિ પસાર થયેલા અભિપ્રાયનો એકદમ નિપક્ષપાતી રીતે બોલી શકે છે.

અગત્યનો મુદ્દો છે કે ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રકાશમાં જીવનના દુન્યવી મૂલ્યો ખરાબ નથી. આ દુનિયામાં કંઈ પણ ખરાબ નથી જ્યારે તે સાધન તરીકે જોવામાં આવે છે. તે તેની અંદર ઘણો ઊંડો અર્થ ધરાવે છે કે તે ખૂબ મહાન તેના પોતાના બહારના આકારમાં છે. દરેક નામ અને જપ તે સત્ - ચિત્ -આનંદ નું સાધન છે. સત્, ચિત્, આનંદ, નામ, રુપ—આ પાંચે વસ્તુઓ છે કે દુનિયામાં દરેક સ્થળે આપણે જોઈએ છીએ. પંચદશી કહે છે કે આખી દુનિયા અને દરેક વ્યક્તિગત ખાસ કરીને વસ્તુ તે કંઈ પણ નથી. પરંતુ એક પણ વસ્તુ નહિ પરંતુ અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયા, નામ, રુપ નો ગૂંચવાડા ભર્યું છે. પહેલા ત્રણ બ્રહ્મના લક્ષણો છે. બીજા દુનિયાના લક્ષણો છે.

પરંતુ દુનિયા છે. તે ફક્ત નામ અને આકાર છે? બાદ કરતા સત્ - ચિત્ - આનંદ દુનિયા શું છે? ઘડો શું છે. જો તે માટીનો ન હોય તો? જો આપણે તેમાંથી માટી કાઢી નાખીએ. આપણે ઘડાને જોઈ શકીશું નહિ. એ જ પ્રમાણે જો આપણે અસ્તી - ભાતી - પ્રિયા ને કાઢી નાખીએ. સત્, ચિત્ - આનંદ ને કાઢી નાખો, આપણે ત્યાં કંઈ પણ અનુભવી શકીશું નહિ. તે છે કેમ એક સમજ પ્રમાણે દુનિયા એ અસ્તિત્ત્વ વગરની માનવામાં આવે છે. તે ઘડાના અસ્તિત્ત્વની માફક અસ્તિત્ત્વમાં છે અને તે જેવો કે ઘડો અસ્તિત્ત્વમાં નથી તેમ તે અસ્તિત્ત્વમાં નથી. આ એકદમ ઊંચી કક્ષાની કળા વસ્તુ છે. ઘડો અસ્તિત્ત્વમાં નથી, કારણ કે તે માટી છે. આપણે શું ''ફક્ત'' ''ઘડો'' કહીએ તે આપણા મનમાં છે.

તે અસ્તિત્ત્વ ધરાવતો નથી. પરંતુ ઘડો અસ્તિત્ત્વ ધરાવે છે. આપણે તેમાં પાણી ભરીને લાવીએ છીએ. જે આપણે ઘણું સારી રીતે જાણીએ છીએ. આપણે કહી શકતા નથી કે આપણે થોડા કાદવના ટેફા ખરીધ્યા છે. આપણે કહીએ છીએ કે આપણે ઘડો ખરીધ્યો છે. સાથે લાવી નામ - રુપ - પ્રપંચ સાથે અસ્તિ - ભાતી - પ્રિયા સુમેળની સ્થિતિની અંદર – બ્રહ્મ અસ્તિત્ત્વ ધરાવે છે. ચૈતન્ય, બ્રહ્મ અને પરમાનંદ બ્રહ્મ – જીવનનું ડહાપણ છે. એક વ્યક્તિ જે પોતાના ડહાપણથી બેંકનો દેવાળીયો હોય તે નિષ્ફળ થશે. ફક્ત આધ્યાત્મિક અને ધાર્મિક જીવનમાં નહિ પરંતુ ફક્ત એક સામાન્ય દુકાનદાર અથવા કારકુનની અંદર નોકરી કરતો. જે વ્યક્તિ એક ક્ષેત્રમાં નિષ્ફળ થાય છે તે બીજા ક્ષેત્રમાં પણ નિષ્ફળ થાય છે કારણ કે તેનામાં સંજોગોમાં અનુકૂળ થવાની અશક્તિ છે કે તેને નપાસ કરે છે અને તે અશક્તિ ટકી રહે છે. જ્યારે તે જાય છે તેમ છતાં હકીકતે તે તેનો વ્યવસાય બદલે છે.

મુદ્દા ઉપર આવીએ છીએ. ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, ભારતની સાંસ્કૃતિક દૂરંદેશીપણાના પાયા છે. મોક્ષ એ ઈશ્વર જે ધર્મ, અર્થ, કામના સાધન તરીકે પૂજાય છે. જ્યારે દેવની મૂર્તિ ન હોય ત્યારે આપણે મંદિર કહેતા નથી. તે ફક્ત એક સામાન્ય મકાન છે. જીર્ણશીર્ણ ખંડિયેર ઝૂંપડી, મડદુ (શબ) સમજણ વગરનું, જ્યારે મકાનમાં કોઈ પણ રહેતું નથી. આપણને તેની કિંમત નથી. આપણે તેના તરફ નજર સુદ્ધાં પણ ન કરીએ. જ્યારે અર્થ અને કામ જીવનનું દેખીતું મૂલ્ય છે અને મોક્ષ એ જીવનની

વિશ્વવ્યાપક મૂલ્ય છે. ધર્મ એ જીવનના મૂલ્યોનું જોડાણ કરે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે દરેકની કેવી અગત્યતા આપણા જીવનની અંદર છે. કોઈ પણ વસ્તુને પૂરેપૂરી બિન અગત્યની ગણી શકાય નહિ. કારણ કે દરેક વસ્તુ કહેવાતા માનવ જીવનના પૂર્ણતાની સર્વોચ્ચ રચનામાં ભૂમિકા ભજવે છે કે જે અસ્તિત્ત્વની પરિપૂર્ણતાની તરફ વ્યક્તિમત્તાની પ્રગતિ કરે છે. મોક્ષ – કે જે તે ધર્મ, અર્થ, કાળ માંથી જુદું નથી. પરંતુ એ પરિપૂર્ણતા છે. કે તેને ચડિયાતું મેળવી શકાય અને તેઓને અસ્વીકાર કરી શકાતો નથી.

સ્વચ્છંદી અને ચઢિયાતા હોવું આ બે વચ્ચે તફાવત છે. જ્યારે બાળક યુવાન બને છે. તેનું બાળપણ સ્વચ્છંદી હોતું નથી. પરંતુ ચડિયાતું શ્રેષ્ઠ છે. ગમે તે જે કોઈ મૂલ્ય બાળકમાં હાજર હતું. તે યુવાનમાં પણ હાજર હોય છે. પરંતુ યુવાન એ બાળક નથી તે કંઈક જુદી જાતનો હોય છે. બાળક કરતા વધારે સારો ચડિયાતો તેવી જ રીતે મોક્ષ આ જગત નથી, અર્થ નથી, કામ નથી અને કહેવાનો ધર્મ પણ નથી. પરંતુ હજુ સુધી આ બધામાંના એક વધારે આધ્યાત્મિક રીતે હાજર છે – એક અમુક વિશિષ્ટ એકાકી નહિ વસ્તુલક્ષીના આકારમાં, તે કે જે આપણે માન આપીએ છીએ. એક બહારની વસ્તુ તરીકે તેનો સાક્ષાત્કાર વિશ્વવ્યાપક અસ્તિત્ત્વ. આ દુનિયા નકારાત્મક નથી, પરંતુ તે ત્યાં જોવા મળે છે. બધી જ રીતે જુદો જ અનુભવ થાય છે.

આપણે દૃષ્ટિને સુધારવી જોઈએ. વસ્તુઓનો અસ્વીકાર કરવો અથવા અનુભવમાંથી રદ કરવું ન જોઈએ.

મોક્ષ એ ઊંચામાં ઊંચો ધર્મ છે. અને જે રીતે તે ઉત્પન્ન થાય છે. તેની અસર આપણા ઉપયોગી જીવન ઉપર પડી છે. આપણા પવિત્ર ધર્મગ્રંથોનો કહેવાતો ધર્મ આપણું ધર્મશાસ્ત્ર, આપણો સામાજિક કાયદો, વ્યક્તિગત નિયંત્રણ, લોકોની મોટી સંખ્યા શિસ્ત વગેરે આ ઘણું જ રસપ્રદ દૃશ્ય છે. જે આ દુનિયામાં કોઈની પણ અવગણના કરતી નથી, અને હજુ સુધી આ જેવી કે સંપૂર્ણ દુનિયાની અંદર કોઈ પણ વસ્તુને ધ્યાનમાં લેતી નથી. ભારતની અંદર પ્રાચીન સમયના મહાન ગુરુને આવું આશ્ચર્યકારક દૃશ્ય વારસામાં આપવું. જેની તાકાત વડે તેઓએ આ મોક્ષનો કાયદો નીચેની જગ્યાએ લાવ્યા છે. સમાજના અસ્તિત્ત્વ દૈનિક ઉપયોગિતા માટે અને વ્યક્તિગત વર્ણ અને આશ્રમના અમલ વડે તે વિષે આપણે પછીથી કહીશું.

૫.
વર્ણ અને આશ્રમની વ્યવસ્થા

જીવનનું સંપૂર્ણ દૃષ્ટિકોણ ચારેબાજુ જોવાની દૃષ્ટિ, ક્યાંય જુદા ન પાડી શકાય તેવા ભાગનું સ્વરૂપ પૂર્ણતાની ઘણી જ માન્યતા – સમાજ, વ્યક્તિગત, વિશ્વવ્યાપક અને ઈશ્વર. આ ચાર સિદ્ધાંતોનો સરવાળો મુખ્ય વસ્તુઓનું આપણે તેને કહી શકીએ માનવીય યર્થાથ ચિત્ર.

ભારતીય દૃષ્ટિકોણ કક્ષાની પૂર્ણતાને મેળવવાની તરફ હલનચલન કરે છે. ઉત્ક્રાંતિના ક્રમિક શ્રેણીમાં કૂદી પડવાના પ્રયત્ન તેનો કદાપિ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો ન હતો. પરંતુ તે કરતા વધારે વ્યવસ્થિત રીતે પ્રયત્ન પોતાની ફરજો પૂરી કરવા કહેવામાં આવે છે. દરેક ઉત્ક્રાંતિના તબક્કામાં સૌથી નીચેના સ્તરે શક્ય એટલો આકાર લે છે.

મેં આગળ જણાવ્યું તે પ્રમાણે કે આ પૂર્ણતાનું દૃશ્ય માનવીના ચાર વસ્તુલક્ષી માન્યતાનું અસ્તિત્ત્વ પુરુષાર્થની માફક જાણીતો છે – ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ – જે મોટા આદર્શોનો સમાજની સંગઠન પ્રવૃત્તિ અને વહીવટ દ્વારા અમલ કરવામાં આવે છે. સમાજની સંગઠન કરવાની પ્રવૃત્તિ વર્ણવ્યવસ્થામાં આકાર લે છે. અને વ્યક્તિગત શિસ્ત આશ્રમ વ્યવસ્થા આકાર લે છે. આ સમગ્ર જીવનના નિયંત્રણના પ્રખ્યાત વર્ણ અને આશ્રમ ક્રમે છે.

આ દુનિયાના કોઈ પણ વ્યક્તિ સંપૂર્ણ નથી અને કોઈ પણ માણસ સંપૂર્ણ થઈ શકે નહિ. જેવું બધાનું દરેક વ્યક્તિગતનું ધર્મદાન અપૂર્ણ છે. માનવ સમાજ અનેક પેઢીઓ ભેગી મળીને બનેલું વ્યક્તિગત રીતે અપૂર્ણ છે. કોઈ પણ વસ્તુ સંપૂર્ણ કોઈ પણ સ્થળે નથી. માનવીની વ્યક્તિમત્તા જુદા જુદા સ્તરે મિશ્રણ કરેલી છે. અથવા આપણે કહી શકીએ બળ. વ્યક્તિગતનું કહેવાતું સ્તર – શારીરિક, શરીર, પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ અને આત્મા – આ બધા જ દરેકમાં વ્યક્તિગત રીતે આવેલા છે. પરંતુ કોઈ પણ વ્યક્તિમાં સંપૂર્ણ રીતે વિકાસ પામેલા નથી. જો શરીર સંપૂર્ણ હોય છે. મન કદાચ ન હોઈ શકે. જો મન સંપૂર્ણ હોય, શરીર કદાચ ન પણ હોય અને તે રીતે આગળ.

પ્રાચીનનું ડહાપણ એવું હતું કે તેઓએ ગંભીરતાપૂર્વક વિચારીને એક વ્યવસ્થાનો પરિચય કરાવવો કેટલુંક પૂર્ણતાનું સામાજિક વ્યવસ્થાની અંદર બધાને સાથે લાવીને જુદા જુદા ભાગના વ્યક્તિમત્તાની પુષ્ટિ આપવી. વ્યવસ્થાની પદ્ધતિમાં. કે જે પૂર્ણતાને આકાર આપવો. સાંખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનમાં આપણી પાસે પુરુષ અને પ્રકૃત્તિનું સંયુક્ત પ્રખ્યાત દૃષ્ટાંત છે. પુરુષને અપંગ માણસ જેવો ધારવામાં આવે છે. જે જુએ છે. પ્રકૃતિને આંધળા જેવી માનવામાં આવે છે જે ચાલે છે. ધારો કે વ્યક્તિ જે જોઈ શકે છે. પરંતુ તેને પગ નથી. તે વ્યક્તિના ખભા ઉપર બેસે છે. જે જોઈ શકતો નથી. પરંતુ તેને પગ છે. પછી તેનામાં પૂરેપૂરી કાર્યશક્તિ મુકામે (સ્થળે) પહોંચવાની દેખાય છે. આપણે કહી

શકીએ કે બે આંશિક પાસાઓનાં મિશ્રણ દ્વારા સંપૂર્ણ એક વ્યક્તિત્ત્વ બને છે. જે એક સુંદર દૃષ્ટાંત આ મુદ્દો સમજાવવા માટે કે આપણે વર્ણવ્યવસ્થા સાથે જોડાણ કરીએ છીએ.

જે રીતે માનવી સંપૂર્ણ નથી – કોઈ પણ માણસ પૂરેપૂરી રીતે આધ્યાત્મિક નથી. કોઈ પણ માણસ સંપૂર્ણપણે બુદ્ધિશાળી અથવા વિચાર કરવાની શક્તિવાળો નથી. કોઈ પણ માણસ પૂરેપૂરી લાગણીવાળો અથવા સક્રિય નથી. અને કોઈ માણસ હાથ વડે કરેલા કામમાં પૂરેપૂરી રીતે શક્તિશાળી નથી વગેરે – તેઓને જુદા જુદા પક્ષપાતોને ભેગા કરીને સંપૂર્ણતાની અંદર લાવવાની જરૂરિયાત થઈ. સમાજની સુખાકારી માટે તે કંઈક એવી વ્યવસ્થા જેવું. આપો – અને – લો. વેપારને લગતી પ્રવૃત્તિનું ક્ષેત્ર જેવું છે. તે જેની પાસે ચોખા છે, પરંતુ તેને કાપડની જરૂરત છે. તે પોતાના ચોખા એ વ્યક્તિને વેચશે કે જેની પાસે કાપડ છે અને એક વ્યક્તિ જેની પાસે કાપડ છે પરંતુ તેની પાસે ચોખા નથી. તેને કાપડ ચોખા માટે લે-વેચ કરશે. આ માલ માટે, માલ લેવો કે આપવો. આ જૂની સાટા પદ્ધતિ જેવી હતી. દરેક વ્યક્તિને જરૂરિયાત હોય છે. પરંતુ કોઈ વ્યક્તિ પાસે તેમની જરૂરિયાત સમાવવાની ક્ષમતા ન હતી. મારી પાસે જે છે તે બીજા પાસે કદાચ ના પણ હોય, અને બીજાઓની પાસે જે છે, તે મારી પાસે ન પણ હોય. તેથી વ્યવસ્થામાં કે સામાજિક એકતાની ખાતરી આપવી તેથી કે કંઈક સંપૂર્ણ પ્રકારની ધારેલી વસ્તુ ઉત્પન્ન કરવાની આવે. સામાજિક ઢાંચાની સંપૂર્ણતામાં આવે, વર્ણ વ્યવસ્થા

વિચારવામાં આવી હતી તે ઘણી જ ડહાપણ ભરેલી રીતે અપનાવવા જેવી હતી.

વર્ણવ્યવસ્થાનો ખરેખર શું અર્થ સૂચવે છે. આપણી પાસે અણઘડ, કાચી માન્યતા આ વિચારોની છે. આપણે જુદી જુદી જ્ઞાતિઓ વિષે વારંવાર સાંભર્યું છે. જાણીતી જેવી તે બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્ય, શુદ્રો વગેરે જ્યારે તે મૂળભૂત રીતે શુદ્ધ વિચાર કરવાની શક્તિવાળું વૈજ્ઞાનિક સામાજિક મૂલ્યોનું વ્યક્તિગત સંબંધ વિનાનું એક પ્રકારના પોતાના વિશેષ અધિકારને લીધે ધીમે ધીમે બગડવા માંડે છે અને સંભાળ લેવી એ વાંધાજનક છે. જો કોઈ વ્યક્તિ પર ખોટા કામ કરવાનો આરોપ મૂકવામાં આવે તો તેના માટે તે ખરાબ પ્રતિષ્ઠાથી છૂટકારો મેળવવો મુશ્કેલ બનશે અને લોકો તેની પાસેથી ખરાબ વર્તનની અપેક્ષા રાખશે અને તેને ફાંસી આપવાની અપેક્ષા રાખશે. પરંતુ બધાં જ લોકો ખરાબ હોય તે જરૂરી નથી. એ જ પ્રમાણે મૂળ હેતુનું ખોટું અર્થઘટન અને ખોટી રચના હાસ્યાસ્પદ નકલ કરવા જેવું થાય છે — અને તે બાબતમાં દા.ત. દુનિયાના જુદા જુદા ધર્મોમાં છે.

મૂળ પયંગબર અને સ્થાપકો ગુરુઓ હતા — માનવ સ્વરૂપમાં ભગવાનનો અવતાર અને અવતાર જેમને સર્વોચ્ચ વધુ પડતું ચડિયાતું પેલે પારનો પ્રકાશ — જેમણે માનવજાતને શાશ્વત અર્થવાળો દિવ્ય સંદેશો કહ્યો. પરંતુ જ્યારે પયંગબરો એકદમ સંપૂર્ણ રીતે અદૃશ્ય થઈ ગયા અને અવતાર જતો રહ્યો. તેમના અનુયાયીઓએ જેઓએ ખોટું અર્થઘટન ખોટી રજૂઆત કરવી

અને વ્યક્તિની શ્રદ્ધા - આસ્થા એકબીજાથી કાપી નાખ્યા. આથી પયંગબરની ખરી ઈચ્છા અથવા અવતાર ખોવાઈ ગયો અને આપણી પાસે ફક્ત યુદ્ધ કરવાની પ્રવૃત્તિ ધર્મોની વચ્ચે શ્રદ્ધા, આસ્થા જેવી વસ્તુ વર્ણવ્યવસ્થાના મૂળ બન્યા હતા.

વ્યાકરણની સમજણ પ્રમાણે ''વર્ણ'' શબ્દનો વાસ્તવિક અર્થ રંગ થતો નથી. તેનો અર્થ રંગ કે જે તત્ત્વજ્ઞાન અથવા આધ્યાત્મિક રીતે વિશિષ્ટ લક્ષણ કહેવાતા પ્રકૃતિનો ગુણ —સત્ત્વ, રાજસ અને તમસ. આ ત્રણ પ્રકૃતિની સંપત્તિનો પાયો છે અથવા આધાર. પાયો જેને આપણે જાણીએ છીએ જેવા કે રંગો છે. તેનો અર્થ ચામડીનો રંગ થતો નથી. જેમ કે તેનો કેટલીક વખત ખોટી રીતે વિચારવામાં આવે છે. તે રંગ છે. કેટલીક વિશિષ્ટતાની અંદર અમુક ખાસ વ્યક્તિગત રીતે સંપત્તિ વધારે ચડિયાતી હોય છે — કેટલો વધારે સત્ત્વ, કેટલો વધારે રાજસ, કેટલો વધારે તમસ. વ્યક્તિમાં અહીંયા કેટલો છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ પૂરેપૂરી રીતે સાત્ત્વિક હોઈ શકે. પૂરેપૂરી રાજસિક અથવા પૂરેપૂરી તામસિક. દરેક ગુણના કેટલાંક ટકા હોય છે. જુદા જુદા પ્રમાણમાં જુદા જુદા વ્યક્તિઓમાં હોય છે.

વ્યક્તિઓના સમૂહ જેમને સત્ત્વના વધારેમાં વધારે પ્રમાણમાં ઊંડો વિચાર કરવાની ક્ષમતા હોય છે. તેવા બધા વ્યક્તિઓ જેઓ વધારે સારી રીતે વિચારી શકે. ઉચ્ચ કારણસર અમુક સમય વસ્તુઓની પાછળ તે કરતા પેલા બીજાથી ચડિયાતા રાજસિક અથવા તામસિક. તેથી આવો જ કિસ્સો બીજી સંપત્તિ સાથે છે.

રાજસ અને તામસ. રાજસનું વલણ દરેક વસ્તુમાં સક્રિય હોય છે અને શક્તિશાળી પ્રવૃત્તિ તરફ ધ્યાન રાખે છે. તામસ એ ઘણો ભારે, ઘટ્ટ અને સ્થિર છે. તે રાજસ ની માફક સ્થાન પરિવર્તન કરતો નથી અને સત્ત્વ ની માફક વિચારી શકતો નથી.

સમાજને ઘણા પ્રકારની જરૂરિયાતો હોય છે અને આપણે આગળ જોયું કે અમુક વ્યક્તિગત લોકો સમાજની રચના કરે છે. માનવીની જે કંઈ જરૂરિયાતો હોય તે સમાજની પણ જરૂરિયાત હોય છે. આથી કહી શકીએ કે આપણને ભૂખ અને તરસ હોય છે. અને સમાજની અંદર દરેકને હોય છે. આ એક મુશ્કેલી છે – ઉત્કટ ઈચ્છાને શાંત પાડવી આપણી ભૂખ, આપણી તરસ છિપાવવી અને કપડા પહેરવા. એ કારણે આપણે પણ આપવા - લેવાની જરૂરિયાત ઉભી થઈ. કારણ કે દરેકને કંઈક જોઈએ છે. મેં વહીવટના સિદ્ધાંતો ઉપર ઘણું કરીને નાની વિગત આપી છે. ઘણુ કરીને રાજકીય વિજ્ઞાનની વ્યવસ્થાની લગભગ હદમાં હોવાની. કે જે કંઈક વહીવટને લગતી વ્યવસ્થાના મૂળ વિશે આપણને કહે છે – સમાજની અંદર સંગઠન કરવાની પ્રવૃત્તિની જરૂરિયાત માટે લોકો કેવી લાગણી અનુભવે છે કે તેઓને સિદ્ધાંતો વડે રાજ્ય કરવું છે. કાયદો અથવા નિયમો. કારણ કે વ્યક્તિગત રીતે એકાંતમાં ખાસ કરીને અહીંયા અને ત્યાં વિખરાયેલા છે – અને તે દુનિયાની અંદર કંઈ જ દેખાતું નથી કે જે તેઓને બધાને સંગઠનની રીતે ભેગા કરી શકે.

કેવી રીતે બે વ્યક્તિઓ સાથે આવી શકે સિવાય કે તેમની વચ્ચે કંઈક બધાનું સહિયારું હોય? પરંતુ અમુક વ્યક્તિગત વચ્ચે શું બધાનું સહિયારું હોય? આપણે કંઈક સહિયારું જોતા નથી. દરેક વ્યક્તિ સંપૂર્ણપણે ઘણી બધી બાબતમાં સ્વતંત્ર છે. આ ઘણું જ વહેલું શોધી કાઢવામાં આવ્યું હતું કે આ સ્વતંત્રતાનું વલણ વ્યક્તિઓને નુકસાન કરતા છે. એક વ્યક્તિ સંપૂર્ણપણે સ્વતંત્ર ન હોય સિવાય કે એક વ્યક્તિ પણ પૂરેપૂરી રીતે સંપૂર્ણ પરિપૂર્ણ હોય. એક ખામીવાળો વ્યક્તિ સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર ન હોઈ શકે અને જેમ કે કોઈ પણ આ દુનિયામાં સંપૂર્ણ કોઈ પણ સ્વતંત્ર થઈ શકે નહિ.

આમ બીજાઓ પર નિર્ભર રહેવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. અને નિર્ભરતાની જરૂરિયાત લોકો વચ્ચેના સંબંધની એક એવી વ્યવસ્થાની માંગ કરે છે. જે આપણને વ્યક્તિઓના સંચાલનની વ્યવસ્થા પર આધારિત બનાવે છે. અને કાયદો શું છે, પરંતુ નિયમ આપણને કહે છે. વ્યક્તિગત રીતે કેવી રીતે સંચાલન કરવું? આં પણ જરૂરી હતું.

પરંતુ આ વહીવટની રીત અથવા સંગઠનની વ્યવસ્થાની પાછળ વિવેક બુદ્ધિવાળુ એ ઘણું જ અગત્યનું છે. ગમે તે જે કોઈ તે સંગઠન કરવાની પ્રવૃત્તિ હોય – અથવા નહિ વહીવટને લગતું. આર્થિક અથવા કોઈ પણ બીજું દરેક કાર્ય વિચારો વડે આગળ આવે છે. આપણે સક્રિય રીતે કૂદી પડી શકીએ નહિ. તે પગલાના વિચાર કર્યા વગર ગુણ દોષ જાણ્યા વગર કારણ કે વિચાર એ

વસ્તુનું ઘડતર છે. કે આપણે દરેક કાર્ય કરવાની રીતને અમલમાં મૂકીએ એ પહેલા ઘણી સારી શરૂઆત કરીએ છીએ.

આમ વર્ણવ્યવસ્થાના બી વાવવામાં આવ્યા હતા. એવું વિચાર કરનારા લોકો અથવા લોકોના પ્રકાર બુદ્ધિવાળા તેઓએ ફાળો આપ્યો. તેમના જ્ઞાનની શક્તિ દ્વારા તે હેતુ માટે હિતકારક ઉત્ક્રાંતિ. અને સમાજના વિકાસ માટે તેઓએ સંપૂર્ણપણે, બીજા આ જુસ્સાદાર કામ કરશે. તેમની પોતાની હોંશિયારી, આવડત, સંગઠન કરવાની વ્યવસ્થા જાળવી રાખીને અથવા વ્યવસ્થા. બીજા લોકો ત્રીજી રીતે મદદ કરશે, પોષણના આર્થિક સાધનો આપીને અને એવા લોકો પણ હશે કે તેઓ સમાજના મોટા ભવ્ય મકાનના સ્તંભ જેવું કાર્ય કરશે. આખા ચિત્રના પગ મૂકવાની બાજટ માનવીય સંગઠન કરવાની પ્રવૃત્તિ કહેવાશે. તે આપણને કામ કરતા લોકોની જરૂર છે. આપણે લોકો જોઈએ છે. પોષણના સાધનો જાણીતી પ્રક્રિયા છે. આર્થિક રીતે પૂરું પાડતા હતા. સંગઠન કરવાની પ્રવૃત્તિ અને વહીવટ કરવાની પ્રવૃત્તિ તે પણ જરૂરી છે. અને તે છે, બધાની ઉપર વિચાર કરવાની જરૂરિયાત એ કારણે, બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શુદ્રો સમાજના લોકોના પ્રકારમાં તેઓ સર્વોચ્ચ નથી. અથવા ઉતરતા નથી. આ ઘણું જ નબળું અર્થઘટન છે. મૂળભૂત રીતે સારી હેતુવાળી વ્યવસ્થાની હાસ્યજનક નકલ છે.

આપણે ઘણી જ સારી રીતે જાણીએ છીએ. આ વ્યવસ્થાના સંગઠન ઉપર ઋગ્વેદના પુરુષ સુક્તમાં સ્પર્શ કરે છે. બ્રહ્મનોસ્ય

मुखमसीद राजन्यह क्रिटह उरु तडस्य यद वैश्ययाहे पादभयगी शुद्र अजायत । માનસિક છાપ કે આપણને વેદના પુરુષ સુક્તમાં તે દૃષ્ટાંત રૂપ ઘણી જ અગત્યની અર્થ સૂચકતા આ વ્યવસ્થાની પાછળ છૂપાયેલી છે. અર્થાત્ લોકોની શારીરિક કે ઈન્દ્રિયને લગતી પ્રતિષ્ઠા છે. જેવા કે માનવીય શરીર તે એક જૈવિક સંપૂર્ણપણે છે. સમાજ પણ તેના જેવો જ ધારવામાં આવે છે. આ શરીરને બે પગ દ્વારા ટેકો મળે કે જેનાથી તે જમીન ઉપર અડગ ઊભો રહી શકે છે અને બંને પગ મુખ્ય ધડ સાથે સાથળ દ્વારા જોડાયેલા છે અને એકલું ધડ (માથું, હાથ, પગ સિવાયનો ભાગ) છે. આખું શરીર અને મન દ્વારા ડહાપણવાળા વિચારોને બોલવા માટે અવાજ છે કે આ બધામાં સહકારવાળું કાર્ય સંગઠનમાં થાય છે. માનવીની વ્યક્તિમત્તા દરેક વ્યક્તિને જાણીતી છે અને આપણા શરીરના કોઈ પણ પગ કે હાથની સંભાળમાં આપણે પક્ષપાત અને પોતાની માનીતી વ્યક્તિ કે જૂથનો પક્ષપાત કરી શકીએ નહિ કે આવું ધારવું અયોગ્ય છે. કે બે પગ માથા કરતા હૃદય, ધડ અને બે હાથ વગેરે ઊતરતી કક્ષાના છે.

કુટુંબમાં કોઈ પણ બાળક બિન અગત્યનું નથી. જો કે જુદા જુદા સ્વાભાવિક વલણ, તે કુટુંબના બાળકોની અંદર જોવામાં આવે છે. અમુક સમય માટે ''ઊંચુ'' અને ''નીચું'' કંઈ પણ કોઈ પણ જાતનું આ દુનિયાની અંદર છે. તે તદ્દન મૂર્ખામી ભરેલું વાહિયાત વિચારવાનું છે. કારણ કે સંગઠન કરવાની કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિનો હેતુ, શારીરિક, શરીરના પોતાના સંગઠન

કરવાની પ્રવૃત્તિનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. ઝીણવટ અને ચોકસાઈથી વ્યાખ્યા કરવી શ્રેષ્ઠત્ત્વ અથવા નિમ્ન સ્તરનું શરીરનો કોઈ પણ ભાગનું અમુક પાસુ, પરંતુ મેળવવા માટે સામુહિક બળનું ધ્યાન એકાગ્ર કરવું અને સહકાર તે તેની પાછળ છે. આ દેખાતા એકલા હાથ કે પગના અવયવો પૂરેપૂરા હેતુ માટે ચડિયાતા તેમની જાતે જ શ્રેષ્ઠ છે.

પગ પોતાના માટે ચાલતા નથી. પગને ચાલવાથી શું લાભ છે? પગ કહી શકે છે, ''મારે કેમ ચાલવું જોઈએ? હું કંઈ મેળવતો નથી.'' વિચાર કરવાથી મગજ શું મેળવે છે? મજબૂત રીતે પકડવાથી બે હાથ શું મેળવે છે? જો આપણે દરેક વસ્તુ જુદી જુદી લઈએ તેના કાર્યની અંદર જરા પણ મહત્ત્વ ન રહે. ફક્ત અમુક સમય ઊંચા ચડિયાતા શ્રેષ્ઠ, હેતુ માટે કાર્ય મહત્ત્વનું થાય છે. એક મશીન (યંત્ર) પોતાની જાત માટે કામ કરતું નથી. મશીનને ચાલવાથી તેને શું ફાયદો થાય છે. તેનું ચાલવું મહત્ત્વનું. તેના ચાલવાના પરિણામથી તે ઉત્પાદન કરે છે. મશીનનું ઉત્પાદન એ મશીનની બહારનો ઉત્કટ હેતુ છે.

શરીરના હાથ કે પગના અવયવ કામ કરે છે તે કારણ નહિ કે તેની પોતાની રીતે કામ અર્થસૂચક મહત્ત્વનું જાતે સ્વતંત્ર રીતે જોવામાં આવે છે. પરંતુ કારણ કે ચડિયાતું શ્રેષ્ઠ અર્થવાળું છે. કે જે તે આખા વ્યક્તિનો નિભાવ કરે છે. વ્યક્તિનું ભરણપોષણ ચડીયાતું હેતુ શરીરના એકલા હાથ કે પગ તેની પાછળ કામ કરે છે. એ જ પ્રમાણે કોઈ પણ વ્યક્તિગત કામ ન કરી શકે અથવા

કામ કરશે પોતાની જાતને માટે કામ કરશે. નહિતર દરેક વ્યક્તિ કચવાટ કરશે.'' મારે જ કેમ કામ કરવું જોઈએ.'' – તેના જેવું આ દિવસોમાં વારંવાર બને છે. લોકો શ્રમની મહત્તા સમજતા નથી. અર્થ અથવા કામનું મહત્ત્વ, જેવા કે એક વ્યક્તિ જાણી ન શકે કે પગ કેમ ચાલે છે તેનું ચાલવાનું બિનજરૂરી અને અર્થ વગરનું છે. પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કેમ તે ચાલે છે. તેનો પોતાની જાતનો હેતુની બહાર છે.

તેવી જ રીતે જ્યારે આપણે કામ કરીએ છીએ ત્યારે આપણે કામની બહારના હેતુ માટે કામ કરીએ છીએ. આ કર્મ યોગનો જુસ્સો છે. જો આપણે માનવીના શરીરના હાડપિંજર હલનચલન ફક્ત કામગીરી જોઈશું અથવા કોઈ પણ એકલા હેતુ માટે વ્યક્તિગત આવેશ પછી તે દેખાય છે. અર્થ વગરના હાસ્યાસ્પદ, નિર્લોભીની કળા, શરીર જે પ્રમાણે કામ કરે છે તે રીતે તે ઘણું જાણવું જરૂરી છે. કેવું અદ્‌ભુત યંત્ર રચના. કેવી રીતે નિઃસ્વાર્થી રીતે દરેક કોષ કામ કરે છે. શેને માટે?

કોઈ જાણતું નથી શા માટે હૃદયે પંપ દ્વારા લોહીને ખેંચીને ફરતું રાખવું જોઈએ. તેમાંથી તેને શું ફાયદો છે? કોઈ જાણતું નથી. ફેફસાએ શા માટે શ્વાસ લેવો જોઈએ. તેઓ શું મેળવે છે? કશું નહિ કોઈ પણ કંઈ પણ વસ્તુ મેળવતા નથી. પરંતુ પછી આપણે કહી ન શકીએ કે, ''જો હું કંઈ પણ મેળવતો નથી, તો મારે શા માટે કામ કરવું જોઈએ?'' આ ખરેખર આશ્ચર્ય અને અણધારી ઘટના છે કે દરેક કાર્યની પાછળ ફાયદાનો હેતુ હોય

છે. ભગવદ્‌ગીતા એ કંઈ જ નહિ પરંતુ આ સ્વાર્થી દૃષ્ટિકોણ, સ્વાર્થનો વિકાસને કાપી નાખવાનો પ્રયાસ છે. જે દરેક કાર્યની પાછળ દૂરવર્તી હેતુ જોવા મળે છે અને જરૂરિયાત હોવી કે પરિણામે તેના ફળ જલદીથી ઉત્પન્ન કરવા.

સમાજની રચના એ મકાનની પાલક માંચડો છે. જેવો તે હતો, સમાજ દ્વારા તે મેળવનાના હેતુ માટે ઊભો કરવામાં આવ્યો હતો. અને સમાજના બહારના આકાર માટે ચડિયાતું છે. આપણે અસ્તિત્વ હોતા નથી. આપણી પોતાની જાતને માટે હેતુ માટે આપણે હયાત છીએ તે આપણી પોતાની બહાર છે અને જે રીતે વધારે તે રીતે અંદર હું મારી પોતાની જાતે સ્વતંત્ર રીતે અથવા તમે તમારી જાતે અલગ રીતે આ સર્વોચ્ચ હેતુને પ્રાપ્ત કરવા મોટે ભાગે પડતી જરૂરિયાત પૂરતી નથી. આપણે બધા સમૂહની અંદર એક બીજાની સાથે સાથે આવીએ છીએ. એક જૂથમાં, જુસ્સાથી અને ઉત્તરોત્તર ઉમેરો થઈને વધતી અસર જે હેતુને મેળવી શકશે.

સંગઠનનો હેતુ શું છે? આપણે કેમ સમાજનું કોઈ પણ પ્રકારનું સંગઠન હોવું જોઈએ બધી રીતે? કેમ કોઈ પણ વ્યક્તિ તેને જે કરવું હોય તે કરી શકતો નથી. ગમે તેમ કરી શકે છે? તેનું કારણ એ છે. ઉત્પાદન ખૂબ નાનું, અસમર્થ, નબળું મહત્ત્વના ભાગ વગરનું અને બિનમહત્ત્વનું છે. જ્યારે આપણે એક બીજાની સાથે સાથે સમૂહમાં આવીએ, આપણી પાસે વધારે તફાવત હોય છે. એ કારણે મોટી સફળતા મેળવવા માટેની તક છે. આપણે એક

વખત ફરી વાર ફરી ફરીને કહેવા માટે છે કે વર્ણની વ્યવસ્થા તે વ્યક્તિની ઊંચ અને નીચનું વર્ગીકરણ નથી. તેનો અર્થ એ નથી કે બ્રાહ્મણ શુદ્રનું અપમાન કરી શકે, કારણ કે તે એના જેવું છે કે માથુ પગનું અપમાન કરે – કે જે તદ્દન મૂર્ખામી ભરેલું છે.

પરંતુ માણસ એ માણસ છે. આપણે તેને બીજું કંઈ કહી શકીએ નહિ. તેને તેની પોતાની નબળાઈઓ છે. સ્વાર્થીપણું એ બેકાબુ છે અને ગમે તેટલો વધારે આપણે ઊંચી પદવીએ પહોંચાડવા પ્રયત્ન કરીશું તે તેનું માથુ ઊંચુ કરશે. એક દિવસ અથવા બીજા દિવસે એટલે તે આજે નહિ તો કાલે વિરોધ કરશે. વિચિત્ર સ્વાર્થીપણું શ્રેષ્ઠ સોદો કરવા માટે પ્રયત્ન કરશે અને જેટલું વધારેમાં વધારે તેની અંદર જરૂરિયાત અથવા માનવીના ચડિયાતા લક્ષણો વ્યક્તિગત રીતે અહંકારની યોજના કરવી. કેટલાક આકારમાં અથવા બીજા, તેમજ આ નાની સગવડતા – આપણે તેને સુવિધાઓ કહીએ અને સાચી નહિ – પોતે પોતાની તાકાત સમાજની સુખાકારી માટે એ શરતે વહેંચશે કે તેમાંથી તે લાભ લઈ શકે અને એક જે પોતે જાતે બ્રાહ્મણ પોતાની જાતને ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા શુદ્ર કરતા ઊંચા માને છે. આમ તે છે કે આપણે તે સાધનનો દુરઉપયોગ કરીએ છીએ કે તે આપણી સુખાકારી માટે આપણને પૂરું પાડવામાં આવ્યું હતું.

પહેલા આપણા પ્રયત્ન પહેલા આખા વિશ્વસંબંધી એકીકરણ અને દિવ્ય એકીકરણ, સામાજિક એકીકરણ અને વ્યક્તિગત એકીકરણ સંપૂર્ણ જરૂરી છે. જેમ મેં દર્શાવ્યું આપણા કામના ચાર

પાસા છે – સમાજ, વ્યક્તિગત, અખિલ સૃષ્ટિ અને ભગવાન – અને દરેક વ્યક્તિ સરખા જ અગત્યના છે. આપણે આગળ વધવાનું છે. એકમાંથી બીજામાં ધીમે ધીમે, વાસ્તવિક રીતે. આ તે છે યોગની વ્યવસ્થા તરીકે જાણીતી છે. સંપૂર્ણ ભારતીય સંસ્કૃતિ એ જરાય નહિ પરંતુ વિશાળ યોગ છે. જો આપણે તેને એ પ્રમાણે કહી શકીએ કે આપણી દરેક પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ બદલવું, દરેક પ્રવૃત્તિ આધ્યાત્મિક ભાગમાં, પ્રાચીન ભારતના ગુરુઓએ પ્રયત્ન કર્યો. તેઓ કંઈ પણ જોઈ શકતા ન હતા. પરંતુ તે કોઈ પણ સ્થળે આ હેતુ સાથે તે રીતનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો કે જો કે જીવનની સામાન્ય કોટિની કંટાળાજનક પ્રવૃત્તિઓ માનવસમાજની મધ્યભાગની અંદર તેને ઉચ્ચ હેતુવાળા પૂજા આરાધના ભાવમાં રૂપાંતર કરવું. આપણે કહેવું જોઈએ કે સર્વોચ્ચ લક્ષને મેળવવા માટે.

માનવી પોતાની જાત માટે જીવતો નથી. કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાની જાત માટે અથવા તેણીની જાત માટે જીવતો નથી. અને કોઈ પણ તેના માટે જીવતું નથી. દરેક વસ્તુ કોઈ બીજી વસ્તુ માટે જીવે છે. આખા વિશ્વસંબંધી અંતઃપ્રેરણા વધારે ઊંચા ઉત્ક્રાંતિવાળા તરફ મેળવવાની છે અને આપણે વહેંચણી કરવાની છે. આપણે જે પરિસ્થિતિ નીચે મૂકાયા છીએ આપણે ગમે તે કરી શકીએ. વધારે સારા દિવસના જોવાના તરફ અને વધારે સારો પ્રકાશ ઉત્ક્રાંતિની પ્રવૃત્તિની રીત વડે અથવા હલનચલન દ્વારા.

આ સમયથી વર્ણવ્યવસ્થાના રચનાની મનમાં કલ્પના કરવી. અખિલ વિશ્વની પોતાની જાતે ઉત્ક્રાંતિની વ્યવસ્થામાં ભાગ લે છે.

તે પૂરતું નથી. જો આપણી પાસે વ્યક્તિગત રીતે સંગઠનનું માળખું હોઈ શકે. વ્યક્તિગત રીતે તે ઘણું જ શક્તિશાળી હોવું જોઈએ. અને તેથી પ્રાચીન નિષ્ણાત વ્યક્તિ વ્યક્તિગત રીતે શિસ્તની જરૂરિયાત ભૂલી ગયા નહિ. સૂકા વાંસનો થાંભલા જેવો સમાજની જરાય જરૂરિયાત ન હતી. તેઓ જીવનશક્તિ, તાકાત અને ક્ષમતા હોવી જ જોઈએ. વ્યક્તિગત રીતે થોડી વધારે ક્ષમતા સમાજના બળમાં પણ વધારે શક્તિ જો તે ફક્ત સ્પષ્ટ વિચાર કરવાની શક્તિ વિનાનું વ્યક્તિઓનો બનેલો હજારોનો સમૂહ હોય. સમાજની ઉત્પાદન શું હશે? તેમાં ગૂંચવી નાખશે. આ છે કેમ પ્રાચીન સમયના સુધરેલા રાષ્ટ્રો વિચારશે કે તંદુરસ્તી ખડતલ, સારો-કેળવાયેલો અને ઊંચા આદર્શવાળો વ્યક્તિઓ પૂર્ણ માનવસમાજની રચના માટે ઘણા જ જરૂરી છે. રામરાજ્યના આના સિવાય બીજું શું હતું કે આપણે તેનાં સ્વપ્ન સેવીએ છીએ? તે કંઈજ વસ્તુ નથી પરંતુ આ પૂર્ણતાના વ્યક્તિગત સમાજ વિચારસરણી જેવી કે સ્થિતિમાં કે જે જોડાયેલો છે કે તેઓને કોઈ પણ પ્રકારની બહારની જબરદસ્તી અથવા તાકાત જે તેમનું શાસન કરી શકે તેની જરૂર નથી. આવો તેમનો મહાન આદર્શ હતો.

હમણાં જ્યારે તે સમાજની અંદર વ્યક્તિગત તરીકે વ્યવસ્થિત કરવું જરૂરી છે. કારણ કે ખાસ કરીને સ્થાયી આવકના વ્યક્તિગત રીતે જુદી જાતનું તે એ પણ જરૂરી છે. કે એક જ

વખતે તે જોવું કે અમુક વ્યક્તિઓ પોતાની જાતે જ શિસ્તમાં છે અને મળતા સંજોગોમાં નીચે પૂરેપૂરુ શક્ય એટલું પ્રસારવું. આ સંપૂર્ણ વ્યક્તિગત પ્રયત્ન દ્વારા આશ્રમ વ્યવસ્થા પદ્ધતિ તરીકે તે જાણીતો છે. તેનો અર્થ મકાન થતો નથી. જેમ કે શિવાનંદ આશ્રમ. તે જીવનનો તબક્કો છે. જેના લીધે જ એક વ્યક્તિએ તેમાંથી પસાર થવાનું શિક્ષણ સંબંધી કારકિર્દી અને તાલીમની પ્રક્રિયા, જેના વડે શક્તિ અથવા બળની વ્યક્તિગતની સંવાદિતા હેતુ માટે કે જેના માટે તેઓ પૂર્વયોજિત છે. બાળક ધીમે ધીમે મોટું થઈ પુખ્યવયનું થાય છે અને મનમાં પરિપકવતા થાય છે.

ચાર આશ્રમો છે. જેમ તેમજ વર્ણો પણ ચાર છે. જ્યારે આ ચાર વર્ણો – બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર – બનાવે છે. આધ્યાત્મિક રાજકીય આર્થિક અને આશ્રમો – માનવીય સમાજની સંપૂર્ણ પાસાની માહિતી આપનારું પુસ્તક - બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, સંન્યાસ – બીજી જ વ્યવસ્થાની સંપૂર્ણપણે રચના કરે છે કે જે વ્યક્તિગત પૂર્ણતાને મેળવવાના તરફ છે.

જ્યારે આપણે આ દુનિયાની અંદર જન્મ્યા છીએ. આપણે છોડને અંકુર ફૂટવા જેવા છીએ કે જે આપણે હજુ સુધી ફૂલની માફક ખીલ્યા નથી. બાળક ઉપર દુનિયાની લાગણીની સજ્જડ અસર થતી નથી કારણ કે મન હજુ સુધી પૂરતું ખુલ્લું કે છૂટવાળું થયું નથી. બહારની દુનિયાની ઊંડી છાપ કે અસર થઈ નથી. તે ધીમે ધીમે મોટું થાય છે. વહેવારું દૃષ્ટિથી અશિક્ષિત શારીરિક વ્યક્તિગત રીતે બાળકના નિશ્ચિત સમય પહેલા તબક્કામાં ફક્ત

શરીર હોય છે અને બીજું કંઈ હોતું નથી. પહેલા માનવ શરીરનો આકાર દેખાય છે. તે આકાર વગરના સમૂહનો પ્રકાર રહે છે. તે કંઈ જ નથી પરંતુ તે શરીર છે. બધા જ વાસ્તવિક રીતે હેતુઓ માટે આકાર વગરના જથ્થાને આકાર આપવામાં આવે છે. કુદરતી પદ્ધતિ દ્વારા અને જ્યારે બાળકનો આકાર માનવામાં આવે છે. હજુ સુધી રહે છે. ફક્ત શારીરિક સંગઠન જેવા કે નાનો છોડ એક નવું જન્મેલું બાળક એ નાના છોડ જેવું હોય છે. તેનામાં જીવન હોય છે. શંકા નથી, પરંતુ તે એક છોડની માફક વિચારી શકે છે અથવા વૃક્ષની માફક વિચારી શકે છે. તેના મનમાં વધારે ઘનિષ્ઠ રીતે કાર્ય કરવાની ક્ષમતા હોતી નથી.

વ્યક્તિગત વિકાસના તબક્કા કેટલીક વખત વિષ્ણુના જુદા જુદા અવતારો સાથે સરખાવી શકાય છે – મત્સ્ય, કુર્મ, વરાહ વગેરે. આની સાથે પણ કેટલુંક ઉત્ક્રાંતિનું મહત્ત્વ પાછળ છૂપાયેલું છે. ક્રમિક ફેરફાર. આ અવતારોની હકીકત. તેઓ ઘણા જ નીચેથી શરૂઆત કરે છે. જ્યારે આપણે ફક્ત થોડા હોમો સેપિયન્સ સાથે ઉભય જીવી પ્રાણીઓ જેવા છીએ. અથવા માનવજાતના લક્ષણો જેવા, પરંતુ તેમાંથી આપણે ધીમે ધીમે સામેલ થઈએ છીએ. પૂર્ણની અંદર અથવા સર્વાગ સુંદર અવતાર. તેને જેમ કહેવાય છે. તે કંઈ જ નથી, પરંતુ જ્ઞાનની સમાપ્તિ છે. જ્યાં વિસ્તરણ એ તર્કસંગત સંપૂર્ણતા સાથે પ્રાપ્ત કરે છે. તે ટોચ (શિખર) ઉપર પહોંચે છે.

શિક્ષણ સંબંધી પ્રક્રિયા આશ્રમ ધર્મનો આકાર લે છે. આશ્રમ ધર્મને શું કહેવાય છે, તે કંઈ જ નહિ. પરંતુ શાળાની અંદર કેળવણીની પ્રક્રિયા, અને આપણા મહાન પરાક્રમી પુરુષોએ વિદ્યાર્થીના સમય જેવું આખા જીવનનું ભૂતકાળમાં મનમાં ચિત્ર ઉભુ કર્યું. આપણે જન્મથી મૃત્યુ સુધી વિદ્યાર્થીઓ છીએ. આ દશવિ છે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદની અંદર આના ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. દા.ત. આપણા જીવનની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ શાળામાં આપણી તાલીમના ભાગરૂપે કેળવણી જેને જીવન કહેવાય છે.

આપણે ધીમે ધીમે ભણેલા આપણા વ્યક્તિત્ત્વના અનુરૂપ વડે સાચા બહારના અમુક સ્તરે આપણી વ્યક્તિમત્તા કે જે આશ્રમ વ્યવસ્થા દ્વારા ખાસ કરીને ગણતરીમાં લીધેલી છે. આપણી પાસે વ્યક્તિત્ત્વનું સ્તર છે. આપણે આ ઘણી સારી રીતે યાદ રાખવાનું આપણે શારીરિક શરીર છીએ. પરંતુ આપણે પણ છીએ તે જ સમયે જીવનોપયોગી બળ, આપણે મન છીએ અને આપણી પાસે બુદ્ધિ અને આત્મા છે. આપણે કંઈક કરવા માટે શક્તિમાન થવું. આપણી વ્યક્તિમત્તાના આ બધા દરેક સ્તરે ફૂલની માફક ખીલવું. સંપૂર્ણતામાં પૂરેપૂરા ખીલવું – ફરી વખત મહત્ત્વ આપીને નહિ. તેઓની અંદર શ્રેષ્ઠત્ત્વ અથવા નિમ્નત્ત્વ, પરંતુ તેમના દરેક તબક્કે પોતાનું લેણું આપીને અને દરેક તબક્કે ધ્યાન રાખીને કેળવણીની પ્રક્રિયા માટે જરૂરી પગલા લેવા હું ઉલ્લેખ કરું છું કે ચાર વ્યવસ્થા – બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર - તેનો અર્થ શ્રેષ્ઠત્ત્વ

અને નિમ્નત્ત્વની વ્યવસ્થા નથી. તે કેળવણીના જુદા જુદા તબક્કાના જેવી છે. એક નાનો છોકરો પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસ કરે છે. તેને જે કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો હોય તેના કરતાં તેને નીમ્ન માનવામાં ન આવે, કારણ કે આનાથી વસ્તુઓ પ્રત્યે નબળી રીતે જોવામાં આવે છે. તે કોઈ પણ રીતે નીમ્ન નથી. જો કે તે પ્રાથમિક શાળામાં ભણે છે. કારણ કે તે હજુ સુધી બીજા બધા વિદ્યાર્થીઓની માફક તે સ્તરે પહોંચ્યો નથી. આથી કોઈ વ્યક્તિ કેળવણીના એક સ્તરે હોય અથવા પૂર્ણતાના તબક્કે અને બીજો કોઈ પણ બીજી રીતે, તેને લાગુ પડતું નથી કે એકને બીજા કરતાં તેના ઉપર કોઈ પણ જાતનો હક છે. આ બધા જ પ્રસંગોમાં થતું નથી. આ ચાર વ્યવસ્થાનો ફક્ત અર્થ એ છે કે દરેક વ્યક્તિ માટે જરૂરી છે કે દરેક હાજર વ્યક્તિમાં મનમાં રાખવાનું છે. પૂર્ણતાના સિદ્ધાંતો, દરેકે વ્યક્તિગત રીતે — અને ફરી વાર મદદરૂપ થવાની ઈચ્છા અને સાથ સહકાર. એક વ્યક્તિ જેની પાસે વધારે જ્ઞાન છે. તેને તે જ્ઞાન બીજાને જણાવવું જેની પાસે ઓછું જ્ઞાન છે.

જીવનના આ તબક્કાઓને આશ્રમ કહેવામાં આવે છે. તેઓએ કંઈ કરવા માટે શક્તિમાન થવું. આપણી વ્યક્તિમત્તાને પૂર્ણ રીતે સંપૂર્ણ વિકસાવવી કે જે ઊંચી કક્ષાએ પહોંચેલો છે. તેને વધારે જ્ઞાન આપવું. શરૂઆતમાં આપણે પ્રયત્ન કર્યો. ભૌતિક શરીર ઘણું જ બળવાન બનાવવા અને આપણી જાતે જ તેમાંથી મુક્ત થવું તે ઘણું જ અઘરું કાર્ય છે પરંતુ આને માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. શરીરને જોઈતો ખોરાક ખવડાવવામાં

આવે છે. શંકા નથી પરંતુ તે પણ શિસ્તબદ્ધ છે. તે એક આખલા (બળદ) જેવો છે. જો તેની યોગ્ય દેખરેખ ન રાખીએ તો તે જંગલી થઈ જાય છે. અથવા શિસ્ત વગરનો આખલો. તે એક સારું સાધન થઈ શકે છે. આ આખી જીવનની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા જેના ઉપર આપણે વજન લઈ જઈ શકીએ.

ગુરુ અને શિષ્યના સંબંધો જે સારા હોય છે જ્યારે આપણે વિચારીએ છીએ કે આશ્રમ ધર્મ પહેલો તબક્કો છે. નામે બ્રહ્મચર્ય, આપણને કહે છે. શારીરિક શિસ્ત વિશે આપણને ઘણું જ કહે છે બ્રહ્મચારી – છોકરો કે જે હમણાં પલ્લવિત થઈને યુવાન થાય છે – તેને સંપૂર્ણ રીતે પૂરેપૂરી શારીરિક કેળવણી સેવાના સાધનો દ્વારા આપવામાં આવે છે કે તેને તેના ગુરુની સેવા કરે તેવી આશા રાખવામાં આવે છે. આ શિસ્ત વડે તેના જીવનને ઘણી જ રીતે માણસની જીવન તરફ જોવાની રીત શીખવવામાં આવે છે. ફક્ત શરીરની શિસ્તની તક નહિ. તે જાણે છે. તેણે પોતાની જાતે બીજા સાથે કેવું આચરણ કરવું અને બીજી વસ્તુની દખલ ન કરવી. શરૂઆતમાં વહેંચણી માટે એક જાતનો પરિશ્રમ કરી બીજાઓ માટે માર્ગ મોકળો કરવો કે તેણે મોડેથી જ્યારે તે પુખ્તવયનો થાય છે ત્યારે માનવસમાજનું એકમ જેવા કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અથવા શુદ્ર બને છે.

આપણી પાસે વિવિધ જાતની ઈચ્છાઓ હોય છે. આપણને પોટલું ભરીને ઈચ્છાઓ હોય છે. અને આ ઈચ્છાઓને આપણે ઉદાત્તીકરણ કરવું. આશ્રમ વ્યવસ્થાનો પ્રયત્ન ઈચ્છાઓને ઉત્તમ

કરવાનો છે. અને તેમને કચડી નાખવાની નથી. કદાચ ભારતના પ્રાચીન ઋષિઓ સૌથી મહાન વ્યક્તિઓ મનોવિશ્લેષક તેમજ સુવિખ્યાત ફ્રોઈડ, એડલર અને જુંગના જન્મ પહેલા હતા. આ પ્રાચીન ઋષિઓ ઘણું સારું જાણતા હતા કે કહેવાતા સહજતા અથવા અહંકાર અથવા માનસશાસ્ત્રના સભાન અહંકાર, દરેક વ્યક્તિગતમાં છે.

જો કે તેઓ બોલાવતા નથી. વ્યક્તિગત બળ દ્વારા આ આધુનિક નામ વડે તેઓ તેમની હાજરી જાણતા હતા. કદાચ તેઓ વધારે સારું જાણતા હતા. આ બળો કેવો વિનાશ કરી શકે. જો તેઓને કાબૂમાં રાખવામાં ન આવે તો અને પણ તેઓ સારું શું કરી શકે. જો તેઓનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો. વ્યવસ્થાની શક્તિઓ દ્વારા તેને નાથીને તેનો નવું ઉત્પાદન કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવો. સર્વોચ્ચ હેતુ દિવ્ય બોધ આપવો. આશ્રમ ધર્મ દ્વારા કેળવણીની વ્યવસ્થાનો આ મોટો હેતુ હતો.

૬.

વેદમંત્રો

જો રાષ્ટ્રની સંસ્કૃતિ તેના ધર્મસંબંધી દૃષ્ટિબિંદુ વડે સ્પષ્ટ કહેવાય છે. તેનો ધર્મ ધર્મગ્રંથો ઉપર આધાર રાખે છે અને લોકપ્રિય સાહિત્ય તે વિષય વસ્તુ સાથે એક જ જાતનું જોડાયેલું છે. આપણે બધી જ વસ્તુઓને ધ્યાનમાં લેતા શરૂઆતમાં ભારતનું સાહિત્ય કે જે મુખ્યત્વે સંસ્કૃત ભાષામાં છે. આ ધર્મગ્રંથોના લખાણોમાં પુસ્તકો એ ભારતના દૃષ્ટિબિંદુના જીવનના જેવા કે સંપૂર્ણ ફક્ત બી વાવ્યા નથી. પરંતુ લોકોના વિચારોને અસર કરી સંચાલન કર્યું છે. જો કે વર્તમાન સમયમાં પણ.

સંસ્કૃત સાહિત્ય એ ઘણું જે વિશાળ છે. તેની પહોંચ મર્યાદા કોઈ પણ વિષયમાંથી કોઈ બીજા વિષયમાં. શરૂઆતમાં નોંધાયેલા દસ્તાવેજો એ ધાર્મિક ધર્મગ્રંથો છે. ઋગ્વેદની પાછળ આવે છે. બીજા વેદો વડે જાણીતા યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ. સંસ્કૃત ધર્મગ્રંથો ફક્ત વેદ પૂરતા મર્યાદિત નથી. આ મૂળ ધર્મગ્રંથો વેદ શ્રુતિ તરીકે પણ જાણીતા છે. શ્રુતિનો અર્થ ''કંઈક કે જે સાંભળેલું'' આ મહાન પુસ્તકો એ કાગળ ઉપર લખાયેલા ન હતા. વાસ્તવિક રીતે તેઓ બધાય જરાય લખાયા ન હતા. તેઓ ગુરુ દ્વારા મુખપાઠ કોઈની આગળ બોલવામાં આવ્યા હતા. અને શિષ્યોએ સાંભર્યા હતા. એ કારણે એક ભણેલો વિદ્વાન વેદના પવિત્ર જ્ઞાનની ગણના કરવી જેવી કે શ્રોત્રી – જે સ્મૃતિમાં સારી રીતે મૂળ ધરાવે છે કે જે

તે છે. જે સાંભળવામાં આવે છે. મુખપાઠ બોલી જવામાં આવે છે. પુસ્તકમાંથી વાંચવામાં આવતું નથી. અથવા સ્વતંત્ર રીતે અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. આવી કોઈ વસ્તુ સ્વતંત્ર રીતે વેદનો અભ્યાસ કરવા માટે ન હતી. જેવી કે કાર્યપ્રણાલી અસ્તિત્ત્વમાં ન હતી.

જ્યારે શ્રુતિ એ પ્રાથમિક કક્ષાનો ધર્મગ્રંથ – જેના મૂળ જેવા કે સંસ્કૃત શીખવાની શાખાઓમાં વધારે હતા – તેની વિષયવસ્તુ જુદા જુદા આકારમાં વિસ્તારમાં આવી હતી. બીજા સંસ્કૃત લખાણોના સમૂહોમાં જે સ્મૃતિઓ તરીકે ઈતિહાસો, પુરાણો, આગમો અને દર્શનો તરીકે જાણીતા છે. આ બતાવે છે જેવા કે વિશાળ અભ્યાસના વિસ્તાર કે કોઈ એકલી વ્યક્તિગત કહી ન શકે કે આ બધાના નિષ્ણાત છે. આપણે અહીંયા ફક્ત આ બહારની રૂપરેખા ઉપર નજર દોડાવવા પૂરતી જરૂરી સંતોષ મેળવવો. વિષયવસ્તુઓ અને આ લખાણોનો હેતુઓ કે જે બાંધકામ માટેની બાંધેલી પાલખના જીવનના દૃષ્ટિબિંદુથી ભારત વડે જતન કરવામાં આવ્યું છે. જો કે આ દિવસે પણ.

મૂળભૂત સિદ્ધાંત માર્ગદર્શક વિશાળ ધર્મના ભાવિનો ખ્યાલ વેદ છે કે જે અર્થ સૂચવે છે. જ્ઞાનની વસ્તુઓ શબ્દ ''વેદ'' આપે છે. ''વિદ'' નામના મૂળમાંથી તેનો અર્થ થાય છે ''જાણવું''. જ્યારે આ વિનયન અને વિજ્ઞાન બધા શિક્ષણના પુસ્તક છે. કે જે જ્ઞાનને મૂર્ત સ્વરૂપ આપે છે. તેને આપણે વેદ તરીકે માનીએ છીએ. ફક્ત જેવા કે જ્ઞાનનું મૂર્ત સ્વરૂપ? ''જ્ઞાન'' વડે અહીંયા

આપણે વૈજ્ઞાનિક સમજણનો અર્થ સમજતા નથી. આપણે નિર્દેશ કરીએ છીએ કે જેને સમજવાની શક્તિ અને અનુમાન કરવાની પ્રક્રિયા દ્વારા જાણી શકાતી નથી. અથવા સામાન્ય રીતે જ્ઞાનનો નિર્દેશ કરવો માણસને મળી શકે તેવું કે માનવીની ઊંચામાં ઊંચી સત્તા મજબૂત રીતે પકડી રાખવાનો સમાવેશ કરે છે – તર્ક અથવા બુદ્ધિનો સમાવેશ થાય છે તેને જાણવું જોઈએ. અર્થ સૂચવે છે કે જેના વડે ખૂબ જ મહાન વાસ્તવિકતા જાણી શકાય છે. તે વેદ છે. સાચું જ્ઞાન - જેવું કે વાસ્તવિકતાનું જ્ઞાન. તે નિરીક્ષણ પર આધાર રાખનારું જ્ઞાન નથી અથવા ઈન્દ્રિયના વિષય વસ્તુનું જ્ઞાન. તે પણ બુદ્ધિવાળું જ્ઞાન નથી. અથવા વૈજ્ઞાનિક રીતે તારવેલું અનુમાન. તે તર્ક નથી અને તે કોઈ પણ પ્રકારની માહિતી નથી કે જેને પ્રયોગો અથવા નિરીક્ષણ દ્વારા એકત્રિત કરી હોય. તે પ્રતિભાવાળું મજબૂત પકડેલું સંપૂર્ણ વાસ્તવિકતાનું મળી શકતું તે તેના સંપૂર્ણમાં અને આ સમયથી તે જ્ઞાન છે કે તે ધાર્મિક પવિત્ર અને આધ્યાત્મિક છે.

વિદ્વાનોની માન્યતા અને ધર્મનિષ્ઠ છે તે અંતર્જ્ઞાનથી પ્રગટીકરણને વેદ નોંધેલી હકીકત છે કે આ પ્રકારનું જ્ઞાન જે અંદર ગ્રહણ કરવું. બધું જ તેને તુરત જ હાથ વડે મજબૂત પકડવું જોઈએ. વસ્તુને જાણવી એ તેને દરેક પાસાથી મુદ્દાની વાત જાણવી જોઈએ. આપણી વિદ્યાશાખા એ જે મુખ્યત્વે માનસશાસ્ત્ર સંબંધી કોઈ પણ વસ્તુને સમજવા માટે અસમર્થ બધા જ દૃષ્ટિકોણથી, એક ભાગનું અપૂર્ણ જ્ઞાન ફક્ત છે – ઈન્દ્રિયો સંબંધી અથવા

બુદ્ધિશાળી - કોઈ પણ વસ્તુ વિદ્યાશાખાઓ વડે એક વસ્તુના બધા જ લક્ષણ મજબૂત પકડી શકાય નહિ. કે જે આપણે વસ્તુઓને અનુભવ દ્વારા જાણીએ છીએ. સાચું જ્ઞાન એ વસ્તુના અંદરની રચનાથી સંપૂર્ણ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. ગમે તે વસ્તુ હોઈ શકે.

આ સમયથી વેદ આપણને જ્ઞાન આપે છે તેવું માનવામાં આવે છે. કે જે ખરેખર છે, અને જે ફક્ત સ્વરૂપ બદલીને ઈન્દ્રિયો વડે દેખાતું નથી. જે તેના રંગો રચના દેખાય છે તે અનુકરણ કરવા તેનું સ્વરૂપ બદલે છે. એ કારણે દુનિયાનું આપણું જ્ઞાન તુલાનાત્મક જ્ઞાન અથવા દેખાવનું જ્ઞાન કહી શકાય. તે દેખાવનું જ્ઞાન છે. કારણ કે જ્ઞાનનું તે જે ફેરફાર કરે છે તે જ્ઞાન નથી કે જે કાયમી છે. આ સમયથી આપણું જ્ઞાન પણ પ્રગતિ કરે છે, જેથી કરીને જ્ઞાનના વસ્તુના લક્ષણો ઉત્ક્રાંતિની પ્રક્રિયામાં બદલાય છે, પરંતુ પ્રગતિ જરાય થતી નથી. અંતર્જ્ઞાનથી અનુભવેલ જ્ઞાનથી શાશ્વત પોતાની સંપૂર્ણ પકડમાં છે.

આ રીતે તેં જાણવું ઘણું જ અઘરું છે. સાચો અર્થ આ પ્રગટીકરણનો જેને વેદમંત્રો તરીકે જાણીતાં છે. તેઓ આપણને બહારના ભાગના અંદરના ભાગના અને પણ વિષયના શ્રેષ્ઠ પાસાના જે તેઓ વર્તન કરે છે. અથવા સમજવા માટે કલ્પના કરે છે. આ સમયથી વેદના અર્થઘટનમાં વિવિધતા છે.

અધિયજ્ઞ અને અધિભૌતિકનું અર્થઘટન આપણને વેદ મંત્રોના અર્થ આપે છે તેની સાથે બહારની દુનિયાનો ગુપ્ત કે અજાણી

વસ્તુઓ જાહેર કરે છે અને ધાર્મિક કામગીરી જુદા જુદા પ્રકારની ધાર્મિક વિધિઓ કર્મકાંડને લગતું અને બાહ્ય અંગોનો અભ્યાસ કરવો. આ દિવસોમાં વેદનું ઘણું ખરું ભાષાંતર આ પ્રકારનું હતું. તેઓએ ભાષાકીય ભાષાશાસ્ત્ર અથવા શબ્દોના દેખાતા અર્થ શબ્દકોશ અથવા ટૂંકો પણ પૂર્ણસારની મદદથી વ્યુત્પત્તિ શાસ્ત્રને લગતું સંપૂર્ણ સમજી શકે છે.

પરંપરાથી ચાલતી આવતી માન્યતા, રિવાજ તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો અથવા આ વેદના બધા મંત્રોનો ઉપયોગ ધાર્મિક વિધિમાં જેને યજ્ઞ કહેવાય છે અથવા બલિદાનની પૂજા એ કારણે વેદના ઘણા દુભાષિયાઓએ એ પ્રમાણે દૃષ્ટિબિંદુ લીધું કે પ્રયોગમૂલક, શારીરિક અને ધાર્મિક વિધિવિધાનવાળું હોય. સયાનાનું મહાન ભાષ્ય વેદનું પ્રમાણભૂત વર્ણન છે. તે નિષ્ણાત સરખામણીથી પર, અસાધારણ માનસિક શક્તિ પ્રતિભા હતા. આવું ખૂબ ખૂબ મોટું ઘણું વિપુલ લખવું બધા વેદના બધા મંત્રો — ફક્ત સંહિતાઓ નહિ, પરંતુ તદુપરાંત બ્રાહ્મણના પુસ્તકો, અરણ્યકના પુસ્તકો અને ઉપનિષદો — આ માનવીનું કાર્ય નથી. સયાનાએ ખરેખર અલૌકિક દૈવી માનવી વ્યક્તિગત રીતે હતા. તેમણે વૈદિક સાહિત્યના બધા પોતાની સર્વશક્તિઓથી સરળ સંસ્કૃત ભાષામાં નિપુણતાથી વિવરણ લખ્યા. સયાનાને વિદ્યારણ્યના ભાઈ માનવામાં આવે છે. તે કોઈ સામાન્ય, વ્યક્તિ ન હતા. કારણ કે તેમણે જે લખેલા પુસ્તકો છે તે વ્યક્તિગત રીતે કોઈ આખી જીંદગી પર્યંત વાંચી ન શકે. તેથી તેમણે કેવી રીતે

લખ્યા એ ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે. જો કે, તેમણે મુખ્યત્વે ધાર્મિક વલણ અપનાવ્યુ છે. જો કે તેઓ ક્યારેક ધાર્મિક, ભક્તિમય અને ધ્યાનાત્મક પાસાઓનો ઉલ્લેખ કરે છે. જ્યારે તેઓ કેટલાક બ્રહ્માંડ શાસ્ત્રીય સ્તોત્રોનું રેખાચિત્ર દોરે છે.

બહારનો અર્થ કાંઈ પણનો હોય, તે ફક્ત એકલો અર્થ નથી. માનવ અસ્તિત્ત્વનું વર્ણન એ એકલી શરીરની લંબાઈ અને પહોળાઈનું વર્ણન નથી. શરીરનું રસાયણિક બંધારણ માનવીની વ્યક્તિમત્તાનું વર્ણન કરતી નથી. જે આપણે ઘણું સારું જાણીએ છીએ. એ જ પ્રમાણે વેદનું ભાષાવિજ્ઞાન સંબંધી અર્થઘટન કરી ન શકાય કે સાચો જ સમાવેશ વિષય છે. અથવા તેનો હેતુ પાછળ અજાણી વસ્તુ જાહેર કરવી તે કે જે પ્રતિભાવાળી અને બધી જ રીતે પકડી શકાય. એક પણ આધ્યાત્મિક અર્થ છે જેવા કે નિષ્ણાત માધવાચાર્ય દ્વારા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. જેમણે ઋગ્વેદના પહેલા ચાલીસ પ્રકરણોની હકીકત કે માન્યતાનું ટૂંકું બયાન લખ્યું હતું.

એક પણ ખૂબ મહાન અર્થ છે. આપણને કોઈ વ્યક્તિને બનાવની રમૂજી ટૂંકી વાર્તામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે અમુક ભક્તો કૃષ્ણ દ્વૈપાયન વ્યાસ પાસે ગયા અને વેદનો અર્થ ભારપૂર્વક તેમને સમજાવવા માટે કહ્યું તે જોવામાં આવ્યું કે તેઓ એક વાક્યનો ઉચ્ચાર કર્યો. અનંતાવૈઈ વિદેહ વેદ અનંત અમર્યાદ છે અને એ કારણે તેને મર્યાદિત સીમિત ભાષામાં વર્ણવી ન શકાય. વિચાર એ છે કે વેદ એ પુસ્તક નથી. તે પાઠ્યપુસ્તક નથી. તે છાપેલી

વસ્તુ નથી. તે ફક્ત શબ્દો અથવા અક્ષરોનું શરીર નથી. પરંતુ તેનું પ્રગટીકરણ મૂર્ત સ્વરૂપ છે. અથવા ડહાપણ, બુદ્ધિનો ચમકારો છે કે જે વસ્તુની માફક સત્ય છે. આવું જ વેદના મંત્રોની પાછળ એવો ઈરાદો છે.

તેઓ મંત્રો કહેવાય કારણ કે તેઓ રક્ષણ કરવાનું માની લેવામાં આવ્યું હતું. અને જ્યારે યોગ્ય રીતે મુખપાઠ કરવો. મોટેથી ગાવુ અથવા લયબદ્ધ યોગ્ય આવશ્યક વ્યવસ્થા પ્રમાણે ગાવું. વેદના મંત્રો શક્તિશાળી જાદુ છે. જે તેનો કોઈ પણ હેતુ બનાવ અથવા ઘટના માટે ઉપયોગ કરી શકાય છે. તેમજ ધાર્મિક બાબતો સિવાય હેતુઓ માટે.

લોકોએ પ્રયોગમૂલક વિજ્ઞાનને શોધવા માટે પ્રયત્ન કર્યો છે. અને તેમજ યંત્ર ઉદ્યોગવિદ્યાનો અર્થ વેદના મંત્રોમાં છે. દા.ત. તાજેતરના શંકરાચાર્યે ભૂતકાળમાં એક વૈદિક ગણિતશાસ્ત્ર ઉપર એક પુસ્તક લખ્યું. ખાસ કરીને અથર્વવેદમાંથી વિવિધ વસ્તુઓ કે બાબતોમાંથી પસંદ કરેલા મંત્રો કે પાયથાગોરસ થિએરમ, ટ્રિગોનોમેટ્રી અને ઉચ્ચ ગણિતશાસ્ત્રના બધા જ ગુપ્ત અંદરના બહારના સ્વરૂપ, ભાષાઓના ઐતિહાસિક વિકાસના અભ્યાસની રચનાવાળા વેદના મંત્રો ગમે તેમ તેને માટે પૂરતા હોવું કે કારણ કે હકીકતને લીધે તેઓને હેતુઓમાં સમાવેશ કરવા એવી કલ્પના કરવામાં આવેલી છે. જે બધું જ સંપૂર્ણ અને દિવ્ય તેની પ્રકૃતિની અંદર વેદોને પવિત્ર ધર્મગ્રંથ કહેવામાં આવ્યા છે.

વેદોની ચાર સંખ્યા છે. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ. ઋગ એ વ્યવસ્થિત રીતે લખેલા મંત્રો છે. તે ઘણા જ વૈજ્ઞાનિક રીતે રચાયેલા છે. અને જ્યારે તેને સંગીતનો સાથ આપવામાં આવે છે તે સામ બની જાય છે. થોડા મંત્રોના અપવાદ સાથે સામવેદ એ કંઈ જ નથી. પરંતુ ઋગ્વેદમાંથી લીધેલા મંત્રો છે કે તેને કહેવાય છે અને ઢાળમાં ગોઠવવામં આવ્યા છે – મંત્રોનો અવાજ લંબાવીને સંગીતમય ગાવામાં આવે છે. યજુર્વેદ એ લગભગ ગદ્ય (પાઠ) અંદર છે તે કવિતાની અંદર મંત્રો સાથે વિવિધતા લાવવામાં આવ્યા છે. અથર્વવેદ એ તેના વિસ્તારમાં વિવિધ રંગી છે. અને ઘણી જ બાબતોને સ્પર્શે છે. તે ફક્ત ધાર્મિક નહિ, પરંતુ આધ્યાત્મિક કે ધાર્મિક બાબત સાથે સંબંધ ન ધરાવનારું દુન્યવી છે.

મંત્ર જે રીતે સંપૂર્ણ, સમૂહની અંદર તેને સમહિતા કહેવામાં આવે છે. તેને સંહિતા કહેવામાં આવે છે. કારણ કે વાક્યોના શબ્દો અમુક ખાસ કરીને ગોઠવેલા છે અને તેમને સૂર કાઢીને ગાવું, વ્યવસ્થિત રીતે મોટેથી ગાવું જેને શિક્ષા કહેવાય છે. અથવા ઉચ્ચાર સંબંધી વિજ્ઞાન. ગમે તેમ આપણને ગમે તેવા તેમને તેઓ ગાઈ શકાતા નથી. તેઓને વાંચી શકાતા નથી. જેમ કે આપણે નવલકથા અથવા પુસ્તકના પાઠ વાંચીએ છીએ. તે પ્રમાણે વાંચી ન શકાય. આ મંત્રોના વસ્તુના મુખ્ય ભાગને સંહિતા કહેવામાં આવે છે. કારણ કે તે જરૂરી છે કે સંપૂર્ણ તેઓની અંદર સૂર કાઢીને ગાવાનું અને મોટેથી નિયમને અનુસાર ગાવાનું છે.

મંત્રોનો એક હેતુ ધાર્મિક વિધિમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. અથવા યજ્ઞ કરવો, પૂજા વગેરે માટેની કામગીરી માટે. આ મંત્રોના ઉપયોગની રીત, બલિદાન, યજ્ઞ, ધાર્મિક વિધિ, પૂજા વગેરે છે. બીજા ધર્મગ્રંથોના પુસ્તકોની અંદર વર્ણન કરવામાં આવે છે. તેને બ્રાહ્મણ કહેવામાં આવે છે. તેઓ મોટે ભાગે પાઠ જ છે અને અહીં અને ત્યાં નાની કવિતાઓ છે. તેઓ સામાન્ય ભાષામાં નહિ પરંતુ ઘણા ભવ્ય શાનદાર પાઠ છે.

ઘણા બ્રાહ્મણો, અરણ્યકો અને ઉપનિષદોમાં જેવી કે પુરવણી આપવામાં આવેલી છે કે જે સામાન્ય ધ્યાનની કલ્પના કરવામાં આવે છે. અથવા અંદરનો અવલોકનનો ત્યાગ, બલિદાનની બહારની પૂજા આરાધના ઘણા પ્રકારમાં આપવામાં આવેલી છે. જેનું બ્રાહ્મણોમાં આદેશ અનુસાર વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. ધર્મનિષ્ઠ માનવોનો ઉપયોગ કરીને અથવા સંહિતાના મંત્રોનો ઉપયોગ કરવો. જેમ આપણે આગળ જઈએ છીએ. સંહિતામાંથી બ્રાહ્મણ તરફ અને બ્રાહ્મણ તરફથી અરણ્યક વગેરે. આપણને બહારનો દૃષ્ટિબિંદુ બદલાયેલો જોવા મળશે અને સાહિત્યના વૈદિક સંપૂર્ણ રીતે મૂલ્યોમાં મૂલ્યાંકન થશે. વેદના મંત્રોમાં આખી બીના ઘટના સંપૂર્ણ રીતે ગ્રહણ કરી શકાશે. જ્યાં તેઓ કશાકનું માનસિક ચિત્ર ઊભું કરવાની શરૂઆત કરશે. સર્જક સ્પષ્ટ દેખાતા સ્વરૂપમાં. **ઋગ્વેદમાં મંદિર નથી.** અને ભગવાનના આકારનું ખાસ વર્ણન કરવામાં આવ્યું નથી. ભગવાન જેવા કે સંપૂર્ણ લેવામાં આવે છે. એક સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વર રીતે જોવામાં આવે છે.

એ કારણે જેવા કે પરોઢીયું, સૂર્યોદય અને ઋતુઓ વરસાદ પડે. પવન, વાયુ, ગરમી અને ઠંડી. ગમે તે થાય. તેને ધર્મની યોગ્ય વસ્તુ માનવામાં આવે છે. અને આધ્યાત્મિક પૂજા આરાધના કારણ કે સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરની અસ્તિત્ત્વની માન્યતા સ્પષ્ટ દેખાય છે. મોટી સંખ્યામાં સમજવામાં લાભ લેવામાં આવે છે. પૂજા આરાધનાનો હેતુ આ વિપુલ સંખ્યાની એકતા પાછળ છે. જેમ આપણે આગળ વધીશું, ઋગ્વેદના શરૂઆતના ભાગથી તેના પાછળના ભાગમાં, ખાસ કરીને જ્યારે આપણે દશમાં મંડળમાં આવીશું આપણે જોઈશું. વિશ્વની ઉત્પત્તિનું ઈશ્વરની સ્તુતિનું ભજન ઊંચી કક્ષાની કવિતા, રચના અને કલ્પનાની શક્તિ કે જ્યાં તેઓ વર્ણન કરે છે અને વિશાળ આદર્શનું શબ્દચિત્ર આલેખવું. જે આખા વેદની સંસ્કૃતિની કલાત્મક આકૃતિનો સિદ્ધાંત હોય તેવું દેખાય છે.

મંત્રોને ગાવા એ ફક્ત યજ્ઞની કામગીરીમાં બલિદાન યજ્ઞનો હેતુ નથી. પરંતુ તેનો ધ્યાન અને પ્રાર્થનામાં સીધો ઉપયોગ થઈ શકે છે. આમ વેદના મંત્રોનો (બમણું) બેવડો હેતુ છે. તે સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવાનો અર્થ છે અથવા કોઈ પણ રીતે પ્રાર્થના કરવાનો છે. અને તેઓનો ઉપયોગ ધાર્મિક વિધિ વિધાનમાં કરવામાં આવે છે. જ્યારે બ્રાહ્મણો વેદના મંત્રોના બલિદાન યજ્ઞના હેતુઓના ઉપયોગ ઉપર વધારે ભાર મૂકે છે. અરણ્યો વેદના મંત્રોના હેતુઓ અંદરનું અવલોકન કરીને ભાર મૂકે છે. આપણે ભગવાનને ફક્ત વિચારથી જ ભજી શકીએ.

બહારની કોઈ પણ આકૃતિ વગર રચના અથવા ધાર્મિક વિધિઓ વગર. આ અરણ્યકનો હેતુ છે કે જે માનસશાસ્ત્રીય રીતે કલ્પના કરવી અંદરથી, બ્રાહ્મણોની પ્રક્રિયામાં બહારના સ્વરૂપને ઉપરથી આપેલો છે. આપણે ધીમે ધીમે આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિના ક્ષેત્રમાં પગ મૂકીએ છીએ. જેમ કે તે હતા તેથી તે જ્યારે આપણે ઉપનિષદમાં છીએ. આપણે વેદના ઊંચા સ્તરથી પ્રયોગમૂલક અર્થઘટન કરી પ્રગતિ કરીએ છીએ અને અંદરના કેન્દ્રિય ભાગને સ્પર્શીએ છીએ. તત્ત્વ અગત્યના અર્થ, સાર તત્ત્વ છેલ્લો શબ્દ અંત વેદનો અંત – ઉપનિષદમાં પહોંચે છે. આ બધું કહ્યા પછી આપણે પૂછીશુ : ''તમારો છેલ્લો શબ્દ શું છે?'' વેદનો છેલ્લો શબ્દ ઉપનિષદ છે. તેથી કરીને તેને વેદાંત કહેવાય છે.

આ સમય અને વિકાસના ક્રમમાં સૌથી પહેલું પાયાનું મૂળભૂત સાહિત્ય ભારતના ધાર્મિક વેદ સંહિતા, બ્રાહ્મણો, અરણ્યકો અને ઉપનિષદ છે. વેદની વસ્તુ અથવા શ્રુતિને વ્યવસ્થામાં કે તેને માનવામાં આવે છે અને આપણી લાગણીઓ જે સારા કામો કરે છે. ફક્ત મનાવવામાં આવતી નથી.

વેદના મંત્રોને સંપૂર્ણપણે વ્યાપક અમુક જાતની વસ્તુ છે કે સંસ્કૃત સાહિત્યની બાકીની રહેલી શાખાઓમાં તેમના વડે જુદા જુદા દૃષ્ટિના મુદ્દાઓને માટે સમજૂતી ખુલાસા જોઈએ છે. તેનાથી પરિચિત હોવું જેવા કે સ્મૃતિઓ, ઈતિહાસો, પુરાણો વગેરે. ધાર્મિક પાસુ એ એક વસ્તુ છે પરંતુ જીવનના બીજી બધી બાજુઓ છે. માનવીનું એ ફક્ત એક ખાસ કાર્ય નથી. તે એક સંપૂર્ણ

અસ્તિત્ત્વ નથી પરંતુ પણ અંદરનો પ્રાણ અને બહારનો સામાજિક એકમછે. કારણ કે હકીકતને લીધે તે વેદના મંત્રો સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકે છે. અંતર્જ્ઞાન અને સામાજિકનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. સંસ્કૃત ભણતરની બીજી શાખાઓએ અમુક ભાગ ઉપર ભાર મૂકવાની શરૂઆત કરી જેને વેદ, સંહિતાના સંપૂર્ણ રીતે અમુક વર્ગમાં અથવા નિયમનીચે મૂકવા.

સ્મૃતિ ફક્ત નીતિ કે સદાચારના નિયમ, નૈતિક અને કાયદાકીય ભાગ ઉપર મહત્ત્વ આપે છે. પ્રેરણા લઈને શક્તિશાળી મહાકાવ્ય રચે છે – મહાભારત, રામાયણ વગેરે – જેઓને વિસ્તૃત કરવામાં આવેલા છે. પુરાણોમાંથી વધારે ઉપયોગી સ્વરૂપમાં તંત્રો અને આગમોના સ્વરૂપે ધાર્મિક વિધિ ક્રિયાકાંડ અને પૂજા આરાધના શરૂ થઈ હતી. તત્ત્વજ્ઞાનની તાર્કિક બાજુ દર્શનોમાંથી કોઈ પણ વિષયનું સવિસ્તાર વિવરણ લેવામાં આવ્યું. સંસ્કૃત સાહિત્યની ધાર્મિક છ શાખાઓ છે – સ્મૃતિ, શ્રૃતિ, ઈતિહાસ, પુરાણ, આગમો અને દર્શન – દુન્યવી સાહિત્યમાંથી અલગ જેવા કે કાવ્યો, કાલિદાસની કવિતાઓ વગેરે નાટકો અથવા નાટકના પ્રસંગો અને એવા બીજા લોકપ્રિય બોધ આપનારું સાહિત્ય, જેવા કે પંચતંત્ર, હિતોપદેશ અને ભતૃહરીનું નવસર્જન સાહિત્ય. આ બધા દૃષ્ટિકોણનો એક મહાસાગર રજૂ કરે છે. જેનો સંપૂર્ણ વિદ્વતાપૂર્ણ અભ્યાસ કરવામાં આવે ત્યારે ભારતના મહાન મન કેટલી ઊંડાણ સુધી પહોંચ્યા છે તેની થોડી સમજ આપણને મળે છે.

૭.
વેદોની રૂપરેખા

આપણે સંસ્કૃતિનો સામાન્ય સ્થિતિનો અભ્યાસ કરતા. આપણે ઐતિહાસિક પૂરોગામીની વાત પ્રત્યે ધ્યાન આપ્યું હતું. જે સંસ્કૃતિના વિનાશ કરવાના કારણો અને સામ્રાજ્યની પડતી ગર્ભિત રીતે સૂચવવામાં આવ્યા હતા. પણ આપણે અલૌકિકની હાજરી જોઈ શક્યા. અમલમાં આવનારા હેતુ દ્વારા માનવ ઈતિહાસ, જેવા કે જો માનવજાત એ ભગવાનનું સાધન અથવા વાહન દ્વારા કુદરત તેના હેતુ પાર પાડે છે. ઈતિહાસની ફિલસૂફી છે એ કારણે માનવીના ઈતિહાસની એક અગત્યતા અભ્યાસ અર્થને અને ઘટનાઓનો કાળ નક્કી કરવાની વિદ્યા.

દેશના સાંસ્કૃતિક ઈતિહાસ માનવીના અસ્તિત્ત્વના અમુક વ્યક્તિનું શારીરિક રીતે નબળું ફક્ત સામેલ થયેલ નથી. અથવા તેમના અનુભવમૂલક ઈચ્છાઓ અને અભિલાષો, પરંતુ સ્થિતિ ઊંચા હેતુ દ્વારા, તેથી તે ઈતિહાસ બને છે. વિશ્વસંબંધી પ્રેરણા આપનાર અને ફક્ત પ્રયોગમૂલક વારસો નહિ. આ કેટલાક વિચારો વડે આપણે અભ્યાસથી બીજી બાજુએ જવું, તેથી આગળ - અને પછી આ ઓળખાણ પરિચય આપતા વિશાળ વિષયમાં પહોંચવું. આપણે ભારતના સાંસ્કૃતિક ઈતિહાસના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કર્યો છે. જે મૂળભૂત ખ્યાલ ઉપર આપણને સૂચના મળી છે. જીવનના મૂલ્યોનું એકીકરણ સામાન્ય રીતે પુરુષાર્થમાં વર્ગીકરણ

કરેલું છે. અથવા માનવ અસ્તિત્વના હેતુઓ – ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ – વ્યવહારું અમલ કે જે સમાજના વર્ગીકરણ દ્વારા વર્ણ દ્વારા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો. અલગ વ્યક્તિના જીવનના અને ઊંચે જવું કે ચડવું ના ક્રમની વ્યવસ્થા આશ્રમ ધર્મ દ્વારા કરવામાં આવી હતી. પછી આપણને પ્રસંગે વધારે અસર કરવી કે રાષ્ટ્રના સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિબિંદુ ધર્મશાસ્ત્રના ઉપયોગમાં આવ્યા. આપણે ભારતના જુદા જુદા ધર્મશાસ્ત્રો દ્વારા પ્રાસંગિક કાળજીપૂર્વક તપાસ્યું હતું. ખાસ કરીને જેઓ સંસ્કૃત ભાષામાં મળી શકે તેવા હતા. પ્રાથમિક રીતે ભારતીય સંસ્કૃતિ એ સંસ્કૃત સંસ્કૃતિ છે તે સાહિત્ય દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા અન્ય સ્વરૂપો અને અમુક અંશે રિવાજો અને પરંપરાઓ દ્વારા તેના પર ફેંકાયેલા બાજુના પ્રકાશને પોતાનામાં સમાવી લે છે.

ભારતનો પાયાનો ધર્મગ્રંથ પવિત્ર વેદ જેવો કે સમજશક્તિ છે. કે જે તે દૈવી શાણપણના સ્વરૂપનું મૂર્ત સ્વરૂપ છે.જે તેની જાતે વાસ્તવિકતાની અગત્યની પ્રગટીકરણ તેઓ માનવીની સમજથી અને સંમજણથી અગમ્ય છે. તેથી એ કારણે અપૌરુષેય – માણસો દ્વારા લખેલ નથી. માણસ જે બાબતોને સમજતો નથી. તેનું પુસ્તક લખી ન શકે. જે જોવાની સાંભળવાની કે સમજવાની શક્તિ દૃષ્ટિની મર્યાદા બહારની છે. તે માનવું અશક્ય છે કે માનવી વેદને લખી શકે. જો કે માનવીએ લેખન વ્યવસાય સાથે પાઠ્યપુસ્તક લખ્યું હોય. તે તેની પોતાની મર્યાદામાં ફક્ત સિદ્ધાંતો પર આધારિત જ્ઞાન નથી અને તે આપણને જાણકારી ન

આપી શકે તે જે નવાઈ પમાડે એવી વાત આ આધ્યાત્મિક, ખૂબ મહાન અને દૈવી માનવીની સમજદારીને પેલે પાર. વેદ લખાયેલ નથી, તે છાપેલું પુસ્તક નથી. તે કોઈ પણ રીતે પુસ્તક નથી. આધુનિક સમજણમાં તે દૈવી સાક્ષાત્કારનો સંગ્રહ છે. જે પોતાના હાથ નીચે જેવી કે શ્રુતિ અથવા જે પવિત્ર રીતે પોતાના ગુરુ પાસેથી શિષ્યોએ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું હતું.

વેદો એ શ્રુતિ જેવા જાણીતા છે. તે છે જે સાંભળવામાં આવ્યા હતા. અને પુસ્તકાલયમાં વાંચવામાં આવ્યા ન હતા. જેમ આપણે આ દિવસોમાં કરીએ છીએ. તે ઈશ્વર સાથે સંકળાયેલું પવિત્ર, દૈવી અને ખૂબ ખૂબ પૂજ્યભાવ અને આરાધના કરવામાં આવે છે. જેવા કે દૈવીજ્ઞાનને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે.

વેદ જ્ઞાનનો ખૂબ જ જટિલ સંગ્રહ છે. કોઈ રૂઢિગત એકલો અભિગમ નથી, પરંતુ એવા સ્તરોથી બનેલો છે. જે ઉચ્ચારણ અને તેમના જ્ઞાનની સામગ્રીથી પણ ભિન્ન છે. આપણે સામાન્ય રીતે વેદનું ચાર વર્ગમાં વર્ગીકરણ કરીએ છીએ – ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ – સૌથી જૂની ઋગ્વેદ સંહિતા છે. એવું કહેવાય છે કે એક હજાર કરતાં પણ વધારે વેદના પાઠવાંચન છે અને ઉપનિષદ દરેક વાંચન પુનરાવૃત્તિ સાથે જોડાયેલો છે. આથી ઉપનિષદોની મોટી સંખ્યા હોવી જોઈએ – તેમાના ઘણા આજે મળતા નથી અને આપણી પાસે આ પુનરાવૃત્તિ વાંચનને પહોંચવાનો રસ્તો નથી કે જે ઘણી વિશાળ સંખ્યામાં છે. અત્યંજ જરૂરી આવશ્યક ફક્ત થોડા આજે વાંચન માટે મળી

શકે તેવા છે. થોડા પ્રસંગોમાં ભાષાશૈલીથી તેઓ એક બીજાથી જુદા પડે છે. ઉચ્ચારની ઢબ, અવાજ લંબાવીને સૂર કાઢીને ગાવામાં વગેરે પરંતુ અત્યંત અનિવાર્ય નથી. છતાં પણ આપણા હેતુઓ માટે આપણે કહી શકીએ કે વેદ ફક્ત ચાર છે. પાઠભેદ (પુનરાવૃત્તિ)ની નાની એવી વિગત ધ્યાનમાં લેતા નથી.

ઋગ્વેદ ભારતીય સંસ્કૃતિનું મુખ્ય બાઈબલ છે. તે સ્રોત પ્રાર્થનાગીત એકત્ર કરેલા છે. મંત્રો જેવું પ્રસિદ્ધ છે. આપણે સંસ્કૃત શ્લોકમાં કહીએ છીએ અને ધાર્મિક મંત્રો બોલવાની ઢબમાં છે. આ બંનેમાં તફાવત છે. દા.ત. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા, મહાભારત, રામાયણ અને કાલીદાસના લખાણો શ્લોકોમાં છે. અથવા કવિતામાં છે. વેદો શૈલીની અંદર બનેલા છે. જે તાલબદ્ધ કવિતાઓ જેવા છે. શંકા નથી, પરંતુ તેમને અત્યંત પવિત્ર જોડાણ છે. જે તે બનાવે છે તેને મંત્ર તરીકે ગણી શકાય – એક દૈવી પ્રગટીકરણ અને તાકાત કરતા ફક્ત કવિતાની કલ્પના કરવાની અભિવ્યક્તિ છે.

મંત્ર અનેં શ્લોક એ વચ્ચે એક બીજો તફાવત છે. કોઈ વ્યક્તિ ગમે તે રીતે શ્લોક ગાઈ શકે છે. પરંતુ મંત્રને એક રીતે લયબદ્ધ ઢબમાં ગાવામાં (બોલવામાં) આવે છે – જેવા કે સંગીત સાથે રાગ. કોઈ પણ વ્યક્તિ એક જ રાગ જુદી રીતે ગાઈ શકેનહિ. તે એક જ ઢબનું અને ગોઠવેલું છે. અને એકે એક જણે અમુક રાગમાં તેમની ફક્ત રીતે ગાવાનું હોય છે. ખાસ કરીને ઋગ્વેદના મંત્રોના એ જ પ્રમાણે તાલબદ્ધ ગાવાનું હોય છે.

આ સમયથી તેમજ આજે વેદ પાઠશાળાઓમાં જ્યાં શિષ્યોને વેદમંત્રો ગુરુઓ શીખવે છે. મંત્રના લયબદ્ધ ગાવામાં વિદ્યાર્થીઓના મનમાં આ વ્યવસ્થિત વૈજ્ઞાનિક અભિગમનો પરિચય આપવો.

આ સમયથી આજે પણ વેદ પાઠશાળામાં, જ્યાં ગુરુઓ શિષ્યોને વેદમંત્રો શીખવે છે. આ વૈજ્ઞાનિક અભિગમને વ્યવસ્થિત રીતે અનુસરે છે. વિદ્યાર્થીઓના મનને મંત્રને લયબદ્ધ ગાવામાં પરિચય આપે છે. આ પુસ્તકોમાંથી વાંચીને કરવામાં આવતો વિદ્યાભ્યાસ દ્વારા થઈ શકે નહિ. અથવા ઉપરચોટિંયુ વાંચન દ્વારા, માત્ર પુસ્તક વાંચવાથી સંગીત શીખી શકાય નહિ. તેના માટે શિક્ષક હોવો જરૂરી છે. મંત્રના અભ્યાસની અંદર ઘણી જ ગૂંચવાડાભરી વ્યવસ્થા લાવવામાં આવી છે. જે રીતે મેં દર્શાવ્યું, જે ફક્ત વેદના પાઠક જ જાણે છે. વિદ્યાર્થીએ સૌ પહેલા દરેક મંત્રનું ત્રણ વખત ઉચ્ચારણ કરવું પડે છે. આગળ જતા જ્યારે શિષ્ય ઉચ્ચારમાં લયબદ્ધ ગાવામાં ટેવાઈ જાય છે અથવા ત્રણ વખત શબ્દ, મંત્રના એક ચતુર્થાસિ મંત્રનો ભાગ ગુરુની આગળ ત્રણ વખત લયબદ્ધ ગાય છે. પછી તેણે આખો મંત્ર ત્રણ વખત લયબદ્ધ ગાવો પડે છે. આથી જ્યારે તે મંત્રનો મોઢે કરેલા સંપૂર્ણરીતે પાઠ તે નવ વખત મોઢેથી બોલે છે. ફક્ત પછી તેણે ઉચ્ચારોમાં નિપુણતા મેળવી છે તેવું મનાય છે અને તે પહેલા નહિ. પછી બધા મંત્રો તેના સ્વરો સાથે માત્ર ગોખીને યોગ્ય સૂર કાઢીને બોલી જવાના હોય છે અને યોગ્ય સૂરમાં ગાતી વખતે

શબ્દો અથવા ઉચ્ચારની ઢબ ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે જે ઘણા વખત સુધી જરૂર હોય ત્યાં સુધી તે તેની સ્મૃતિમાં યાદ ન કરી લે ત્યાં સુધી બોલે છે.

આ એક મોટું વિજ્ઞાન છે. જે વેદના ભાગોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપે છે. તેને શિક્ષા વેદાંગ કહેવામાં આવે છે. વેદના છ ભાગ છે કે જે વૈદિક ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવામાં સહાયક છે. તેમાંનુ એક ઉચ્ચાર સંબંધી વ્યવસ્થા જે શિક્ષા તરીકે જાણીતી છે. તેમાં લયબદ્ધ ગાવાન સિદ્ધાંતો આપેલા છે. ઉચ્ચાર, અવાજ લંબાવીને સૂર કાઢવા વગેરે અગત્યતા આપવામાં આવેલી છે. ઉચ્ચારની ઢબની રીત અને મંત્રને ગાતી વખતે સૂર લંબાવીને જાણી શકાય છે. જ્યારે તે માટે આપણને કહેવામાં આવ્યું છે કે અમુક શબ્દોના સાચો ઉચ્ચાર ધ્યાનમાં લેતા, અમુક ઋષિએ અર્થ બદલાવ્યો અને ગાવાનો હેતુ, અવાજ, સૂર બદલીને જ્યારે તેઓએ ઈન્દ્રના દુશ્મનને પેદા કરવાની ઈચ્છા રાખી કે જે ઈન્દ્રને મારી નાખે અને ઋષિઓ એવું વિચારતા ન હતા કે આવા વ્યક્તિને યજ્ઞ વડે ઉત્પન્ન કરવો. અને વધુ નહિ જેણે આ હેતુ માટે કામ કરવાનું કહ્યું હતું અને જે વ્યક્તિએ તેમને બોલાવ્યા હતા તેને નાખુશ કરવાની ઈચ્છા રાખતા ન હતા. તેઓએ મંત્રો ઉચ્ચાર્યા પરંતુ તેનો રાગ બદલી નાખ્યો અને વિરોધનું તત્ત્વ યજ્ઞમાંથી ઊભું થયું. જે ઈન્દ્રનો નાશ કરવાનો હતો તેને બદલે ઈન્દ્રે તેનો નાશ કર્યો. આવી અગત્યતા કે સૂર લંબાવીને અવાજ ઉપર નીચે કરવાની રીત જોડાયેલી છે. અને લયબદ્ધ ગાવાની રીત. આમ

આપણને અમુક રીતે મંત્રોમાં લયબદ્ધ ગાવામાં અગત્યતા સંકળાયેલી છે. તેની પ્રશંસા થઈ શકે – શ્લોકોથી જુદા પાડીને જે વ્યક્તિની રુચિ અનુસાર વિવિધ રીતે મોટેથી બોલીને મુખપાઠ કરી શકે.

પ્રાચીન ગુરુઓએ કાળજીભરી દરકાર સાથે વેદને સાચવી રાખ્યા હતા. તે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે. જો આપણે જાણીએ કે વેદનો એક પણ અક્ષર બદલાયો નથી અને પણ વેદમાં વધારો કે ઘટાડો એક શબ્દનો પણ વર્ષોથી અથવા સદીઓથી થયો નથી જે પસાર થઈ ગઈ છે. વેદના મોટા પંડિતોને યશ આપવો જોઈએ. કે જેમણે પદ, ક્રમ, જતની રીતો દ્વારા વગેરે ચાલુ રાખ્યું. આ લયબદ્ધ ગાવાની ચોકસાઈ અને શબ્દની રચના અને સર્જન, ખાસ ગોઠવણી એવું પ્રમાણ કે તે અદ્‌ભુત નવાઈ પમાડે એવી વસ્તુ છે કે પવિત્ર વિષયને લગતી પરંપરાગત દંતકથાઓ અને માહિતી જ્ઞાન જાળવી રાખવું. જે દુનિયાના ધાર્મિક ઈતિહાસમાં અજોડ છે.

મેં જણાવ્યું કે શિક્ષા એ એક અંગ અથવા વેદનો ભાગ છે. જેને ઉચ્ચાર કે ઉચ્ચાર સંબંધી પોતાને લેવા દેવા છે. અથવા જે મંત્રો મોઢે કરેલા તેને સૂર લંબાવીને ગાવામાં આવે છે. વેદના અભ્યાસ કરવાના બીજા પાંચ સહાયક ગૌણ છે – પાંચ બીજા અંગો અથવા ભાગો જેમ કે તેમને કહેવાય છે. ગ્રામર અથવા વ્યાકરણ એ વેદના ભાગો છે. સિવાય કે વ્યાકરણની રચના, મંત્રોની રચના, શબ્દોની રચના સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકાય છે.

તેનો અર્થ સમજી શકાય નહિ. પાણિનિ જેવા જાણીતા પ્રખ્યાત ઉત્તમ સંસ્કૃત વ્યાકરણાચાર્ય બીજા ઘણા બધામાં એક હતા. તે ફક્ત ભારતના એક વ્યાકરણશાસ્ત્રી ન હતા. તેમની પહેલા ઓછામાં ઓછા આઠ વ્યાકરણશાસ્ત્રીઓ થઈ ગયા તેવું માનવામાં આવે છે. તે કદાચ સૌથી છેલ્લા હતા અન ઘણા આગળ પડતા જાણીતા અને તેમને સંસ્કૃત વ્યાકરણના આખરી શબ્દ તરીકે સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા. તેમના મોટા કામો અષ્ટાધ્યાયી, પાણિનિ શાસ્ત્રીય વૈદિક સંસ્કૃત અને શાસ્ત્રીય સંસ્કૃત બે સમૂહમાં છે. આથી તેને શું કહેવાય કે વૈદિક વ્યાકરણ અને શાસ્ત્રીય સંસ્કૃત વ્યાકરણ વૈદિક વ્યાકરણનો મોટે ભાગે આ દિવસોમાં તેનો અભ્યાસ કરવામાં આવતો નથી. સંસ્કૃતના વિદ્યાર્થીઓ ફક્ત શાસ્ત્રીય વ્યાકરણમાં જ પોતાની જાતે જ તેની મર્યાદામાં રહે છે. ગમે તેમ પણ વ્યાકરણનો અભ્યાસ એ ઘણો જ વેદના મંત્રોના અર્થને સમજવામાં સૌથી વધુ મહત્ત્વનો છે. કારણ કે તેઓ સંસ્કૃત, શૈલી ઢબમાં ઘણું જ પુરાતન જૂની ઢબમાં લખાયેલા છે. આધુનિક સંસ્કૃતમાં નહિ જે લોકો બોલે છે. અને અભ્યાસ કરે છે એ કારણે પરિણામે વેદના અભ્યાસનો ભાગ વ્યાકરણ ખૂબ જ અનિવાર્ય આવશ્યક છે. કારણ કે તેના સિવાય તેનો અર્થ જાણી શકાય નહિ.

ત્રીજો ભાગ અથવા રાગ એ છંદ સ્વર પર ભાર મૂકવો. કવિતામાં છંદ છે. સ્વર પર ભાર મૂકવો તે રીત છે કે જેમાં મંત્રની રચના કવિતામાં થઈ છે. વેદ મંત્રની વિશિષ્ટતા સ્વર પર ભાર

મૂકવો એ અમુક કોઈ વિશેષ છંદ ગણવામાં આવે છે. મંત્રના અક્ષરોને પાસે પાસે મૂકવાની કોઈ ફક્ત રીત નથી. પરંતુ અમુક કોઈ વિશેષ છંદ છે. પરંતુ મંત્રમાં તાકાત મૂકવામાં આવી છે. તે એકબીજા સાથે જોડનારી શક્તિ છે. સ્વર પર ભાર મૂકવાથી એક વિશિષ્ટ અસર ઉત્પન્ન કરે છે – અને એક બીજાથી અસર થતી નથી – એ જ રીતે અમુક ખાસ સૂર લંબાવીને એક પ્રકારની અસર ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. આ રીતે, અર્થ અથવા મંત્રને રાગમાં ગાવાથી અસર ઉત્પન્ન કરવામાં થાય છે. ફક્ત શબ્દો ઉપર નથી અને તેનો વ્યાકરણ અર્થ નથી. પરંતુ પણ સૂર લંબાવીને ગાવામાં આવે છે અને સ્વર પર મૂકવા માટે જે રીતે તેની રચના થઈ છે. આ કંઈક ખરેખર ઘણું જ અતિસુંદર છે.

બીજો વેદનો અંગ અથવા ભાગ નિરુક્ત છે. અથવા વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્ર, શબ્દની મૂળ ઉત્પત્તિ બનાવનાર શબ્દકોશ – અથવા આપણે શું કહી શકીએ. આધુનિક ભાષામાં શબ્દકોશ. વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રના અર્થમાં વેદના શબ્દો સાહિત્યના મૂળમાં આવેલા છે. તેને નિરુક્ત કહેવામાં આવે છે. સૌથી મોટો પ્રસિદ્ધ સમુદાયમાં નિરુક્તાઓનો એક મહાન ઋષિ યસ્ક વડે જે વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્ર દરેક શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સમજાવે છે. અથવા આખરે ઘણા જ અગત્યના શબ્દો વેદના મંત્રોમાં મળી આવતા.

પછી એક બીજું અંગ છે અથવા વેદનો ભાગ, જ્યોતિષ અથવા ખગોળવિદ્યા તરીકે વિખ્યાત છે. ખગોળ વિદ્યાનો પાયો ભારતમાં વૈદિક ઋષિ, દૃષ્ટાઓએ પોતાની જાતે જ નાખ્યો. જેમને

ગ્રહોની હિલચાલ સમજવા માટે જરૂરિયાતવાળો જણાયો અને સમગ્ર તારાઓ અને નક્ષત્રોની વ્યવસ્થા માટે. તેથી તેઓ અર્પણ વિધિ કરી શકે. યોગ્ય સમયે દેવતાઓ અથવા ભગવાનને પ્રાર્થના અને બલિદાન આપવા ખૂબ જ શુભ અને અનુકૂળ તક હોય છે. જે પ્રાર્થના અથવા બલિદાનના ઈચ્છિત પરિણામ માટે અનુકૂળ હોય છે. જે અલબત્ત ગ્રહોની યુતિ પર આધાર રાખે છે. આથી ખગોળ વિદ્યાના વિજ્ઞાનની શરૂઆતનો પાયો મહાન ઋષિઓએ નાખ્યો. જેવા કે વરાહમિહિર, આર્યભટ્ટ વગેરે જેમણે ઝીણવટથી કાળજીપૂર્વક કરેલું આ વિજ્ઞાન ખગોળ વિદ્યાના નિરીક્ષણ ગણિતશાસ્ત્રની પ્રક્રિયા કરીને અતિ સુંદર બનાવી.

વેદના હેતુઓની વ્યવહારું ઉપયોગી બાજુ ધર્મશાસ્ત્રોના સમૂહમાં સુંદર કલ્પસૂત્ર તરીકે જાણીતું છે. આ સૂત્રો ચાર પ્રકારના છે – સુલભ સૂત્ર, શ્રૌતા સૂત્ર, ગૃહ્ય સૂત્ર અને ધર્મસૂત્ર. આ દિવસોમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ તેમના નામો જાણતા નથી પરંતુ તે હજુ સુધી હયાત છે. કારણ કે કામગીરી સાથે ધાર્મિક વિધિવિધાનની પ્રાર્થના, યજ્ઞબલિદાન વેદ વડે ધારેલા તેઓ સીધા જોડાયેલા છે. અને જે રીતે એક વ્યક્તિ જીવે છે અને પોતાના જીવનની અંદર વ્યક્તિગત અને સામાજિક રીતે દોરી સાથે લઈ જાય છે. સુલભ સૂત્ર સાધનો છે. જે નીતિ અને નિયમોને સંબંધિત બલિદાનની યજ્ઞ વેદોનો પાયો નાખે છે. તેમજ ઝીણામાં ઝીણી વિગતો ગર્ભગૃહની લંબાઈ વગેરે આવે છે. કેટલી સંખ્યામાં ઈંટો જોઈએ. યજ્ઞવેદોની લંબાઈ, પહોળાઈ વગેરે. તેઓ બલિદાનની

પૂજા બહારની કામગીરી સાથે સીધી જ સંકળાયેલા છે. જ્યારે સુલભ સૂત્ર બહારની પ્રકૃતિ સાથે સંબંધિત છે. જ્યારે શ્રૌતા સૂત્ર પોતાની જાતે બહારના બલિદાનના સાધન સાથે સંબંધિત છે. પદ્ધતિ કોઈ ચોક્કસ વિગત કાલક્રમાનુસાર વ્યવસ્થા અને દરેક આશીર્વાદવાળી ઝીણી વિગત વગેરે શ્રૌતાસૂત્રમાં વિગતવાર આવેલી છે. જે ઘણી જ તેમના વિશાળ સામાન્ય સ્થિતિનો અભ્યાસ કરે છે. ગૃહ્ય સૂત્રને પોતાની જાતે જ વિધિ વિધાન અને ક્રિયાકાંડ ધાર્મિક વિધિ સાથે લેવા દેવા છે. અને નિયમો અને નિયંત્રણનું ગૃહસ્થીઓને લગતા તેમના જીવનમાં પાલન કરે છે. તેમના વ્યક્તિગત અને કૌટુંબિક જીવનની અંદર સાચી ધાર્મિક વૃત્તિ ત્યાગમાં પરિવર્તન લાવે છે. ધર્મસૂત્ર પાયો નાખે છે. જેના માટે આપણે આજે પણ કહીએ છીએ સ્મૃતિઓ અથવા ધર્મશાસ્ત્રો જે નીતિ કે સદાચારના નિયમોનું નિયંત્રણ અને સમાજના નૈતિક સિદ્ધાંતો અને સમાજમાં વ્યક્તિગત રીતે ઊંડાણમાં માહિતી આપે છે. એમાંનું ધર્મસૂત્ર સૌ પ્રથમ અથવા સ્મૃતિઓ કે જે આ બધા ધર્મસૂત્રોમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. તે માનવ ધર્મશાસ્ત્ર છે – અથવા મનુસ્મૃતિ. જેમ કે તે જાણીતી છે – અને ઘણી બધી સ્મૃતિઓ પાછળથી ઉદય પામી.

આ સમયથી વ્યાકરણ, છંદ, નિરુક્ત, જ્યોતિષ અને કલ્પ વેદાંગો છે. જરૂરિયાત અંશો અથવા વેદાંતના જ્ઞાનનું વધારાનું જે સંહિતાઓને બ્રાહ્મણ, અરણ્યકો અને ઉપનિષદોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે.

વેદ ચાર છે. અને દરેક વેદ ચાર વિભાગની અંદર જુદા પાડવામાં આવેલા છે – અથવા આપણે કહી શકીએ કે ચાર પુસ્તકો છે – સંહિતાઓ રીતે જાણીતી છે. બ્રાહ્મણો, અરણ્યો અને ઉપનિષદો સંહિતામાં ગીત, ઈશ્વરની સ્તુતિનો સંગ્રહ અથવા પ્રાર્થનાઓ – ગાવામાં આવે છે. ઈશ્વરને સંબોધીને મંત્રોની રચના કરીને અને – તેઓ દિવ્યતાને જુદા જુદા હેતુઓના માટે આમંત્રણ આપે છે. સંહિતાઓ મુખ્ય ચાર છે – ઋણ, યજુર, સામ અને અથર્વ. યજુર્વેદમાં ફરી વખત બે વિભાગો છે – શુક્લ અને કૃષ્ણ. કૃષ્ણ યજુર્વેદને જૂનામાં જૂનો માનવામાં આવે છે અને શુક્લ પછીથી આવે છે. અને યાજ્ઞવલ્કય ઋષિ આર્ષ દૃષ્ટાના વડે લખાયેલી સંહિતાઓ છે. એ કારણે દેવતાઓને પ્રાર્થના કરી શકાય છે.

ઋગ્વેદ એ મુખ્ય સંહિતા છે. તે છંદોબદ્ધ ગાઈ શકાય છે. જે ઘણી જ વ્યવસ્થિત અને વૈજ્ઞાનિક છે. યજુર્વેદ સંહિતાએ અર્ધી કવિતા અને અર્ધો પાઠ છે. જ્યારે ઋગ્વેદ સંહિતા તે આખી જ કવિતાઓ છે. સામવેદ અપવાદ સાથે પંચોતેર (૭૫) મંત્રો છે. આખા ઋગ્વેદનું પુનરાવર્તન છે અને તે ફક્ત સંગીત સાથે ગાઈ શકાય છે. સામવેદ તે ફક્ત કવિતાનો મુખપાઠ ઋગ્વેદ જેવો નથી, પરંતુ સંગીતમય આમૂલ પરિવર્તન રૂપાંતર, તેમાં આવેલું છે. અથર્વવેદ એ ઘણો જ મોટો છે. તેમાં જુદા જુદા વિષયોની અનેક વસ્તુઓ ભેગી કરવામાં આવી છે. જે કુદરતી વ્યવહારિક રીતે તેમાં દવાકીય વિજ્ઞાનનો પણ ખગોળવિદ્યા વગેરેનો સમાવેશ

કરવામાં આવ્યો છે. અને મંત્ર, જાદુ, શાપ, બદદુઆ આપવી અને શબ્દોની એ વિશિષ્ટ નિશ્ચિત રચનાનો ઉપયોગ અને જુદા જુદા પ્રકારના એકત્ર કરી બોલાવવા બંને દુન્યવી અને અલૌકિક છે.

બ્રાહ્મણોના પુસ્તકો ગદ્યમાં છે. જે લાંબી વાર્તાકથન પ્રસંગોનું વર્ણન તેની પ્રક્રિયાને અપનાવવા માટે તેનો ઉપયોગ સંહિતાના મંત્રોનું યજ્ઞ, બલિદાન અને બીજા વ્યવહારિક ઉપયોગ માટે છે. પરંતુ બ્રાહ્મણો પણ જુદી જુદી જાતનું સમૃદ્ધ સાહિત્ય છે. તેઓ ફક્ત ધાર્મિક વિધિ વિધાનના બલિદાનની પ્રક્રિયાને કંઈ કરવા ન કરવાનો છે. જો કે ઘણું કરીને તે તેઓ છે. તેઓએ પણ સમૃદ્ધ સાહિત્ય સંબંધી હિસ્સો વાર્તાઓ અને દંતકથાઓનું સાહિત્ય અંદર હોય છે. પાયો નાખે છે. જે રીતે તે હતા. ઐતિહાસિક કે પૌરાણિક વીરોના ચરિત્રોનું વર્ણન કરનારું અને પુરાણો, જે પાછળથી મોટી સંખ્યામાં આવ્યા હતા. અને તેમજ તેઓએ પણ આના જેવા વિષયો જે રીતે ખગોળવિદ્યા તેમજ કૉપર નિક્સના જન્મ પહેલા તે અગાઉથી જાહેર કર્યું હતું. ઐતરીય બ્રાહ્મણમાં કે સૂર્યસ્થાન પરિવર્તન કરતો નથી. સૂર્ય ફક્ત આપણને ખસતો અથવા સ્થાન બદલતો દેખાય છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે સ્થિર છે. અને તે પૃથ્વી કે જે સ્થાન બદલે છે, સૂર્ય નહિ. આ ઐતરીય બ્રાહ્મણમાં આ જાહેરાત જોવા મળે છે. જો કે આમ છતાં આ દિવસોમાં કોપરનિક્સને યશ આપીએ છીએ. કારણ કે આપણે કદાપિ આપણા વેદો વાંચ્યા નથી અને જાણતા નથી. કે શું સમૃદ્ધ ખજાનો

તેમની પાસે છે. બ્રાહ્મણ અગાઉ કહ્યા મુજબ જે રીતે ઐતરીય અને સતપથ ખાસ કરીને સાહિત્યની ખૂબ મોટી રચના છે, રાજવંશી ગૌરવને દૂર કરીને ખસેડવામાં વધારે ઉત્સાહપૂર્વક તેઓના વિષયોમાં બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ તે સતપથ બ્રાહ્મણોના પાછળ પાછળ જાય છે. દરેક ખાસ કરીને અરણ્યક અથવા ઉપનિષદ તે ખાસ કરીને બ્રાહ્મણ સાથે જોડાયેલા છે.

મેં તમને બ્રાહ્મણોની પ્રકૃત્તિ વિશે કંઈક કહ્યું હતુ. તેની પુરવણીના અરણ્યકો છે. જે દીક્ષા દીધેલા લોકો જ સમજી શકે એવા પુસ્તકો બહારના લોકો સમજી શકે તેવા લોકો ભોગ્ય અદ્‌ભુત રીતે બ્રાહ્મણોના આદેશ છે. અરણ્યકો તેઓમાં ધીરે ધીરે પ્રયત્ન કરીને અંદરની બાજુ તરફ મનમાં બ્રાહ્મણોની બહારની પાસે પહોંચવું અને બલિદાન અને પ્રાર્થના પૂજા કરીને બહારના ઈશ્વરની કરવામાં આવે છે. વેદોના ભગવાન જે આપણને બહારથી દેખાય છે. અને બહારની પ્રકૃતિનું ધ્યાન ખેંચે તેવું નિયંત્રણ કરે છે. અને ધાર્મિક વિધિઓ ક્રિયાકાંડ અને બલિદાન કે જેનાથી આ બધા ભગવાનોને સંતોષવા કૃપા મેળવવા માટે આશા રાખવામાં આવે છે અને હવે કલ્પના કરીને બહારના કામ કરતા બળો કોઈ નિયમ કે સરસ વ્યવસ્થાવાળા વિશ્વ ઝીણવટથી વર્ણવવું મુશ્કેલ છે. કે પ્રાર્થના અને બલિદાનની જરૂરીયાત બહારના સાધન તરીકે રહેતી નથી. અથવા ભૌતિક છે કે જે શું આપણે અરણ્યકના અભ્યાસમાંથી ભેગું કર્યું છે. જ્યાં અંદર આપણે અંદરના ધ્યાનના બી વાવ્યા છે અને જાહેર કર્યું છે

કે શુદ્ધ વાસ્તવિકતા વડે માનસિક શક્યતા વડે ક્રિયા કરવાનો. કોઈ પણ પ્રકારની બહારની મદદ વગર બ્રાહ્મણો માટે બલિદાન માટે આ જરૂરી છે. જે સમૃદ્ધ બહારથી પુષ્કળ આર્થિક ખર્ચો કરાવે છે. અને શારીરિક થાક લગાડે છે. અરણ્યકમાં મોટા યજ્ઞોનું ગંભીરતાપૂર્વક વિચારવામાં આવે છે. અધ્યાત્મવાદી પોતાની તરફ વાળે છે. તે જ ઘણા એ જ યજ્ઞો અને બલિદાનનો બ્રાહ્મણોમાં વર્ણવેલા છે.

જે ઈશ્વરોનો વેદ સંહિતાના મંત્રો દ્વારા આપણે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. તે આપણી બહારની બાજુએ નથી. જો કે તેઓ બહાર દેખાય છે. તે અખિલ સૃષ્ટિ બ્રહ્માંડની વિશાળતાને લીધે આપણે બહાર તરફ જોઈ શકાય છે. તે ખરેખર બહારની બાજુએ નથી. તેઓ આપણી સાથે જોડાયેલા કે તે આપણાથી એક ઈંચ પણ દૂર નથી. આ રીતે આ બધા ઈશ્વરનો સંપર્ક સાધવા માટે આપણી બહારની ધાર્મિક વિધિ જરૂરી નથી. કોઈ પણ પ્રકારની ભૌતિક વસ્તુની જરૂરિયાત નથી. શું જોઈએ છે કે ફક્ત આપણું મન, આપણા વિચારો, આપણું ચૈતન્ય, આપણું અસ્તિત્ત્વ. આ વ્યવસ્થાની જંગલોમાં આની આદત પાડવામાં આવી હતી. જ્યારે બ્રાહ્મણોમાં યજ્ઞો ખાસ કરીને રાજદરબારોની જગ્યાએ વિશાળ યજ્ઞશાળામાં કરવામાં આવતા હતા. અને ધાર્મિક વિધિઓ ક્રિયાકાંડ વિશાળખંડ મોટા મકાનમાં ખાસ કરીને ભક્તિ અને અર્પણ, સમર્પિત કરેલી જગ્યાએ કરવામાં આવતા હતા.

અરણ્યકો સૌ પહેલા પ્રયત્ને અધ્યાત્મવાદી, રહસ્યવાદીની પાસે પહોંચવા વ્યક્તિગત કામગીરી કરી હતી. અગર વ્યક્તિગત રીતે અથવા કુટુંબમાં અથવા સમાજમાં, અરણ્યકોના પ્રયત્નોથી ઉપનિષદો મુગટની માફક ટોચ પર હતા. સંભવિત બાબતની આખરી છાપ પાડી હતી અને કુદરતી શક્તિ સાથે વ્યવહારિક રીતે એક બીજાના વિચાર અને લાગણીઓમાં ભાગ લેતા હતા. સ્વર્ગના ઘણા દેવો સાથે અને સર્વોચ્ચ સર્જન કરનાર ભગવાન પોતાની સાથે અંદરથી વિચારોને અનુકૂળ થતા હતા. અને વ્યક્તિમત્તાનું સમર્પણ કરતા હતા. આ ઘણો વિશાળ વિષય જે સ્વતંત્ર રીતે ચર્ચા કરવા માટે આ વિષય ગોઠવવામાં આવ્યો છે.

આ રીતે આપણી પાસે સંહિતાઓ બ્રાહ્મણો, અરણ્યકો અને ઉપનિષદો છે. વેદોની ચાર સંખ્યા છે – ઋણ, યર્જુર, સામ, અર્થવ – તેઓ વેદાંગો સાથે જોડાયેલા છે. અથવા તેના વિભાગો જેની છની સંખ્યા છે. જેનો પહેલેથી તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આપણે જેને જાણીએ છીએ એવો ઉપવેદ પણ છે. અથવા ગૌણ કે વધારાનો વેદ, તેની ચારં સંખ્યા – આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાંધવર્વેદ અને અર્થશાસ્ત્ર – દરેક ખાસ કરીને વેદ સાથે જોડાયેલા છે. તંદુરસ્તી અને દીર્ઘજીવનનું વૈદિકશાસ્ત્રનું વિજ્ઞાન આયુર્વેદ છે. અને તે ધન્વંતરીનું છે એમ મનાય છે. દૈવી ઋષિ કે જેને પ્રસિદ્ધ કરવું, આ મહાન વૈદશાસ્ત્રનું વિજ્ઞાન અને સાજા કરવામાં માનવામાં આવે છે. ખાસ કરીને ઉપવેદ તે ઋગ્વેદ સાથે જોડાયેલો છે. ગાંધર્વવેદ એ સંગીતનું વિજ્ઞાન છે. અથવા વિનયન શાખા,

સામાન્ય રીતે આપણે કહી શકીએ કે જે સામવેદ સાથે સંકળાયેલી છે. ધનુર્વિદ્યા એ લશ્કરી દળોનું વિજ્ઞાન છે કે જે યજુર્વેદ સાથે જોડાયેલું છે. અને અર્થશાસ્ત્ર એ રાજકીય વિજ્ઞાન. અર્થને લગતું શાસ્ત્ર વગેરે છે કે જે અથર્વવેદ સાથે જોડાયેલું છે.

આ રીતે વેદના ભાગો જોવા મળે છે. સ્વર સપ્તક આખા ક્ષેત્રમાં જોવા મળે છે. કે જે જો કે તેને અલૌકિક કુદરતના કાયદાથી માનવામાં આવે છે. તે દેવો અને વાસ્તવિકતા સાથે જોડાયેલા છે. તે અનુભવ જીવન સાથે જોડાયેલા છે. જેવા કે રાજકીય વિજ્ઞાન લશ્કરી દળોનું વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર વગેરે અને આધુનિક શોધખોળો એવા નિર્ણય ઉપર આવી છે કે વેદના મંત્રોમાં ગુપ્તતા છે. એલ્જિબ્રા જે રહસ્યમયી ટ્રિગનોમેટ્રી (ત્રિકોણમિતિ) જોમેટ્રી (ભૂમિતિ) એલ્જિબ્રા (બીજ ગણિત) અને ઉચ્ચ ગણિતની સમજૂતી આપે છે. કદાચ, તેમજ વિમાન વિદ્યાનું વિજ્ઞાન, રોકેટ બનાવવા અને તેથી આગળ તે પ્રમાણે વેદના મંત્રોમાં ગૂઢાર્થવાળા આધ્યાત્મિક ફકરો (પરિચ્છેદ, કંડિકા) છૂપાયેલી જોવા મળે છે કે જેને ગુરુ વિના સમજવી અશક્ય છે. જેમણે ઊંડાણમાં તેની અંદર ઊંડી શોધખોળ કરી છે – એનો નમૂનો આ દિવસોમાં આપણે શોધી શકીએ નહિ. **આપણે વાસ્તવિક રીતે આ વિશાળ વેદનો ખજાનો ગુમાવ્યો છે.**

જે શ્રુતિ તરીકે જાણીતું તેની સાથે આ બધુ જોડાયેલું છે. મેં તમને ફક્ત મુખ્ય હકીકતો કે મુદ્દાઓની રૂપરેખા તમારી આગળ ખુલ્લી કરી છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો ખૂબ હોંશિયારી ભરેલા આ

પાયાનું માળખાનું કેવળ રૂપરેખા ફક્ત આપવામાં આવી છે. અને દરેક વસ્તુ બીજી કે આપણે સાંભળીએ છીએ – પુરાણો, ઈતિહાસો, તત્ત્વજ્ઞાનનું વિજ્ઞાન, શ્રુતિઓ વગેરે – ફક્ત જુદી જુદી શાખાઓના વિભાગ પાડવા સમજૂતી અથવા ભાષ્ય અર્થ વિસ્તાર મૂળભૂત ઈરાદો અને વેદ ઋષિના સિદ્ધાંતોનું સ્થાપન કરવું જેનાથી આપણે ભારતની અંદર જે ઘણો જ પૂજનીય જ્ઞાનનો મુખ્ય ભાગ છે.

૮.

માનવી અને ઈશ્વર વચ્ચેનો સંબંધ

ધર્મ એ, ધર્મગ્રંથ, તત્ત્વજ્ઞાન, અધ્યાત્મવાદ, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર, ધાર્મિક વિધિઓ, ક્રિયાકાંડ અને પૌરાણિક કથાઓ, સાહિત્ય આ સાત રીતે સ્પષ્ટ બતાવે છે. તેઓની મુખ્ય શાખાઓ ધાર્મિક વિલક્ષણ વસ્તુ કે ઘટનાની છે. જ્યારે આથી કોઈ પણ સંખ્યામાં રજૂઆત કરીને સવિસ્તાર વર્ણવી શકાય. જીવનના વ્યવહારમાં ધાર્મિક દૃષ્ટિબિંદુ રજૂ કરી શકાય. તે મુખ્ય છે. તેને મુખ્ય મૂળભૂત વિશિષ્ટ લક્ષણના આ પાયા સાથે લેવા દેવા છે.

ધર્મશાસ્ત્ર એ દરેક ધર્મનો મૂળભૂત પાયો છે. આથી કહેવાય છે અને તેનું માનવામાં આવે છે. સંવેદનાવાળી સમજશક્તિનું પ્રક્ટીકરણના નોંધાયેલા હકીકતોની યાદી છે એ પ્રગટ થયેલું ધર્મશાસ્ત્રને પવિત્ર માનવામાં આવે છે. કારણ કે તે બૌદ્ધિક કારીગીરીનું કૌશલ કોઈ અમુક લેખકનું નથી.

તે એક સર્વોચ્ચ આંતરદૃષ્ટિ છે. એક પ્રકાશ જે કોઈ પ્રબોધક ઋષિ અથવા વાણીમાં આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. એક પ્રકાશ જે માનવીને ભગવાનનો સંદેશો કહે છે. આવા ધર્મશાસ્ત્રો છે જે બધા જ ધાર્મિક શંકાઓના અને મુશ્કેલીઓના સંદર્ભોમાં પાયો છે.

પ્રગટીકરણ જે ધર્મગ્રંથો દૈવી સાચાપણાની અંતઃસ્ફૂર્તિ તે પણ છે. જેને તત્ત્વજ્ઞાન તરીકે પરિચિત છે. જ્યારે ધર્મગ્રંથને કહેવત તે વિચારવાની દલીલથી સમર્થન કરવું. ખાસ કરીને

ભારતમાં તેને કંઈ કરવાનું બંધ કર્યું છે કે તત્ત્વજ્ઞાનનું સવિસ્તાર વિવરણ, જ્યારે તેઓ તર્કની તાકાત ઉપર ઊભા રહી શકે અને તેનો અર્થ સમજે, ધર્મ ગ્રંથોનો વિરોધ ન કરે જેમ કે જ્ઞાનના માધ્યમ ઉપર વિશ્વાસપાત્ર રીતે નિરંકુશ વિચારશક્તિની તરફ નીરખવું. ''નિરંકુશ'' વડે આપણે ધર્મગ્રંથોને સ્વતંત્ર રીતે અર્થ સૂચવવો, આથી જ્યારે ધર્મગ્રંથ સીધો અંતર્જ્ઞાન પ્રગટીકરણ છે. જે શ્રેષ્ઠ સંવેદનવાળું છે. તત્ત્વજ્ઞાન એ બુદ્ધિશાળી, વિવેકબુદ્ધિવાળું, વિચારશક્તિ વડે દલીલ કરીને ખાતરી કરાવીને સ્વીકારવાની રીત જે તર્કની રીતે તેની પ્રકૃત્તિમાં – તેના વડે સ્થાપવું અને બાદ કરવું વગેરે – આથી અંતર્જ્ઞાન જે વિચારશક્તિ શ્રેષ્ઠ માનસિક ભવ્ય વિવેકબુદ્ધિવાળું તદુપરાંત ઉદ્દેશ વડે પણ દૃઢ થાય છે.

અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના અને બીજ અને બીજા ધર્મના વિશિષ્ટ લક્ષણ તે મેં દર્શાવ્યું તે ધર્મગ્રંથોમાં પોતાની જાતે જ વાસ્તવિક રીતે મૂકવામાં આવ્યું છે. સાચું જોઈએ તો દરેક વિશિષ્ટ લક્ષણનો પાયો આપણે શોધી શકીએ અથવા તેના ધર્મશાસ્ત્રોની અંદર ધર્મનો ભાગ. ધર્મશાસ્ત્રો એ ભંડાર દરેક પવિત્ર વસ્તુઓનો જે ધર્મ થઈ શકે તેને તેનું તત્ત્વજ્ઞાન, પ્રયોજનનું મૂળ, સાબિત કરવા મથવું, અધ્યાત્મવાદના ધાર્મિક વિધિઓ સદાચારના નિયમો ના બીજ પણ છે. સામાજિક જીવનમાં લોકોની તેમની વર્તણૂંક છે.

પૌરાણિક કથાઓના સાહિત્યની વિચારશ્રેણી તે ઈશ્વરનો સામાન્ય ખ્યાલ છે. તેથી માનવજીવનમાં લાગુ પડે છે. જે ફરી

વખત ધર્મશાસ્ત્રોના પોતાની જાહેરાતમાંથી ઉદ્‌ભવે છે. ભારતમાં ખાસ કરીને ધર્મગ્રંથો જે વેદો અને ઉપનિષદોનો પાયો છે. અને તે પણ ભારતના અધ્યાત્મશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાનનો પાયો છે. બીજી બધી વસ્તુઓ ઉપર શું કહેવું. જેમ કે પૌરાણિક કથા સાહિત્ય વગેરે ઉપનિષદો તત્ત્વજ્ઞાન માટે પાયો નાખે છે. જે વસ્તુને પાછળથી દર્શન કહેવામાં આવે છે. અથવા સત્યની સમજવાની શક્તિ વિવેકબુદ્ધિવાળી અથવા ઉદ્દેશ્યવાળી છે.

ઈશ્વરના ખ્યાલની અંદર વિશ્વની રચનાના સંબંધી અને વ્યક્તિગત રીતે અસ્તિત્ત્વની અધ્યાત્મશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત માટે પાયો છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્ર એ ઈશ્વરનું વિજ્ઞાન છે. તે કળાની સર્જન કરનારની પ્રકૃતિને ઓળખે છે. અથવા વ્યવસ્થા જે સર્જનહારના વિશિષ્ટ ગુણ તેના સર્જન સંબંધી સાબિત કરવા મથે છે. આ પ્રમાણે તેને સ્વીકાર્યું છે કે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર માને છે કે તે ઈશ્વર, દુનિયા અને આત્મા વચ્ચે સંબંધ પ્રાપ્ત કરે છે. અને માની લેવામાં આવે છે કે ત્રણ ગણા સિદ્ધાંતનું અસ્તિત્ત્વ અથવા ત્રિપક્ષી અસ્તિત્ત્વ ધરાવનાર વસ્તુ તે વારંવાર તત્ત્વજ્ઞાનથી જુદુ પડે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્ર તે તત્ત્વજ્ઞાનની માફક એક સરખું નથી. જો આપણે ભગવાનના સર્જન સંબંધી તો ચર્ચાવિચારણા કરવી જોઈએ. સાથે વ્યક્તિગત રીતે પણ તેમના સર્જનથી સંતોષ મેળવ્યો છે.

પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનની વ્યાખ્યાઓ ઘણી રીતે થાય છે. અને લોકોને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવ્યો નથી કે તત્ત્વજ્ઞાન શું છે. તેમ છતાં તેની સામાન્ય રીતે વ્યાખ્યા આપવામાં આવે છે. ''શાણપણનો

પ્રેમ'' આ ખરેખર ઘણી જ અસ્પષ્ટ વ્યાખ્યા છે. કારણ કે કોઈ વ્યક્તિ જાણતી નથી આ શાણપણ તેની વ્યવસ્થામાં શું છે. કે કોઈને પણ તેને માટે લાગણી હોઈ શકે. ગમે તે રીતે તેઓ જેઓ વિચારે છે કે તત્ત્વજ્ઞાન એ શાણપણની લાગણી છે. એ વિચાર તેમના મનમાં હંમેશા હોય જ છે કે શાણપણ એ કંઈ જ નથી. પરંતુ ભગવાનનું શાણપણ છે. તેનો અર્થ એ નથી કે સામાન્ય રીતે દુનિયાનું ડહાપણ વાસ્તવમાં મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ પરાક્રમી પુરુષ (હિરો) કોણ, પહેલી વખત માટે, કદાચ શબ્દ બનાવ્યો. ''તત્ત્વજ્ઞાન (ફિલસૂફી)'' તે પ્લેટો હતા અને તેમને તેમના શિષ્ય એરિસ્ટોટલે શાણપણ ફક્ત દુનિયાદારીના જ્ઞાન માટે માન્ય કર્યું નહિ. પરંતુ તેમણે વાસ્તવિકતાની અંદર સારી સમજશક્તિ કહ્યું. જેથી કરીને શાણપણને તત્ત્વજ્ઞાનનું સંતોષવા માનવામાં આવે છે અને શાણપણ તેને પણ વાસ્તવિકતાનું ઊંડું જ્ઞાન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. અને તે કાર્ય છે અથવા તત્ત્વજ્ઞાનનું કાર્ય કોઈ પણ પહેલાનું વલણ અથવા પહેલેથી વિચારની કલ્પના કરી. તે અધ્યાત્મશાસ્ત્રથી જુદું પડે છે. જે અગાઉથી તુરત જ સર્જનના અસ્તિત્ત્વની ખરી વસ્તુસ્થિતિને સ્વીકારે છે અને વ્યક્તિઓની અંદર સર્જનાત્મક જેઓ ભગવાન સર્જનહારના સંદર્ભમાં સંબંધ બનાવે છે.

આ સિદ્ધાંતો કે જેને ઓળખી શકાય. વ્યક્તિના સંબંધ વિનાના વાસ્તવિકતાની શોધ તત્ત્વજ્ઞાનીય સવિસ્તાર વર્ણન, તેમજ અધ્યાત્મશાસ્ત્રીય ખ્યાલો જે કંઈ વધારે ઈશ્વરના વિશ્વની

ઉત્પત્તિ અને તેના વિકાસ અંગેનો અભ્યાસના વલણવાળું. આ બધું ભારતના ધર્મગ્રંથોમાં જોવા મળે છે – વેદમાં પણ. અને ખાસ કરીને ઉપનિષદોમાં જોવા મળે છે. આના પરિણામે વિચારવાની વ્યવસ્થાને અસર પડે છે. તેઓના વ્યક્તિગત વર્તન ઉપર અસર પડે છે. અને તેમના સંબંધો બીજા બધા સમાજના વ્યક્તિઓ ઉપર પડે છે. આ રીતે આ રસ્તે આપણે આપણા વાસ્તવિકતાના ખોટા ખ્યાલને દુનિયા અને આપણી વર્તણૂક સાથે બીજા લોકો સાથે આપણી વર્તણૂંકને નક્કી કરે છે. તત્ત્વજ્ઞાન એ કારણે તેની સાચી સમજણ અંદર લેવાય છે. વિચારોની બીજી દરેક અન્ય વ્યવસ્થા માટે પાયો નાખે છે અને શીખવવાની દરેક શાખા અને જીવન તરફ જોવાની સંપૂર્ણ રીતને સ્વાભાવિક રીતે સ્પષ્ટ બતાવે છે. આ વાસ્તવિકતામાંથી વિશિષ્ટ ગુણોને સ્વીકારાય. આ મૂળભૂત રીતે સ્વીકારાયા છે જે તત્ત્વજ્ઞાનનું શોધવાનું કામ છે.

આ સમયથી જ્યારે ધર્મની જીવન તરફ જોવાની રીત તેની સંપૂર્ણ વ્યાપકતા તેના મૂળમાં પોતાની જાતે જ ધર્મશાસ્ત્રનું પ્રગટીકરણ થાય છે. અને તેને પોતાનું તત્ત્વજ્ઞાન છે કે જે ધર્મશાસ્ત્રના પ્રગટીકરનને સમર્થન કરે છે. તેને પણ પોતાનું અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે – ''ભગવાનનો ખ્યાલ.'' ભગવાનનો ખ્યાલ એ અગત્યનો શબ્દ સમૂહને અહીંયા ધ્યાન આપવાનો છે. ભગવાન એ ફક્ત ખ્યાલ નથી. ભગવાન એ અલગ અસ્તિત્ત્વ છે. હયાતી તેની પોતાની યોગ્ય જગ્યાએ પરંતુ જ્યારે ભગવાન

તત્ત્વજ્ઞાનથી અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સામાન્ય ખ્યાલ બને છે. આપણા ભગવાનના વિચારો ધર્મના અધ્યાત્મશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોના મૂળમાં રહેલા છે. પરંતુ ભગવાનનો વિચાર ભગવાનના પોતાની જાતે સરખો નથી. ભગવાનને પોતાનો અલગ દરજ્જો હોય છે – સ્વતંત્ર અસ્તિત્ત્વ વિચારોથી મુક્ત. જે સમજશક્તિવાળું વ્યક્તિગત રીતે આકારવાળું સંબંધિત છે. કે જે પાછળથી આવતું સર્જનાત્મક કાર્ય છે.

પરંતુ જે રીતે આપણે ધીમે ધીમે નીચે આવીએ છીએ. ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રના ક્ષેત્રોમાં શાસ્ત્રોક્ત આધાર સ્વીકારીએ છીએ. આપણે આપોઆપ આપણા સામાજિક અને વ્યક્તિગત સ્તરે આવીએ છીએ. કંઈ બાબતમાં આપણી બહારની વર્તણૂંકે ફરજ બજાવવાની છે. ધાર્મિક અને ધર્મનિરપેક્ષ. આપણી બહારની વર્તણૂંકને ધાર્મિક અને ધર્મનિરપેક્ષ પણ બનાવવી પડશે કે જેનો અર્થ કહીએ કે તેને ભગવાનના સંબંધની અંદર વર્તણૂંકમાં આવે છે અને પણ આપણી આસપાસના લોકોના સંબંધમાં વર્તણૂંક પણ આવે છે. બહારની રીતે આપણી વ્યક્તિગત વર્તણૂંક ભગવાનના સંબંધમાં સ્પષ્ટ બતાવે છે. અને આપણી વર્તણૂંક બીજા લોકોના સંબંધે સમાજનો સદાચારનો નિયમ બને છે.

તત્ત્વજ્ઞાન અને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર દ્વારા ધર્મશાસ્ત્રોની ઊંડી સારી સમજશક્તિથી સ્પષ્ટપણે નિરૂપણ કરેલા સિદ્ધાંતોમાંથી ધાર્મિક વિધિઓ ઉદ્‌ભવે છે અને આપણે ઉપરથી નીચે ઉતરીએ છીએ. આપણા માનવીઓના સંબંધોની દેખાતી દુનિયામાં અને ધારીએ

છીએ ભગવાન પોતાની સાથેના સુદ્ધાં સંબંધો ધારી લઈએ છીએ. સંપૂર્ણપણામાં ભગવાન તેની તેમના સામાન્ય નાજુક મરણાધીન તે માનવીને આપવામાં આવેલ નથી. ગમે તે ધર્મશાસ્ત્રો ગમે તે કહી શકે છે. તે ફક્ત ધર્મગ્રંથોમાં જ રહે છે. તે આપણા મનમાં પ્રવેશ કરતા નથી. કારણ કે માનવીનું મન મોટે ભાગે ભૌતિક છે. જો કે તેનું બીજું નામ ''આત્મા'' છે. આપણે મનને ''પ્રાણ'' તરીકે બોલાવીએ છીએ. અને શરીરથી જુદું દર્શાવીએ છીએ. પરંતુ આપણે પૂરેપૂરી રીતે દેહધારી છીએ અને આપણે શરીરની રીતે જ વિચારીએ છીએ અને આ શરીરને કારણે આત્માની સાથે તલ્લીન થવું. આપણે ગંભીરતાપૂર્વક વિચારી શકતા નથી. પ્રાચીન સર્વોચ્ચ સર્જનહારની સ્વતંત્રતા જેથી કે તે પહેલાના જેવી હોઈ શકે. સર્જનના કાર્ય પહેલા ઈચ્છા હોવી જોઈએ. તેમણે સર્જન કર્યા પહેલા ભગવાન કંઈક વસ્તુ હોઈ શકે અને તેમનો સર્જન કર્યા પહેલાનો દરજ્જો. જ્યારે અખિલ સૃષ્ટિ ન હતી. આપણે તેના વિશિષ્ટ લક્ષણો ના હોય. જો કે આવા લક્ષણો જેવા કે સર્વવ્યાપી, સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ વગેરે. આપણે પરમાત્માને સર્વવ્યાપી કહી ન શકીએ કારણ કે અવકાશને બળજબરીથી સૂચવે છે. અને સર્વવ્યાપી અને સર્વશક્તિમાનનો વિચાર, અવકાશ અને સમયના માન્યતામાં સંડોવાયેલો છે. આ સમયથી કારણ કે અવકાશ અને સમય સર્જન કર્યા પછી આવ્યા. આપણે પરમાત્મા બની ન શકીએ. જે રીતે તે પોતાની જાતે જ સ્વતંત્ર તે છે. આ માન્યતા કે તેઓ આપણા માટે નીચે આવ્યા છે સર્જનાત્મક કામ

વડે. આની જેમ માનવીની નબળાઈ તેના પ્રયત્નોમાં કલ્પના કરવી. ભગવાન તેના પ્રાચીન અસલપણું છે.

છતાં પણ આપણે દુનિયા જોઈએ છીએ – આપણે આપણી આજુબાજુની અખિલ સૃષ્ટિ જોઈએ છીએ અને તેથી આપણી આજુબાજુની અખિલ સૃષ્ટિની આપણી ધારણા અમુક મર્યાદિત સમયની છે. આપણે પણ ભગવાનની માન્યતા સર્જન કરનાર વ્યક્તિ તરીકે જોઈશું. આપણે વિશાળ અખિલ સૃષ્ટિ જોઈએ છીએ. આપણી બહાર મોટી દુનિયા અને બુદ્ધિવાળી આપણી કાર્યકારણ દલીલ દ્વારા આપણે પૂર્વ સિદ્ધાંત તરીકે ભગવાનને જે સર્વોચ્ચપણા અને વિશાળ આ અસરકારક જેવી અખિલ વિશ્વ કરતા મોટી અને દુનિયા છે. તેથી આપણે પરમેશ્વરનો વિચાર વિશાળ અસ્તિત્ત્વમાં કરવો જોઈએ. ઘણું મોટું, મોટો ફેલાવો આખી દુનિયાનો સમાવેશ કરતું સમગ્ર સર્જન. પરિણામે આપણે કહી શકીએ કે તે બધી જ વસ્તુઓમાં હાજર છે. દલીલ છે. કારણ તેની અસરમાં જ હાજર છે. એ કારણે ભગવાન દુનિયાની અંદર હાજર છેં. આ રીતે ભગવાન દુનિયામાં સર્વવ્યાપક છે. જો કે આમ છતાં તે પણ દુનિયાની અંદર બધામાં ખાસ કરીને ચડિયાતો છે. કારણ કે આપણા ભગવાનને સર્જનાત્મક નિશ્ચિત રીતે વિચારીએ છીએ – અખિલ બ્રહ્માંડ અને દુનિયા – આપણે કહીએ છીએ તે સર્વાન્તર્યામી, સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન, સર્વવ્યાપી, સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ. નહિતર આપણે તેના (ઈશ્વર) વિશે વિચારી શકીએ નહિ. ભગવાન વિષે વિચાર કરવો તે તેને મૂર્ત

સ્વરૂપ આપવા જેવું છે. તેને બહાર માટે નિર્માણ કરીએ છીએ ક્યાં તે (ઈશ્વર) નથી અને એ કારણે આપણે જે આવી ભગવાનની વસ્તુ વિચારીએ છીએ તે આવી નથી.

આથી ધર્મની અંદર ધાર્મિક વિધિની જરૂરિયાત આવે છે. એક વ્યક્તિની અનુકૂળતાની આદત. બહારની વર્તણૂંકમાં પ્રેરણા આપવી ભક્તિની અંદરની લાગણીની અને શરણાગતિ તેને માન આપવું. મહાન શક્તિશાળી જે સર્જનહાર છે તેનું જતન કરવું અને નાશ કરનાર વ્યક્તિ રૂપાંતર કે અખિલ બ્રહ્માંડનું પરિવર્તન કરવું.

જ્યારે આપણે તેમની મૂળભૂત પહેલાના સર્જનાત્મક કાર્યની ભગવાનની કલ્પના કરવા માટે અશક્તિમાન છીએ. આપણે પણ આપણી જાતે જ ભગવાનની કલ્પના કરવા માટે અસમર્થ છીએ. વિશ્વ એટલું વિશાળ છે કે આપણે કલ્પના ન કરી શકીએ કે તે શું છે. અખિલ વિશ્વની મર્યાદા બહાર હોવું કે જવું સમજદારી રીતે જો કે તે શ્રેષ્ઠ ધર્મો હોય તો પણ. આથી આપણી વર્તણૂંક ભગવાન પ્રત્યે એક નમ્ર નમસ્કાર છે. આ બહારનું કાર્ય છે. આપણે કોઈ પણ રીતે એક અથવા બીજી રીતે વ્યક્ત કરવું જે ક્યાં છે. આપણો અભિપ્રાય સામાન્ય મળતાપણું, સંવાદિતા, સંબંધ કે ભગવાન અને આપણી વચ્ચે થાય છે. સગપણ કે ભક્ત (વ્યક્તિગત) અને ભગવાન (સર્વોચ્ચ અસ્તિત્ત્વ) વચ્ચે ધર્મમાં ધાર્મિક વિધિઓ આડકતરી રીતે સૂચવાય છે.

વિચારોની જુદી જુદી વિદ્યા શાખાઓ ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનની વ્યવસ્થાઓ, માનવી અને ઈશ્વર વચ્ચેના સંબંધના વિચારો જુદી જાતના છે. આની જેમ આપણી પાસે ઘણા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ છે. ઘણી ફિલસૂફીઓ અને ઘણા ધર્મોએ એક પણ વસ્તુ નથી. ઘણા વિચારોની પરંતુ બહારની અભિવ્યક્તિ માનવી અને ઈશ્વર વચ્ચેના સંબંધોની છે. કોઈ પણ જાણતું નથી કે આપણે કેવી રીતે આપણે ભગવાનની સાથે જોડાયેલા છીએ. અથવા કેવી રીતે ભગવાન આપણી સાથે સંબંધ ધરાવે છે. મારી પાસે એક વિચાર છે. તમારી પાસે બીજો વિચાર છે. અને કોઈ પણ (માણસની) પાસે કોઈ વિચાર હોઈ શકે. આ સગપણના સંબંધો માનવી અને ભગવાન વચ્ચે તે વિચારોની વિદ્યાશાખા છે. તત્ત્વજ્ઞાનની વ્યવસ્થા અને સિદ્ધાંતો અથવા ધર્મોની શ્રદ્ધાઓ આપણે ઊંડાણમાં જવાની જરૂર નથી. આ તત્ત્વજ્ઞાનીઓની વિવિધરંગની રચના અથવા ધર્મના પાયાઓમાં કારણ કે તેમાંના ઘણાને આપણે જાણીએ છીએ. તે માટે કહી શકાય કે આપણી વચ્ચે ઘણા પ્રકારના સંબંધો છે. અમારી પોતાની અને ભગવાન વચ્ચેની કલ્પના કરી શકીએ. અને ભગવાન અને આપણી વચ્ચેના આ મૂળભૂત અને પ્રથમ કક્ષાના સંબંધની કલ્પના કરી શકીએ.

તે આપણે સંપૂર્ણપણે ઈશ્વરથી જુદા છીએ. અને ભગવાન સંપૂર્ણપણે આપણાથી એક વિચાર જુદો છે. ભગવાનનો ડર છે. શાપનો અતિશય ભય અને અસર હોવી તે આપણા પર આવી પડવું. સર્વોચ્ચ સર્જનહારની શક્તિ અને પરાધીનતાની લાગણીનો

ધ્યેયની હાજરીમાં અતિશય શક્તિ જેની કૃપા ફક્ત આપણને બચાવી શકે. કરુણાના કાર્ય તરીકે અને આપણી બાજુથી આપણે કંઈ કરી શકીએ નહિ. આપણી પાસે કોઈ પણ પ્રકારની તાકાત નથી અને આપણા સંપૂર્ણ ઈશ્વરથી એકાંતને લીધે દરેક ગ્રહણશક્તિ સાવ નિરાધાર છે. માણસ એ ગુલામ છે. અને તેમજ કહી શકીએ કે માણસ ભગવાનનો ગુલામ છે. એ મોટી સાચી લાયકાત તેને આપેલી છે. કારણ તે માણસ તેના કરતા પણ વધુ ખરાબ છે. તે અમુક વિચાર કોની લાગણી છે જેને મોટી સાચી લાયકાત તેને આપેલી છે. કારણ કે માણસ તેના કરતાં પણ વધુ ખરાબ છે. એ અમુક વિચારકોની લાગણી છે. જેને માનવી અને ભગવાન વચ્ચેનો સંબંધ તેઓ ઓળખી શકતા નથી. આ બધી માન્યતા અને સંપૂર્ણ માનવી અને ઈશ્વર વચ્ચે બે ભાગમાં વહેંચાયેલી છે. અને ભગવાન રસ્તો બતાવે છે. આદત પાડવી અને ધર્મની ધાર્મિક વિધિઓ જે ભક્તિના પ્રકારની વિવિધતાનો આકાર લે છે. સિદ્ધાંત આ પ્રકારના અસ્તિત્ત્વ શું તે પોતાની શરણાગતિ તરીકે જાણીતા છે – વસ્તુ નિર્માણ કરવાની ખાસ પ્રક્રિયા કે રીત એક વ્યક્તિની નકારાત્મક રીતે તે એકની સંપૂર્ણ અક્ષમતા સાથે પોતાની જાતે સ્વીકારાય છે. જેમ કે તેની કલ્પના કરવી અશક્ય છે કે માનવીની પાસે કોઈ અમુક મૂલ્યવાળું બધું જ સત્યનું અજવાળું કે તે ભગવાનથી મૂળ અને શાખાથી વિખૂટું પાડવામાં આવ્યો છે. ભારતમાં આને વિશિષ્ટ સંસ્કૃતની ભાષામાં દ્વૈતતત્ત્વજ્ઞાન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પરંતુ તે બીજા

રાજ્યોમાં પણ પ્રચલિત છે. ક્યારે અને જ્યારે જ્યારે ઉગ્ર અને તફાવત દર્શાવતાની તરફ ધ્યાન આપવું તે ભગવાન અને માનવી વચ્ચે અનિર્ણિત રહેલું છે. આપણી પાસે દ્વૈત તત્ત્વજ્ઞાન છે.

શ્રી રામાનુજની વિદ્યાશાખા – શ્રી વૈષ્ણવ વિચારની વિદ્યા શાખા. જેમ તે કહેવાય છે – ભગવાન અને માનવી વચ્ચે અમુક જાતનો સંબંધ સ્વીકારે છે. તેમ છતાં તે બુદ્ધિપૂર્વક સ્પષ્ટ નથી. તે શરીરની ઈન્દ્રિયનું કે તેને લગતું જોડાણ છે. કંઈક વસ્તુ જેવી કે શરીર અને આત્માનો સંબધ. જે અંદરના જોડાણની કડીથી માનવી અને ઈશ્વર વચ્ચે દેખાય છે. જો કે બહારની રીતે તે જુદું છે. શ્રી વૈષ્ણવ વિદ્યાશાખા સ્વીકારે છે. સર્વશક્તિમાન અને આત્માના જોડાણને શરીરની ઈન્દ્રિય કે તેને લગતું જોડાણને સ્વીકારે છે. શરીરની ઈન્દ્રિયનું જોડાણ તેનો અર્થ બરાબર કે સરખું નથી. અથવા સંપૂર્ણ જુદાપણું નથી. તેની શરીરથી આત્માની સાથે સંબંધ, સરખામણીમાં વર્ણવવામાં આવ્યો છે અથવા આત્માથી શરીર અથવા શરીરના ભાગથી આખા શરીરનો – शरीर - शरीरी - संम्बध - ના જેવું. તે સામાન્ય રીતે જાણવામાં આવે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે આત્મા એ શરીર નથી અને આપણે જાણીએ છીએ કે શરીર એ આત્મા નથી. હજુ પણ તેઓને જુદા પાડી શકાય નહિ. આપણે આત્માને અહીં રાખતા નથી અને શરીરને ત્યાં તેઓ જુદા પાડી ન શકાય. તેવો સંબંધ છે, આ વખત સુધી એક તે બીજો નથી. તદુપરાંત, તેમ છતાં શરીરના ભાગો એ શરીર નથી અને શરીરના કોષો પરસ્પર પરાવલંબી. ઈન્દ્રિયોવાળી

અજીબ રચના બનાવે છે. તેઓ જુદું ન પાડી શકાય તેવું સંબંધવાળું છે. આ રામાનુજની વિશિષ્ઠ દ્વૈત વિદ્યાશાખા છે. અને કોઈ પણ વિદ્યાશાખા, પરસ્પર પરાવલંબી ઈન્દ્રિયોવાળી સજીવ રચનાનો સંબંધ વ્યક્તિગત રીતે જે આ સિદ્ધાંત સ્વીકારે છે. તે સર્વશક્તિમાન સાથેનું એ આ લક્ષણ છે.

ત્રીજી વિચારોની વિદ્યાશાખા છે કે સંપૂર્ણ સમાનતા અને સંપૂર્ણ જુદા પાડી ન શકાય તેવા માનવીના અને પરમાત્માના સત્ત્વાંશ. એક મુદ્દો જેને બનાવવામાં આવ્યો છે. પશ્ચિમના ઘણા તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ જેવા કે પ્લોટો, એરિસ્ટોટલ, હેગલ વગેરે અને ભારતમાં શંકરાચાર્ય કે જે કોઈ પણ પ્રકારનો મૂળભૂત તફાવત જોતા ન હતા. મોટે ભાગે, સૌથી વધુ મહત્ત્વનું બે વચ્ચે કે તે સર્જન કરવામાં આવ્યું છે. અને કે જે સર્જન કર્યું છે. તેઓ તફાવત કાર્ય અને કારણ વચ્ચે તફાવત જોતા નથી. કારણ અસર તરફ જાય છે અને અસર થાય છે. માટીનો ઘડો એ ઘડાથી જુદો નથી. ઈશ્વર એ સર્જન કરનારમાંથી જુદો નથી. આવો સર્વશક્તિમાન અને સર્જન કરનાર વચ્ચે આવો દેખીતો સંબંધ છે – ઈશ્વર અને માનવી વચ્ચે – વિદ્યાશાખા જે સ્વીકારે છે વસ્તુઓની સંપૂર્ણ એકરૂપતા.

આ બધી વિચારકોની વિદ્યાશાખા, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને ધાર્મિક વિધિ એ ધર્મગ્રંથોમાં તેમનું સ્થાન છે. આપણે તેમને કેટલાક પ્રકાર અથવા બીજી રીતે કેટલાક કોઈ વસ્તુનો નાના જથ્થામાં શોધી શકીશું. ઉપનિષદોના અથવા વેદોના

કેટલાક ખૂણાઓમાં ધાર્મિક વિધિઓ ક્રિયાકાંડ એ કારણે બહારના પ્રતિકો ધર્મમાં ભગવાનને નમસ્કાર તેના સગપણ ભગવાન અને પોતાની જાત વચ્ચે ચોક્કસ અર્થ ધરાવતો શબ્દ છે. આપણે ધાર્મિક પૂજા કરીએ અથવા ધાર્મિક વિધિઓ શરૂ કરીએ તે પહેલા આપણા મનમાં પહેલેથી આપણી સાથે અને ભગવાન વચ્ચેના સંબંધનો વિચાર છે અને આપણને તેના સંબંધમાં. આ સ્થિતિ ક્રિયાકાંડનો પ્રકાર અને પણ તેનો અર્થ સમજાવે છે. આ સમયથી, થોડોક વખત દરેક ધર્મમાં ધાર્મિક વિધિઓ ક્રિયાકાંડ છે. તેઓ તેમના અંદરના મૂળ અર્થ ઉપરાંત બીજો તેઓમાં અર્થ ભિન્ન પડે છે. ધાર્મિક વિધિઓ જુદા જુદા ધર્મોની અને ભરોસો, વિશ્વાસ, કદાચ બહારથી સરખો હોઈ શકે. પરંતુ અંદરનો અર્થ જુદો પડે છે. માનવી અને ઈશ્વર વચ્ચેના સંબંધોના સ્વીકારવામાં તફાવત જોવા મળે છે.

અહીંયા આપણી પાસે એ કારણે બહારના ધાર્મિક બાહ્ય દેખાવ – ધર્મગ્રંથો, તત્ત્વજ્ઞાન, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર, ક્રિયાકાંડ, સદાચારના નિયમો તેમાંથી અનુસરે છે. સદાચારના નિયમો એ એક પણ વસ્તુ નથી. પરંતુ એ માનવી અને ઈશ્વર વચ્ચેના સંબંધોના સિદ્ધાંતનું વિસ્તરણ છે. અને ભગવાનના અને સર્જન વચ્ચેના સંબંધો છે. કેવી રીતે આપણે આપણી જાતને સાથે લઈ જાય છે. આપણી જાત વચ્ચે માનવીય અસ્તિત્ત્વ નક્કી કરશે. આપણા સંબંધના વિચારો કે ભગવાનની પાસે દુનિયા અને આપણે જાતે જ છીએ.

આ સમયથી તત્ત્વજ્ઞાન એ સમાજસાસ્ત્ર અને નીતિશાસ્ત્રનો પાયો છે અને કદાચ રાજયશાસ્ત્ર પણ. કારણ કે રાજકીય વિજ્ઞાન અને વહીવટ એ કંઈ જ નથી. પરંતુ આપણી સંબંધોની અંદર યોગ્યતા, નીતિશાસ્ત્ર અને માનવ સંબંધોના નીતિમત્તાના ધોરણોનો સંબંધ. આપણી પાસે કેટલાક વિચાર જેવા કે સારું શું છે. અને યોગ્ય શું છે. અને તેના પાયા ઉપર કે તે વિચાર ઉપર. આપણે આપણું બંધારણ કંઈક કરવાનું બંધ કરવું. નિયમો, નિયંત્રણો વગેરે. પરંતુ આપણા વિચાર, માન્યતા, સારી સ્થિતિના તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રકારની વડે, કે આપણે અનુસરીએ અને ઈશ્વર, જગત અને આત્માના વચ્ચેના સંબંધોનો આપણો ખ્યાલ છે.

છેવટનું, આપણે સમાપ્ત કરવું કે દરેક માણસનો પ્રયત્ન અને દરેક જોખમ અને મુશ્કેલીથી ભરેલું કામ, જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં, તે તત્ત્વજ્ઞાનના પાયા ઉપર છે – જેનાથી તે માહિતગાર, સાવચેત રહે અથવા તે કદાચ સાવચેત ન રહે. તેમજ એક બિલાડીને તેનું પોતાનું તત્ત્વજ્ઞાન હોય છે. જ્યારે ઉંદર ઉપર તરાપ મારવી, ઓચિંતો હુમલો કરવો, તેમ છતાં તે સ્પષ્ટ અને દેખીતી તેની પ્રવૃત્તિને કંઈ લખેલું પગલું ન હતું. જે તે વાંચી શકાય. જે રીતે કરે છે. માનવીની વર્તણૂંક એ કંઈ હંમેશા બુદ્ધિપૂર્વક વર્ગીકરણ કરેલી નથી. કે વ્યક્તિ તત્ત્વજ્ઞાનના પાયાના સમયમાં રહે, પરંતુ તે સમયે અજાગ્રત મન હાજર હોય છે. એક વિચાર કે જે યોગ્ય રીતે દરેક માનવીના મનની અંદર હાજર હોય છે. આ વિચાર કે તે માનવીની ફિલસૂફી યોગ્ય છે કે નહિ

કે જે અજાગ્રત રીતે બહારની વર્તણૂંક રીતભાત અને કાર્યની રીતે બહાર આવે છે.

એ કારણે ધર્મનો અભ્યાસ કરવો તે ભગવાનની ચેતનાનો અભ્યાસ કરવા થોડા પ્રમાણમાં બરાબર છે અથવા બીજી રીતે. તે આપણી વ્યક્તિમત્તાને વિપુલ રીતે કંઈક વસ્તુ સાથે, વધારે અતિ વ્યક્તિગત, અતિ સામાન્ય, અતિ વ્યક્તિવાદી છે. જ્યારે આપણે ધાર્મિક સાધકો બનીએ છીએ ત્યારે આપણે ફક્ત આપણા અંગત જીવનમાં જ નહીં પણ સામાજિક અસ્તિત્ત્વમાં પણ અસ્થાયી બની જઈએ છીએ.

આ ભારતવર્ષનો સંદેશો છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો સંદેશો છે. આ સાચી આધ્યાત્મિક સંબંધી સંદેશો છે અને બધા જ અધ્યાત્મવાદી સંતો અને દુનિયાના ઋષિઓનો સંદેશો છે. ભગવાનના આશીર્વાદ તમારા બધા ઉપર ઉતરે.

સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીનું
સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્રને લગતું રેખાચિત્ર

પૂજનીય શ્રી સ્વામી કૃષ્ણાનંદજી મહારાજ ૨૫મી એપ્રિલ ૧૯૨૨ના દિવસે જન્મ્યા હતા અને તેમનું નામસુબ્બારાય હતું. તેઓ સૌથી ધાર્મિક અને રૂઢિચુસ્ત બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં પાંચ બાળકોમાં મોટા હતા અને સંસ્કૃત ભાષામાં સારી રીતે પાવરધા હતા. જેની યુવાન બાળક ઉપર ઘણી ઊંડી અસર થઈ. તેમણે પટ્ટુર (દક્ષિણ કેનેરા જીલ્લો, કર્ણાટક રાજ્ય)માં હાઈસ્કૂલનું શિક્ષણ લીધું હતું. અને બધા જ વિષયોમાં વર્ગમાં પ્રથમનંબરે રહ્યા હતા. જે વર્ગના ઓરડામાં ભણાવતા. તેનાથી તેમને સંતોષ ન થયો. યુવાન સુબ્બારાય અમરકોશની મદદ વડે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરવા કૃતનિશ્ચયી થયા અને બીજા ધર્મગ્રંથોના મૂળ લખાણથી. જ્યારે હજુ સુધી છોકરો હતો. તેમણે અભ્યાસ કર્યો અને આખી ભગવદ્ ગીતા મોઢે કરી. અને આ તેમની સરળતાથી કરવાની રીતથી તેઓને

નાસ્તો અથવા તેમજ સવારનું ભોજન જ્યાં સુધી નક્કી કરેલી સંખ્યાના શ્લોક મોઢે ન કરે ત્યાં સુધી આપવામાં આવતા ન હતા. આ રીતે એક મહિનામાં સુબ્બારાયે આખી ગીતા મોઢે કરી અને દરેક આખો દિવસ યાદ રાખીને બોલી જતા હતા. આવી તેમની ધર્મગ્રંથોના અભ્યાસ કરવાની આતુરતા હતી. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા વાંચવામાંથી જાણવા મળ્યું કે ભગવાન નારાયણ પવિત્ર બદ્રીનાથ ધામમાં રહે છે. યુવાન બાળકે વાસ્તવિક રીતે તે માની લીધું અને હિમાલય જવાની ખાનગી પવિત્ર ઈચ્છા ધ્યાનમાં રાખી. જ્યાં બદ્રીનાથ આવેલા છે અને ભગવાનના ત્યાં દર્શન કરવા.

ઉપનિષદો, ભગવદ્ ગીતા વગેરે જેવાનો સંસ્કૃતમાં અભ્યાસ કરવાથી સુબ્બારાય આચાર્ય શંકરના અદ્વૈત તત્ત્વજ્ઞાનમાં વધારે અને વધારે ઉતરતા ગયા તો પણ તેઓ માધવ સંપ્રદાયના પરંપરાથી ચાલતું આવેલામાં જોડાયેલા હતા. જે દ્વૈતના તત્ત્વજ્ઞાનને અનુસરે છે. તેમની અંદરની ઈચ્છા

અદ્વૈતના અનુભવમાં અને દરેક દિવસે ત્યજી દેવાની મજબૂત ઈચ્છા થઈ.

ઈ.સ. ૧૯૪૩માં સુબ્બારાવે બેલારી જીલ્લાના હોસપેટમાં સરકારી નોકરી લીધી. જે ગમે તે રીતે લાંબો સમય ટકી નહિ. એ જ વર્ષના અંત પહેલા તેઓ વારણસી ગયા. જ્યાં તેમણે વેદોનો અને બીજા ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો. પરંતુ તેમની ઈચ્છા એકાંત જગ્યાએ રહેવાની હતી. એકાંતની શોધમાં અને ગુરુ પ્રત્યેની આધ્યાત્મિક અંતઃપ્રેરણાથી સ્ફૂરણાને લઈને તેમને હૃષીકેશ તરફ ખેંચી લીધી અને તે ૧૯૪૪ના ઉનાળામાં ત્યાં પહોંચી ગયા. જ્યારે તેઓ સ્વામી શિવાનંદજીને મળ્યા અને તેમને દંડવત પ્રણામકર્યા. સંતે કહ્યું, ''મૃત્યુ સુધી અહીંયા રહો. હું રાજાઓ અને પ્રધાનોને તમારા પગે પડતા કરીશ.'' સંતે કહેલી હકીકતની ભવિષ્યવાણી આ યુવાન માનવીને સાચી પડી. તેઓ પોતે પોતાની જાતે આશ્ચર્યમાં પડી ગયા કે આ કંઈ રીતે બની શકે. સ્વામી શિવાનંદજીએ મકરસંક્રાંતિના દિવસે ૧૪મી

જાન્યુઆરી ૧૯૪૬માં પવિત્ર સંન્યાસની પરંપરા પ્રમાણે સંન્યાસની દીક્ષા આપી. અને તેમનું નામસ્વામી કૃષ્ણાનંદ આપવામાં આવ્યું.

શ્રી ગુરુદેવ સ્વામી શિવાનંદજીએ શોધી કાઢ્યું કે સ્વામી કૃષ્ણાનંદ પત્રવ્યવહારનું કામતેમના માટે યોગ્ય છે. પત્રો લખવા, સંદેશાઓ લખવા અને તેમજ પુસ્તકોના લખાણનું સંપાદન કરવું અને કહ્યા પ્રમાણે તેમનું કરવું વગેરે તેમાં સહાક મદદરૂપ થઈ શકશે. પછીથી સ્વામીજીને શ્રી ગુરુદેવની હાથે લખેલી હસ્તપ્રતને ટાઈપ કરવાનું કામઆપવામાં આવ્યું. કે જે દરરોજ તેઓ લઈને આવતા હતા. દા.ત. શ્રી ગુરુદેવના બ્રહ્મસૂત્રનો આખો ગ્રંથ જે હાથે લખેલો હતો તેને સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીએ ટાઈપરાઈટર વડે ટાઈપ કરી આપ્યું હતું. સ્વામીજી પોતાની જાતે જ મર્યાદામાં રહી ઘણું કરીને સાહિત્યિક બાજુ કામકરતા હતા અને મુલાકાતીઓ સાથે કદાપિ કોઈ પણ જાતનો સંબંધ રાખતા ન હતા. આથી જે લોકો બહારથી આવતા હતા. તેઓ કદાપિ આશ્રમમાં રહે છે તેવું

જાણતા ન હતા. તે ૧૯૪૮ના વર્ષમાં ગુરુદેવે સ્વામીજીને પૂછ્યું, વધારાનું કામકરવાનું તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મના પુસ્તકો લખવાનું એ રીતે કહ્યું કે જે તેમણે ખરા દિલથી કામકર્યું. ગુરુદેવની સૂચના પ્રમાણે તે વર્ષથી આગળના સુધી સ્વામીજી લખવામાં વર્ગો લેવામાં અને પ્રવચનો વગેરે લેવામાં વધારે તલ્લીન થયા. સ્વામીજીએ ''સંપૂર્ણતાનો સાક્ષાત્કાર'' પહેલું પુસ્તક લખ્યું. જે ફક્ત ૧૪ (ચૌદ) દિવસોમાં લખ્યું અને તે હજુ સુધી શ્રેષ્ઠ પુસ્તક – ટૂંકુંને સરલ (ભાષા અંગે) સીધુ અને ઉત્તેજિત કરતું.

જ્યારે તે આશ્રમમાં જરૂરી જણાયું કે વ્યવસ્થાના કામમાં બીજા સભ્યમાંથી બીજા સહાયક સભ્ય લેવા સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીને કાર્યકારી સમિતિમાં સાથે કામકરવાનું પૂછવામાં આવ્યું. જેની રચના ઈ.સ. ૧૯૫૭ના વર્ષમાં થઈ હતી. તે સમયે સ્વામીજી આર્થિક વ્યવસ્થાને લગતા ખાસ મંત્રી થયા હતા. ૧૯૬૧ના વર્ષ સુધી ચાલુ રહ્યા. જ્યારે જનરલ સેક્રેટરીની – ગેરહાજરીને ઢીલ કરવામાં આવેલા

સમયે, ગુરુદેવે દિવ્ય જીવન સંઘના જનરલ સેક્રેટરી તરીકે તેમની નિમણૂંક કરી. જે આ સ્થાને સ્વામીજી ૨૦૦૧ સુધી રહ્યા. દિવ્ય જીવન સંઘના ઈતિહાસમાં કોઈએ પણ આવું પદ લીધું ન હતું. અથવા આવું પદ લેવા માટે પસંદ કર્યું ન હતું અને આવી જવાબદારી ભર્યું જનરલ સેક્રેટરીનો આવો ભારે બોજો ચાર દશકા સુધી સંભાળ્યો.

સ્વામીજીના ઉત્તમપરિણામની પ્રતિષ્ઠા વધારી, અતિશયોક્તિની જરા પણ ભય વગર કે તે સ્વામી કૃષ્ણાનંદ છે. બુદ્ધિશક્તિ ધર્મગ્રંથોના નિષ્ણાત કે જેણે વેદાન્તના બધા જ મોટા ધર્મગ્રંથોનું હકીકતમાં એકલા એ જ વિવરણ કર્યું. આ સંભાષણ સંઘના યોગ વેદાન્ત ફોરેસ્ટ એકેડેમીમાં વહેલી સવારની સભામાં કહેવામાં આવ્યું હતું. બપોર પછીના વર્ગોમાં અને નિયમિત ત્રણ મહિનાના અભ્યાસક્રમોમાં. આમાંનું મોટા ભાગનું પુસ્તકના આકારમાં બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. અને પ્રમાણભૂત વિવરણ તત્ત્વજ્ઞાનને માનસશાસ્ત્ર અને યોગની જુદી જુદી શાખાઓની જુદી

જુદી રીતોમાં આવરી લે છે. સ્વામી કૃષ્ણાનંદ આ રીતે ૩૬ પુસ્તકોના લેખક છે. જેને તેમના જીવન સમયમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા હતા. અગિયાર પુસ્તકો કે જે સ્વામીજીની મહાસમાધિ પછી પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા હતા અને ઘણા વધારે પુસ્તકો જે સ્વામીજીની વેબસાઈટ ઉપર પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા હતા. દરેક પુસ્તક પોતાની જાતે જ લેખકની શ્રેષ્ઠ કૃતિ હતી. ફક્ત સ્વામીજીની બુદ્ધિશક્તિ, માનસિક, શક્તિનું સામર્થ્ય જ આ જ રોજ-રોજના મોટી સંસ્થાના જનરલ સેક્રેટરીના પ્રચંડ કામના દબાણ હેઠળ કરી શકે. સ્વામીજી જ્ઞાનયોગ અને કર્મની ફક્ત મેળવણી કરી શકે. ભગવદ્ ગીતાનો શીખવાનો જીવંત દૃષ્ટાંત છે.

તેવી સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીની સાહિત્ય અંગેની સ્વામી શિવાનંદજીના કામઅંગેનું આખા ક્ષેત્રનું વિષયનું કામઆશરે ત્રણસો પુસ્તકોનું કુશળતા અને સમજશક્તિથી કર્યું. કે જ્યારે ૮મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૮માં શિવાનંદ સાહિત્યિત સંશોધન સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી હતી. શ્રી ગુરુદેવે પોતાની જાતે જ સ્વામીજીને પ્રમુખ બનાવ્યા.

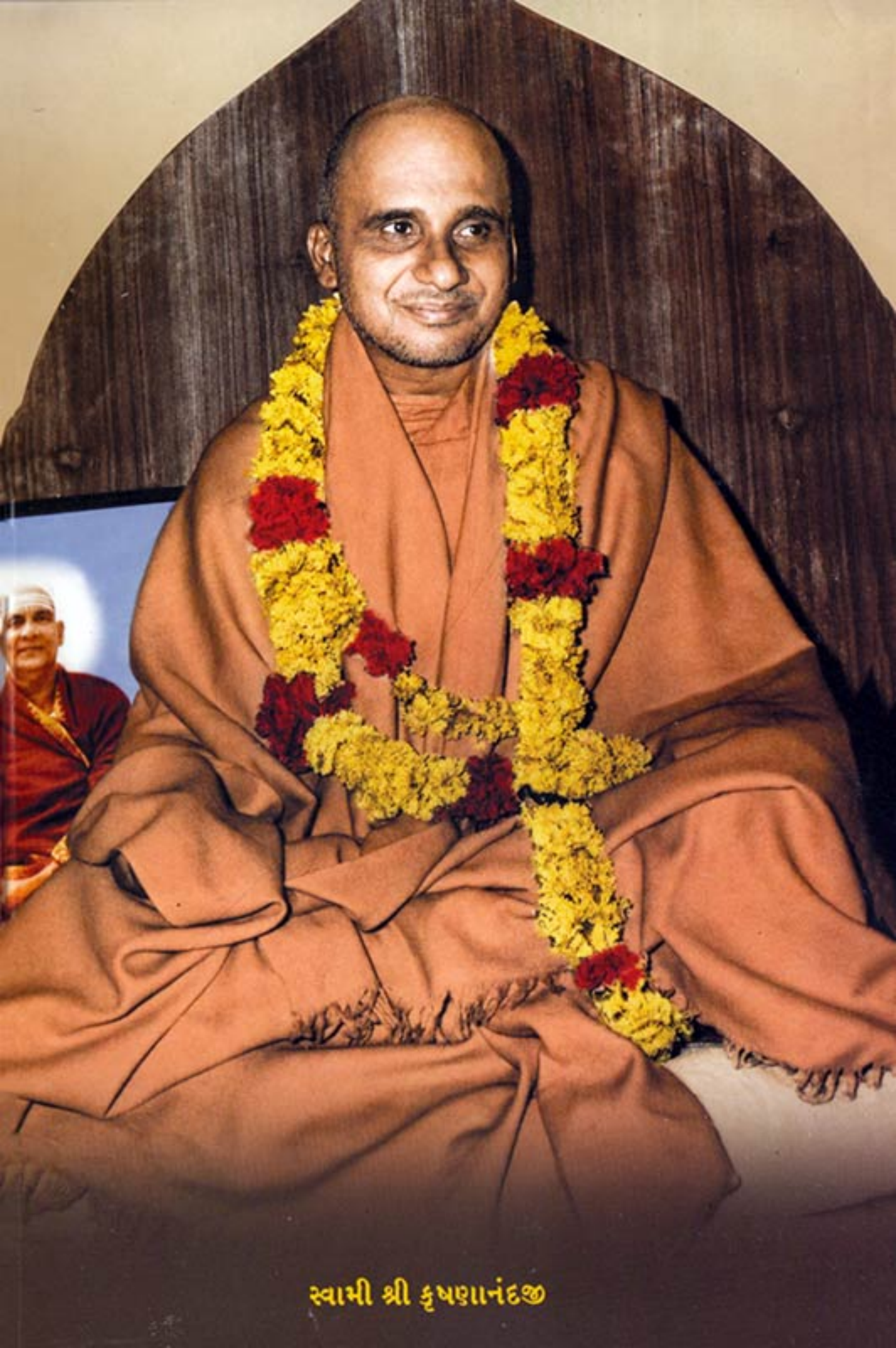
ફરી વખત તે સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીની શિવાનંદ સાહિત્ય પ્રચાર સમિતિના પ્રમુખ તરીકે નિમણૂંક કરી. જે શ્રી ગુરુદેવનું કામમોટા ભાગની ભારતીય ભાષામાં ભાષાંતર કરવા માટે રચવામાં આવી હતી. સપ્ટેમ્બર ૧૯૬૧થી સ્વામીજીને સંઘના સંસ્થાકીય સાધન માસિકના તંત્રી બનાવ્યા હતા. ''ધી ડિવાઈન લાઈફ'' માસિકનું કાર્યદક્ષતાથી આશરે ૨૦ વર્ષ સુથી કામકર્યું.

સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીએ ભારતીય વિચાર અને પશ્ચિમના તત્ત્વજ્ઞાનની દરેક વ્યવસ્થાના વ્યવહારિક રીતે નિષ્ણાત હતા. ''અનેક જગત્ ગુરુ શંકરાચાર્યોની અભિવ્યક્તિ સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીમાં થતી હતી.'' શ્રી ગુરુદેવ તેમના ગૂઢ અર્થવાળા શબ્દોમાં વ્યક્ત કર્યું હતું. જે તે તેમણે પોતે પોતાના લેખમાં વિસ્તારીને કહ્યું હતું. ''તે મારે માટે આશ્ચર્યજનક નવાઈ પામડે તેવા છે.'' સ્વામીજી શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનના મૂર્ત સ્વરૂપ જેવા ભગવાનની ચેતનાવાળા વાકેફ અને અગણિત સાધકોને આત્મ-

સાક્ષાત્કારના રસ્તે દોરવણી આપી છે. સ્વામીજીએ ૨૩મી નવેમ્બરે ૨૦૦૧ના દિવસે મહાસમાધિ લીધી.

સ્વામી કૃષ્ણાનંદજીના બધા જ પુસ્તકો, આ ઉપરાંત ઘણા પ્રવચનો, ઓડિયો, વિડિયો અને ફોટાઓ સ્વામીજીની વેબસાઈટ www. www.swami-krishnananda.org ઉપરથી મળી શકે છે. સ્વામીજીની ઈચ્છા પ્રમાણે અને તેમના આશીર્વાદથી આ બધું મફત બધાને મળી શકે છે. પૂજ્ય શ્રી સ્વામી કૃષ્ણાનંદજી મહારાજના આશીર્વાદ હંમેશા આપણી સાથે જ છે.

સ્વામી શ્રી કૃષ્ણાનંદજી

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता।।

અર્થ: જેમ કાચબો પોતાના અંગોને તમામ દિશાઓમાંથી સમેટી લે છે, તેમજ જ્યારે જ્ઞાનનિષ્ઠ પુરુષ પોતાની ઈન્દ્રિયોને ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી (ભોગોથી) સંપૂર્ણ રીતે પરત ખેંચી લે છે, ત્યારે તેની બુદ્ધિ સ્થિર બની જાય છે (સ્થિતપ્રજ્ઞ બને છે).

(અધ્યાય ૨, શ્લોક ૫૮)